6M
6-e
35
BIBLIOTECA NAZIONALE VITTORIO EMANUELE
6
3 A
58
[Bi]bliotheca
[C]oll. Rom.
[So]ct. Jesu
17.4.31
17-2-37
6.6.e.35

M. T. CIC.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBRI QVATVOR.

BIBLIOTECA NAZ. VITTORIO EMANUELE ROMA

Eiuſdem

DE INVENTIONE LIBRI DVO.

Ex Petri Victorij, ac Pauli Manutij caſtigationibus.

VIRTVTE DVCE, COMITE FORTVNA.

APVD SEB. GRYPHIVM LVGDVNI,
1548.

PETRVS VICTORIVS NICOLAO ARDINGHELLO S. D.

BIBLIOTECA VITTORIO EMANUELE

SI cùm tu nobiſcum adhuc in patria uiueres Ardinghelle ſuauiſſime, nec ego ſuſpicarer fore ut aliquò diu à nobis abſuturus his temporibus proficiſcerer, neminem potiorē habui, cui duas partes librorū Ciceronis, quæ tunc editæ ſunt, mitterem: quanto magis nunc debeo tertiam hanc, quæ prima habetur (tertio autem loco non ſeruato ordine formis excuſa eſt) nomini tuo dicare? Cum enim hic eſſes, mihi ſemper licebat aliquam partem diei tecum familiariſſimo ſermone conſumere, ac de communibus literis, ſtudijsq; meis aliquid cōferre. Nunc autē cum hoc ſublatum ſit, nihilq; aliud reſtet, quo deſiderium tui leniam, niſi ſæpius ad te ſcribere: cur non crebrò & quacunq; occaſione orta faciam? Sic enim & multum de te cogito, quo nihil mihi, cum à te abſum, accidere iucundius poteſt: amantiſſimas prudentiſſimasq; literas tuas elicio, quæ & me ualde delectant, & cùm opus eſt conſilio iuuant. Ac conſilium quidem tuū in urbem migrandi laudo: non poſſum tamen non dolere, quòd iucūdiſſima tua conſuetudine careo. Cum enim

Roma omnium, qui aut ingenio, aut doctrinâ, aut aliqua excellenti uirtute commendantur, commune domicilium ſit: ſacerdotum tamen propria & quaſi germana patria exiſtimanda eſt: eamq; præcipuè fidem habere debent, quicunq; ueſtræ nationis uitæ integritate, laudatiſsimis ſtudijs præditi ſunt: non negarim iſtuc etiam morum ac temporum uitio plurimos confluere, qui prauis artibus inſtructi ſint, & hos quoq; non in poſtremis ſæpe haberi. Veruntamen non adeò hæc uirtuti ſecula inimica ſunt, ut non uideamus etiam Romæ probitati, innocentiæ, ſapientiæ locum eſſe. nam & ſanctiſsimos & ſapientiſsimos uiros, ſponte ſua aduentantes, illa comiter excipit, atque aliunde etiam præmijs, & honoribus ad ſe allicit: quantoq́; magis antiqua inſtitutio & diſciplina diſſoluitur, tanto magis debet, qui hoc facere poſſunt, & quorum maxime intereſt, labentem, & iam ruentem molem ſuis humeris ſuſtinere, ac regere: atq; iſtic præcipue operam ſuam nauare, ubi Chriſtianæ Reipub. ſedes collocata eſt. Nam illi, quorum ingenium in foro, & curia elucere poteſt: quem locum induſtriæ ſuæ exercendæ aptiorem, aut clariorem habeant, quàm eum, quò undique ex omnibus regionibus, quæ CHRISTI *legibus parent, cauſæ deferuntur, & ubi ampla iudicia exercentur: aut unde ſuorum laborum*

borum

borum maiora præmia expectare poſſunt? nullo enim tempore ueſtri ordinis hominibus in quibus optimæ artes, & præclara ſtudia apparuerint, altiſsimi honorum gradus, & ampliſsimæ dignitates defuerunt. Recte igitur & tu feciſti, qui maximis tuis laboribus acquiſitas ſcientias & artes in iſta potiſsimum luce explicare uolueris: atque ea ratione uiam tibi ad laudem & gloriam aperire cogitaris, qua optimum quenque & ſtudioſiſsimum iuuenem uti decet, & qua ſi plures uterentur, commodius profecto nobiſcum ageretur, meliusq́; Chriſtiano nomini conſuleretur. neque enim locus eſſet nequiſsimis quibuſdam atque improbiſsimis hominibus, qui languentibus ſtudijs iuuentutis, per facinora, ac ſcelera ad honores obrepunt, eos'que ſtatim uitæ ſuæ turpitudine commaculant: quæ res non paruam quoque inurit ſanctiſsimæ atque optimæ religioni infamiam. Quod autem mihi in hoc tuo conſilio maxima laude dignum uidetur, de eo ſilere non poſſum, quòd cum ſatis amplas fortunas haberes, ut poſſes domi copiosè ac lautè uiuere, non ea te res tenuit, quò minus ad laudem & decus, poſthabitis omnibus commodis, tenderes, anteponeres'que ſolicitam & laborioſam uitam tranquillæ & otioſæ. Multos enim cognoui acutiſsimis in-

genijs præditos, optimisq; artibus à pueritia inſtitutos, quibus rei familiaris copia obfuerit: ſiquidem deliniti, captiq; illecebris uoluptatum, quas nimia rerum abundantia procreat, eum conficere curſum, quem ingreßi erant, ſuo ipſi uitio non potuerunt. Neq; enim tu quòd dignitatem tuam patrimonij anguſtijs tueri non poſſes, honeſteq; inter æquales uerſari, ad parandas tibi tua induſtria & labore opes exire coactus es: nam quemadmodum natura copioſe tibi & amplè cuncta ſua bona largita eſt, ita etiam fortuna tecum ualde benigne ſe geßit. Iſtuc uerò cum ueniſti (nulla autem res actioq; tua nobis ignota & obſcura eſſe poteſt) ſubitò omnium oculi in te conuerſi: nec enim illis penitus tuæ uirtutes inauditæ erant, & uigebat adhuc apud eos patris tui nobilißimi ac prudentißimi uiri memoria, qui Leoni X. uere maximo Pontifici ita gratus & probatus extitit, ut ſemper in maximis rebus ipſius iudicio ac ſapientia ille uteretur, atque ei omnia ſua arcana conſilia crederet, ac denique cuncta maiora negotia procuranda daret: ſed tamē cito, quod difficillimum eſt, expectationem, quæ de te incredibilis excitata erat, ſuperaſti: ac, quod paucis qui Romam accedunt, contingere ſolet, ut maior fama euaderes, conſecutus es: nam & liberalium ſtudiorum cultores maiorem eſſe te in ha-

rum ingenuarum literarum doctrinam, quàm unquam exiſtimaſſent, experti ſunt: & qui te olim iuris ac legum cognitioni operam dediſſe non ignorarent, quantum in eo ſtudio profeceris, facile animaduerterunt: ac omnes tandem uno conſenſu neminem multis annis tot tantisq; naturæ bonis cumulatum, tamq; præclaris artibus inſtructum & ornatum Romam ueniſſe pronuntiauerunt. Fruere igitur iſthic Ardinghelle optime tuis egregijs animi & ingenij dotibus, ac gaude his ampliſſimis de te hominum iudicijs: ego autem domi arctioribus uinculis detentus quàm honeſtiſſimè potuero; hoc otium, quo nunc abundo, traducam: & cum maiora adhuc nequeam, ſæpe te (cuius cogitatione ſolum recreor) literis meis compellabo. Quòd ſi rectè duo illa uolumina ad te miſi (quòd aptiſſimè & appoſitiſſimè mihi uideor feciſſe: nam & mirum quoddã ſcribendarum epiſtolarum artificium tenes, ac Ciceronẽ maxime in eo genere imitaris, & exprimis: nec non Philoſophiæ ſtudijs à prima ætate ſemper deditus fuiſti, & in omni doctrinarum exercitatione uerſatus) multo rectius hoc ad te mitto, in quo cuncta eloquentiæ præcepta non ſine maxima eloquentiæ ui explicata & tradita continentur. hoc enim tuorum laborũ curriculum futurum eſt, hæc ingenij tui in iſta urbe palæſtra. Magna autem pars eruditorum

 liben

libenter hos de arte dicendi libros in manus ſumit. quòd eorum lectione mirifice delecte-tur: tanto enim lepore, tantáque elegantia ſcripti ſunt, ut nullus in eis ſeu uerborum, ſeu ſententiarum ornatus deſideretur. præcepta autem aut non ualde curant: aut ſi in eis quoque attentius commorentur, ad pernoſcendam potius uim naturamq; orationum Ciceronis ſibi illa ſeponant: aut ſiquando accidat, ad fictam aliquam orationem, quam ſummo otio ſcribant, ornamentis quibuſdam illuſtrandam, quàm quòd ipſis extra ſua umbracula uſuri ſint. Tu uero, & in ſolem proceſſurus, & tanquam in acie manus cum aduerſario ſæpe collaturus: quomodo igitur ad te id non maxime pertinet? Frigent quidem hodie pluribus locis ſtudia dicendi, ſiue omnis potius eloquentia muta eſt: nam antiqua ratio iudiciorum penè amiſſa (ſcriptis enim autoritatibus quibuſdam clarorum iuriſconſultorum, prolatiſque priuatas cauſas tuentur) ſed non ſolum ex foro, uerumetiam ex curia ſenatuq; ferè cunctis deletis rebus publicis, omne eloquentiæ munus ſublatum eſt. Iſthic uero priſci in hoc moris, ut in multis etiam præclaris rebus, non parua ueſtigia remanent: nanq; & eloquentiæ ſuus tribuitur honos, & paruæ magnæq; cauſæ uoce diſertorum, atq; eloquentium uirorum defenduntur.

tur. Vbi igitur potius quàm Romæ Romanæ eloquentiæ pater in cotidiano uſu uerſari debet? qua in urbe maxima cum ingenij gloria floruit, & in qua ſimulacrum adhuc eſt, & quaſi umbra quædam illius eloquentiæ, quam ipſe plurimis ornamentis expoliuerat atque perfecerat. aut cui magis quàm tibi, tuiq́; ſimilibus, qui eam retinetis, ac cotidie in diſcrimen adducitis, Cicero amandus, atque eius ſemper in manibus eſt habenda? Nam & ille quæ alios docere instituit, non ex Græcorum rhetorum libris corrogauit, ſed longo uſu, ac cotidiana in cauſis exercitatione perdidicit atque probauit. multum ipſa ualere, magnamq́; uim ad animos eorum qui audiunt, permouendos perſuadendosq́; habere, documento eſſe poſſunt ea, quæ à Cicerone in dicendo admirabiliter effecta ſunt: quæ & multa traduntur, & ab omnibus celebrantur. Quem enim potius aliquis in omni ſcientia & arte doctorem ac magiſtrum habere uelit, quàm eum qui ſe egregium quoddam eius rei artificium tenere, agendo, atque experiendo ſæpius declarauerit? De laudibus uero eloquentiæ nihil eſt quod agam: nam ſi eam laudare oportet, à præſtantiſſimis ingenijs accurate commendata eſt, & in cælum ſummis laudibus elata: ſi autem non oportet, cur uelim

me nunc oſtentare, omnia ambitioſe argumenta colligendo, probationesq; adſerendo in re perſpicua & conſeſſa, ut incerta & obſcura confirmanda? Quare hanc partem omittam, & ne te longius detineam, finem dicendi faciam.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER PRIMVS.

ETSI negotijs familiaribus impediti, uix ſatis otiũ ſtudio ſuppeditare poſſumus, & id ipſum quod datur otij, libẽtius in philoſophia conſumere cõſueuimus: tamen tua nos C. Herenni uoluntas commouit, ut de ratione dicendi conſcriberemus: ne aut tua cauſa noluiſſe, aut fugiſſe nos laborem putares: & eo ſtudioſius hoc negotiũ ſuſcepimus, quòd te non ſine cauſa uelle cognoſcere Rhetoricam intelligebamus. non enim parum habet in ſe fructus copia dicendi & cõmoditas orationis, ſi recta intelligentia, & definita moderatione animi gubernetur. Quas ob res, illa, quæ Græci ſcriptores inanis arrogãtiæ cauſa ſibi aſſumpſerunt, reliquimus. nam illi, ne parum multa ſciſſe uiderẽtur, ea conquiſiuerunt quæ nihil ad propoſitum attinebãt, ut ars difficilior cognitu putaretur. nos autẽ ea quæ uidebãtur ad rationem dicẽdi pertinere, ſumpſimus. non enim ſpe quæſtus, aut gloria cõmoti uenimus ad ſcribẽdum, quemadmodũ cæteri: ſed ut induſtria no-

ſtra

ſtra tuæ morem geramus uoluntati. Nunc, ne nimium longa ſumatur oratio, de re dicere incipiemus: ſed, ſi te unum illud monuerimus, artem ſine aſsiduitate dicendi non multum iuuare: ut intelligas hanc rationem præceptionis accommodari ad exercitationem oportere.

ORATORIS *officium eſt, de his rebus poſſe dicere, quæ res ad uſum ciuilem moribus, ac legibus conſtitutæ ſunt, cum aſſenſione auditorum, quoad eius fieri poterit. Tria ſunt genera cauſarum, quæ recipere debet orator: demonſtratiuum, deliberatiuum, iudiciale.*

Demonſtratiuum eſt, quod attribuitur in alicuius certæ perſonæ laudem, uel uituperationem. Deliberatiuum eſt, quod in conſultatione poſitum, habet in ſe ſuaſionem, & diſſuaſionem. Iudiciale eſt, quod poſitum in controuerſia, habet accuſationem, aut petitionem cum defenſione. Nunc quas res oratorem habere oporteat, docebimus: deinde quomodo has cauſas tractari conueniat, oſtendemus. Oportet igitur in oratore eſſe inuentionem, diſpoſitionem, elocutionem, memoriam & pronuntiationem. Inuentio, eſt excogitatio rerum uerarum, aut uériſimilium, quæ cauſam probabilem reddant. Diſpoſitio, eſt ordo, & diſtributio rerum, quæ demonſtrat quid quibus in locis ſit collocandum. Elocutio, eſt idoneorum uerborum, & ſententiarum ad inuentionem

accom

accommodatio. Memoria, eſt firma animi rerum, & uerborum diſpoſitionis perceptio. Pronuntiatio, eſt uocis, & uultus, & geſtus moderatio cum uenuſtate. Hæc omnia tribus modis, aſſequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars, eſt præceptio, quæ dat certam uiam, rationemq́; dicendi. Imitatio, eſt qua impellimur cum diligenti ratione, ut aliquorum ſimiles in dicendo eſſe ualeamus. Exercitatio, eſt aßiduus uſus, conſuetudoq́; dicendi. Quoniam igitur demonſtratum eſt, quas cauſas oratorem recipere oporteat, quasq́; res habere conueniat: nunc, quemadmodum ad orationem poßint officia oratoris accommodari, dicendum uidetur.

INVENTIO *in ſex parteis orationis conſumitur, exordium, narrationem, diuiſionem, confirmationem, confutationem, concluſionem. Exordium, eſt principium orationis, per quod animus auditoris, aut iudicis conſtituitur, uel apparatur ad audiendum. Narratio, eſt rerum geſtarum, aut perinde ut geſtarum expoſitio. Diuiſio, eſt per quam aperimus quid cōueniat, & quid in controuerſia ſit, & per quam exponimus quibus de rebus ſimus dicturi. Confirmatio, eſt noſtrorum argumentorum expoſitio cum aſſeueratione. Confutatio, eſt contrariorum locorum diſſolutio.*

Concluſio, eſt artificioſus terminus orationis.

nis. Nunc quoniam unà cum oratoris officijs, quo res cognitu facilior eſſet, producti ſumus ut de orationis partibus loqueremur, & eas ad inuentionis rationem accommodaremus: de exordio primum dicendum uidetur. CAVSA *poſita, quo commodius exordiri poßimus, genus cauſæ eſt conſiderandum. Genera cauſarum ſunt quatuor: honeſtum, turpe, dubium, humile. Honeſtum cauſæ genus putatur, cum aut id defendimus quod ab omnibus defendendum uidetur: aut id oppugnamus quod ab omnibus uidetur oppugnari debere, ut pro uiro forti contra parricidam. Turpe genus cauſæ intelligitur, cum aut honeſta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubium genus eſt, cum habet in ſe cauſa & honeſtatis, & turpitudinis partem. Humile genus eſt, cum contempta res affertur. Cum hæc ita ſint, conueniet exordiorum rationem ad omne genus cauſæ accommodari. Exordiorum duo ſunt genera, Principium, quod Græce προοίμιον appellatur: & inſinuatio, quæ ἔφοδος nominatur. Principium eſt, cum ſtatim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. Id ita ſumitur, ut attentos, ut dociles, ut beneuolos auditores habere poſsimus. Si genus cauſæ dubiũ habebimus, à beneuolentia principium conſtituemus, nequid illa turpitudinis pars nobis obeſſe poßit. Sin humile genus erit cauſæ, fa-*

cimus

ciemus attentos. Sin turpe cauſæ genus erit, inſinuatione utemur: de qua poſterius dicemus, niſi quid nacti erimus quare aduerſarios criminando beneuolentiam captare poſſimus. Sin honeſtum cauſæ genus erit, licebit recte uel uti, uel non uti principio. Si uti principio uolemus, aut id oportebit oſtendere, quare cauſa ſit honeſta, aut breuiter quibus de rebus ſimus dicturi, exponere. Si principio uti nolemus, à lege, à ſcriptura, aut ab aliquo firmiſſimo noſtræ cauſæ adiumento principiū capere oportebit. Quoniam igitur docilem, beneuolum, attentum habere auditorē uolumus, quo modo quidq; eorum confici poſſit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, ſi ſummā cauſæ breuiter exponemus, & ſi attentos eos faciemus. nam docilis eſt is, qui attente uult audire. Attentos habebimus, ſi pollicebimur nos de rebus magnis, nouis, inuſitatis uerba facturos, aut de ijs rebus, quæ ad Rempub. pertineant, aut ad eos ipſos qui audient, aut ad Deorum immortalium religionem, aut ad pietatem nos eſſe dicturos. & ſi rogabimus ut attente audiant, & ſi numero exponemus res, de quibus dicturi ſumus. Beneuolos auditores facere quatuor modis poſſum: à noſtra, ab aduerſariorum, ab auditorum perſona, & à rebus ipſis. A noſtra perſona beneuolentiam contrahemus, ſi noſtrum officium ſine arrogantia laudabimus, aut in Remp. quales fuerimus,

rimus, aut in parentes, aut in amicos, aut in eos ipſos qui audiunt, aliquid referemus: dummodo hæc omnia ad eam ipſam rem, de qua agitur, ſint accommodata. Item ſi noſtra incommoda proferemus, inopiam, ſolitudinem, calamitatem: & ſi orabimus ut nobis ſint auxilio, & ſimul oſtendemus, nos in alijs ſpem noluiſſe habere. Ab aduerſariorum perſona beneuolentia captabitur, ſi eos in odium, in inuidiam, in contemptionem addúcemus. In odium rapiemus, ſi quid eorũ ſpurce, ſuperbe, perfidioſe, crudeliter, confidenter, malitioſe, flagitioſe factum proferemus. In inuidiam trahemus, ſi uim, ſi potentiam, factionem, diuitias, incontinentiã, nobilitatem, clientelas, hoſpitium, ſodalitatem, affinitates aduerſariorũ proferemus, et his adiumentis magis, quàm ueritati eos confidere aperiemus. In contemptionem adducemus, ſi inertiam, ignauiam, deſidiam, luxuriam aduerſariorum proferemus. Ab auditorum perſona beneuolentia colligetur, ſi res eorũ fortiter, ſapienter, manſuete, magnifice iudicatas proferemus: & ſi, quæ de his exiſtimatio, quæ iudicij expectatio ſit, aperiemus. A rebus ipſis beneuolum efficiemus auditorem, ſi noſtram cauſam laudando extollemus, aduerſariorũ per cõtemptionẽ deprimemus. Deinceps de inſinuatione aperiendum eſt. TRIA *ſunt tempora, quibus principio uti non poſſumus, quæ diligenter ſunt conſideran-*

deranda: aut cum turpẽ cauſam habemus, hoc eſt cũ ipſa res animum auditoris à nobis alienat: aut cum animus auditoris perſuaſus eſſe uideatur ab ijs, qui antè contra dixerunt: aut cum defeſſus eſt eos audiendo, qui antè dixerunt. Si cauſa turpitudinẽ habebit, exordiri poterimus his rationibus: rem, non hominẽ: aut hominem, non rem ſpectari oportere: non placere nobis ipſis quæ facta dicantur ab aduerſarijs, & eſſe indigna, aut nefaria. Deinde, cum diu rem auxerimus, nihil ſimile à nobis factum eſſe oſtendemus, aut aliquorũ iudicium de ſimili cauſa, aut de eadẽ, aut de minore, aut de maiore proferemus. Deinde ad noſtrã cauſam pedetentim accedemus, & ſimilitudinẽ conferemus. Item ſi negabimus nos de aduerſarijs, aut de aliqua re eorum dicturos: & tamen occulte dicemus, interiectione uerborũ. Si perſuaſus auditor fuerit, id eſt, ſi oratio aduerſariorũ auditoribus fidem fecerit (neq; enim nõ facilè ſcire poterimus quoniam non ſumus neſcij quibus rebus fides fieri ſoleat.) Ergo ſi fidẽ factã putabimus, his rebus nos inſinuabimus ad cauſam, ſi de eo, quod aduerſarij firmiſsimum ſibi adiumentum putauerint, primum nos dicturos pollicebimur, aut ab aduerſarij dicto exordiemur: & ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit: aut dubitatione utemur, quid potiſsimum dicamus, aut cui loco primum reſpondeamus cum admira-

tione. Si deſeſsi erunt audiendo, ab aliqua re, quæ riſum mouere poſsit, exordiemur, ab apologo, à fabula ueriſimili, imitatione, deprauatione, inuerſione, ambiguo, ſuſpicione, irriſione, ſtultitia, exuperatione, collatione, adiectione, abiectione, literarum mutatione, præterea expectatione, ſimilitudine, nouitate, hiſtoria, uerſu, aut ab alicuius interpellatione, aut arriſione: & ſi promiſerimus aliter ac parati fuerimus, nos eſſe dicturos: nos non eodem modo, ut cæteri ſoleant, uerba facturos: quid alij ſoleant, quid nos facturi ſimus, breuiter exponemus. Inter inſinuationem, & principium hoc intereſt: Principium huiuſmodi debet eſſe, ut ſtatim apertis rationibus quibus præſcripſimus, aut beneuolum, aut attentū, aut docilem faciamus auditorem. At inſinuatio eiuſmodi debet eſſe, ut occulte per diſsimulationē eadem illa omnia conficiamus, ut ad eandem commoditatem in dicendi opere uenire poſsimus. Verum hæ tres utilitates, tametſi in tota oratione ſunt comparandæ, hoc eſt ut auditores ſeſe perpetuo nobis attentos, dociles, beneuolos præbeant: tamen id per exordium cauſæ maxime comparandum eſt. Nunc, nequando uitioſo exordio utamur, quæ uitia uitanda ſint, docebo. In exordienda cauſa ſeruandum eſt, ut lenis ſit ſermo, ut uſitata uerborum conſuetudo, ut non apparata oratio uideatur eſſe. VITIOSVM *exordium eſt,*

quod in plureis cauſas poteſt accommodari, quod uulgare dicitur. Item uitioſum eſt, quo nihilominus aduerſarius poteſt uti, quod commune appellatur. Item illud, quo aduerſarius poterit uti ex contrario. Item uitioſum eſt, quod nimium apparatis uerbis compoſitum eſt, aut nimis longum eſt, & quod non ex ipſa cauſa natum uidetur; quod ſeparatum uocatur: in quo etiam translatum concluditur, ut proprie cohæreat cum narratione: & quod neq; beneuolum, neq; docilem, neq; attentum facit auditorem. De exordio ſatis dictum eſt, deinceps ad narrationem tranſeamus.

NARRATIONVM *tria ſunt genera. Vnum, quo exponimus rem geſtam, & unumquodq; trahimus ad utilitatẽ noſtram uincendi cauſa: quod pertinet ad eas cauſas, de quibus iudicium futurũ eſt. Alterum genus eſt narrationis, quod intercurrit nonnunquam, aut fidei, aut criminationis, aut tranſitionis, aut alicuius apparationis, uel laudationis cauſa. Tertium genus eſt id, quod à cauſa ciuili remotum eſt, in quo tamen exerceri conuenit, quo commodius illas ſuperiores narrationes in cauſis tractare poſſimus. Eius narrationis duo ſunt genera: unũ quod in negotijs, alterũ quod in perſonis poſitũ eſt. Id, quod in negotiorum expoſitione poſitum eſt, treis habet partes: fabulam, hiſtoriam, argumentum. Fabula eſt, quæ neque ueras, neque*

inn: 199.

ueriſimiles continet res, ut ea, quæ tragœdijs tradita ſunt. Hiſtoria, eſt geſta res, ſed ab ætatis noſtræ memoria remota. Argumentum, eſt ficta res, quæ tamen fieri potuit, uelut argumenta comœdiarum. Illud genus narrationis quod in perſonis poſitum eſt, debet habere ſermonis feſtiuitatem, animorum diſsimilitudinem, grauitatem, lenitatem, ſpem; metum, ſuſpicionem, deſiderium, diſsimulationem, errorem, miſericordiam, rerum uarietates, fortunæ commutationem, inſperatum incommodum, ſubitam lætitiam; iucundum exitum rerum. uerum hoc in exercendo tranſigetur: illud, quod ad ueritatem pertinet, quomodo tractari conueniat, aperiemus. Treis conuenit res habere narrationem, ut breuis, ut dilucida, ut ueriſimilis ſit: quæ quoniam fieri oportere ſcimus, quemadmodum faciamus, cognoſcendum eſt. Rem breuiter narrare poterimus, ſi inde incipiemus narrare, unde neceſſe erit: & ſi non ab ultimo initio repetere uolemus: et ſi ſummatim nõ particulatim narrabimus: & ſi non ad extremum ſed uſq; eò quò opus erit, proſequemur: & ſi tranſitionibus nullis utemur: & ſi non deerrabimus ab eo, quod cœperimus exponere, & ſi exitus rerum ita exponemus, ut antè quoque quæ facta ſunt, ſciri poſsint, tametſi nos reticuerimus. quod genus eſt, ſi dicam, me ex prouincia rediſſe, profectum quoque in prouinciam

intell

intelligatur: & omnino non modo id quod obeſt, ſed etiam id quod neq; obeſt, neq; iuuat, ſatius eſt præterire: & ne bis, aut ſæpius idem dicamus: cauendum eſt etiam ne id quod ſemel ſuprà diximus, deinceps dicamus, hoc modo. Athenis Megaram ueſperi aduenit Simo: ubi aduenit Megaram, inſidias fecit uirgini: inſidias poſtquam fecit, uim in loco attulit.

Rem dilucide narrabimus, ſi ut quicq; primū geſtum erit, ita primum exponemus, & rerum, ac temporum ordinem conſeruabimus: ut geſtæ res erunt, aut ut potuiſſe geri uidebuntur.

Hic erit conſiderandum, nequid perturbate, nequid contorte, nequid ambigue, nequid noue dicamus: nequam in aliam rem tranſeamus: ne ab ultimo repetamus: ne longe proſequamur: nequid, quod ad rem pertineat, prætereamus: & ſi perſequemur ea, quæ de breuitate præcepta ſunt. nam quo breuior, eò dilucidior, & cognitu facilior narratio fiet. Veriſimilis narratio erit, ſi ut mos, ut opinio, ut natura poſtulat dicemus: ſi ſpatia temporum, perſonarum dignitates, conſiliorum rationes, locorum opportunitates conſtabunt: ne refelli poſſit aut temporis parum fuiſſe, aut cauſam nullā, aut locū idoneum non fuiſſe, aut homines ipſos facere, aut pati non potuiſſe. Si uera res erit, nihilominus hæc omnia narrando conſeruanda ſunt. nam ſæpe ueritas, niſi hæc ſeruata ſint, fidem non poteſt

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

facere. Sin erunt ficta, eo magis erunt conſeruanda. De his rebus caute confligendum eſt, quibus in rebus tabulæ, aut alicuius firma autoritas uidebitur interfuiſſe. Adhuc quæ dictæ ſunt, arbitror mihi conſtare cum cæteris artis ſcriptoribus, niſi quia de inſinuatione noua excogitauimus, quòd eam ſoli præter cæteros in tria tempora diuiſimus, ut planè certam uiam, & perſpicuam rationem exordiorum haberemus. Nunc, quod reliquum eſt, quoniam de rerum inuentione diſputandum eſt, in qua ſingulare conſumitur oratoris officium: dabimus operam, ut nihilo minus induſtriæ, quàm rei utilitas poſtulabit, quæſiſſe uideamur, ſi prius pauca de cauſarum diuiſione dixerimus.

CAVSARVM *diuiſio in duas parteis diſtributa eſt. Primum perorata narratione debemus aperire quid nobis conueniat cum aduerſarijs: ſi ea, quæ nobis utilia erunt, conuenient, quid in controuerſia relinquatur, hoc modo: Interfectam eſſe ab Oreſte matrem conuenit mihi cum aduerſarijs: iure fecerit, & licuerit'ne facere, id eſt in controuerſia. Item è contrario, Agamemnonem eſſe à Clytemneſtra occiſum confitentur. cum id ita ſit, me ulciſci parentem negant oportuiſſe. Deinde cum hoc fecerimus, diſtributione uti debemus. Ea diuiditur in duas parteis, enumerationem, & expoſitionem. Enumeratione utemur, cum dicemus numero,*

quot

quot de rebus dicturi ſumus. eam pluſquā trium partium numero eſſe non oportet: nam & periculoſum eſt, nequando plus, minusq́; dicamus, & ſuſpicionem affert auditori meditationis, & artificij: quæ res fidem abrogat orationi. Expoſitio eſt, cùm res, quibus de rebus dicturi ſumus, exponimus breuiter, & abſolute. Nunc ad confirmationem tranſeamus.

TOTA *ſpes uincendi, ratioq́; perſuadēdi poſita eſt in confirmatione, & confutatione. Nam cum adiumenta noſtra expoſuerimus, contrariaq́; diſſoluerimus, abſolute nimirum munus oratorium confecerimus. Vtrunque igitur facere poterimus ſi conſtitutionem cauſæ cognouerimus. Cauſarum conſtitutiones alij quatuor fecerunt: noſter doctor Hermetes treis putauit eſſe: non ut de illorum quicquam detraheret inuentione, ſed ut oſtenderet id quod oportuiſſet, ſimpliciter, & ſingulari modo docere, illos diſtribuiſſe dupliciter, & bipartito.*

Conſtitutio, eſt prima deprecatio defenſoris cum accuſatoris inſimulatione coniuncta. Conſtitutiones itaque, ut diximus, tres ſunt, Coniecturalis, Legitima, Iuridicialis. Coniecturalis eſt, cum de facto controuerſia eſt, hoc modo: Aiax in ſylua, poſtquam reſciuit quæ feciſſet per inſaniam, gladio incubuit. Vlyſſes interuenit: occiſum conſpicatur: è corpore cruentum telum educit. Teucer interuenit. cum

fratrem occiſum, & inimicum fratris cum gladio cruento uidet, capitis arceßit. Hic, quoniam coniectura uerum quæritur, de facto erit controuerſia, & ex eo conſtitutio cauſæ coniecturalis nominatur. Legitima conſtitutio eſt, cum in ſcripto, aut ex ſcriptis aliquid controuerſiæ naſcitur. Ea diuiditur in parteis ſex, ſcriptum, & ſententiam, contrarias leges, ambiguum, definitionem, translationem, ratiocinationem. Ex ſcripto & ſententia naſcitur controuerſia, cùm uidetur ſcriptoris uolūtas cum ſcripto ipſo diſſentire, hoc modo: Si lex ſit, quæ iubeat eos, qui propter tempeſtatem nauim reliquerint, omnia perdere: eorum nauim, cæteraq́; eſſe, ſi nauis conſeruata ſit, qui remanſerint in naui. Magnitudine tempeſtatis omnes perterriti, nauim reliquerunt, & in ſcapham conſcenderunt, præter unum ægrotum: is propter morbum exire, & fugere non potuit. caſu, & fortuitu nauis in portum incolumis delata eſt: illam ægrotus poßidet: nauim petit ille, cuius fuerat. Hæc conſtitutio legitima eſt ex ſcripto & ſententia. Ex contrarijs legibus controuerſia conſtat, cum alia lex iubet, aut permittit, alia uetat quidpiam fieri, hoc modo: Lex uetat eum qui de pecunijs repetundis damnatus ſit, in concione orationem habere. Altera lex iubet, augurem, in demortui locum qui petat, in concione nominare. Augur quidam damnatus de pecunijs repe-

tund

tundis, in demortui locum qui petat nominauit: petitur ab eo multa. Cõſtitutio hæc eſt legitima ex contrarijs legibus. Ex ambiguo controuerſia naſcitur, cùm ſcriptum duas, aut pluris res ſignificat, hoc modo: Paterfamilias, cùm filium hæredẽ faceret, teſtamento uaſa argentea uxori legauit. Tullius hæres meus Terentiæ uxori meæ XXX. *pondo uaſorum argenteorum dato, quæ uolet. Poſt mortem eius uaſa pretioſa & cælata magnificè, illa petit: Tullius ſe quæ uelit ipſe* XXX. *pondo ei debere dicit. Conſtitutio eſt legitima ex ambiguo. Ex definitione cauſa conſtat, cum in controuerſia eſt, quo nomine factum appelletur. ea eſt huiuſmodi: Cùm Lucius Saturninus legem frumentariam de ſemiſsibus, & trientibus laturus eſſet: Cepio, qui per id temporis quæſtor urbanus erat, docuit Senatum, ærarium non poſſe pati largitionem tantam. Senatus decreuit, ſi eam legem ad populum ferat, aduerſus Rempublicam uideri eum facere. Saturninus ferre cœpit: collegæ intercedere, ille nihilominus ciſtellam deferre. Cepio, ut illum contra ſenatuſconſultum intercedentibus collegis aduerſus Remp. uidit ferre, cum uiris bonis impetum facit, pontes diſturbat, ciſtas deijcit, impedimento eſt quò ſecius feratur lex: accerſitur Cepio maieſtatis. Conſtitutio eſt legitima ex definitione. uocabulũ enim definitur ipſum, cùm quæritur, quid ſit minuere maieſtatem. Ex*

tranſlatione cõtrouerſia naſcitur, cùm aut tempus differendum, aut accuſatorem mutandum, aut Iudices mutandos reus dicit. Hac parte conſtitutionis Græci in iudicijs, nos in iure ciuili plerunque utimur. In hac parte nos iuris ciuilis ſcientia iuuabit: in iudicijs tamen nonnihil ea utimur, hoc modo: Si quis peculatus accuſatur, quòd uaſa argentea publica de loco priuato dicatur ſuſtuliſſe, poſsit dicere, cum definitione ſit uſus, quid ſit furtum, quid peculatus: ſecum furti agi, non peculatus oportere. Hæc partitio legitimæ conſtitutionis his de cauſis raro uenit in iudicium, quòd in priuata actione prætoriæ exceptiones fiunt, & cauſa cadit is, qui non quemadmodum oportet, egerit: & in publicis quæſtionibus cauetur legibus, ut antè, ſi reo commodum ſit, iudicium de accuſatore fiat, utrum illi liceat accuſare nec'ne. Ex ratiocinatione controuerſia cõſtat, cùm res ſine propria lege uenit in iudicium, quæ tamen ab alijs legibus ſimilitudinem quandam aucupatur. ea eſt huiuſmodi: Lex eſt, Si furioſus exiſtet, agnatorum, gentiliumq́; in eo, pecuniaq́; eius, poteſtas eſto. & Lex, Qui parentem necaſſe iudicatus erit, is obuolutus, & obligatus corio, deijciatur in profluentem. & Lex, Paterfamilias, uti ſuper familia, pecunia'ue ſua legauerit, ita ius eſto. & Lex, Si paterfamilias inteſtato moritur, familia, pecuniaq́; eius agnatorum

torum, gentiliumq́; eſto. Mallcolus iudicatus eſt matrem necaſſe, ei damnato ſtatim folliculo lupino os obuolutũ eſt, & ſoleæ ligneæ pedibus inductæ ſunt, & in carcerem ductus eſt. Qui defendebant eum tabulas in carcerem afferunt: teſtamẽtum ipſo præſente conſcribunt: teſtes rite affuerũt: de illo ſupplicium paulo pòſt ſumitur. ij qui hæredes erant, teſtamento hæreditatem adeunt. Frater minor Malleoli, qui eum oppugnauerat, in eius periculo ſuam uocat hæreditatem lege agnationis. Hic certa lex in rem nulla affertur, & tamen multæ afferuntur, è quibus ratiocinatio naſcitur, quare potuerit, aut non potuerit iure teſtamentum facere. Conſtitutio *legitima eſt ex ratiocinatione. Cuiuſmodi partes eſſent legitimæ conſtitutionis, oſtendimus: nunc de iuridiciali cõſtitutione dicamus.* IVRIDICIALIS *cõſtitutio eſt, cùm factũ conuenit, ſed iure, an iniuria factum ſit quæritur. Eius conſtitutionis partes ſunt duæ, quarum una abſoluta, altera aſſumptiua nominatur. Abſoluta eſt, cùm id ipſum quod factũ eſt, ut aliud nihil foris aſſumatur, recte factum eſſe dicemus. ea eſt huiuſmodi: Mimus quidam nominatim Accium poëtam compellauit in ſcena: cum eo Accius iniuriarum agit. hic nihil aliud defendit, niſi licere nominare eum, cuius nomine ſcripta dẽtur agenda. Aſſumptiua pars eſt, cum per ſe defenſio infirma eſt, ſed aſſumpta extranea re comproba*

probatur. Aſſumptiuæ partes ſunt quatuor, cõceſsio, remotio criminis, tranſlatio criminis, comparatio. Conceſsio eſt, cùm reus poſtulat ſibi ignoſci: ea diuiditur in purgationem, & deprecationem. Purgatio eſt, cum conſulto ſe negat reus feciſſe. Ea diuiditur in fortunam, imprudentiam, neceſsitatem. Fortunam, ut Cepio ad tribunos ple. de amiſsione exercitus. Imprudẽtiam, ut ille, qui de eo ſeruo, qui dominum occiderat, ſupplicium ſumpſit, cui frater eſſet, antequam tabulas teſtamenti aperuerit: cum is ſeruus manumiſſus teſtamento eſſet. Neceſsitudinem, ut ille, qui ad diem commeatus non uenit, quòd eum aquæ interclusiſſent. Deprecatio eſt, cum & peccaſſe & conſulto feciſſe confitetur, & tamen poſtulat ut ſui miſereantur. Hoc in iudicio non ferè poteſt uſu uenire, niſi quando pro eo dicimus, cuius multa recte facta eſſe conſtant. Hoc modo, in loco communi per amplificationem inijciemus, Quòd ſi hoc feciſſet, tamen ei pro priſtinis beneficijs ignoſci conueniret: uerum nihil poſtulat ignoſci. ergo in iudicium non uenit: at in ſenatum, aut ante Imperatorem, & in concilium talis cauſa poteſt uenire. Ex tranſlatione criminis cauſa conſtat, cùm feciſſe nos non negamus, ſed aliorum peccatis coactos feciſſe dicimus: ut Oreſtes, cum ſe defendit, in matrem confert crimen. Ex remotione criminis cauſa conſtat, cum à nobis non

crimen

crimen, ſed culpam ipſam amouemus, & uel in hominem transferimus, uel in rem quampiam conferimus. In hominem transfertur: ut ſi accuſetur is, qui Publium Sulpitium ſe fateatur occidiſſe, & id iuſſu conſulum defendat: & eos dicat non modo imperaſſe, ſed rationem quoq; oſtendiſſe quare id facere liceret. In rem confertur, ut ſiquis ex teſtamento, quod facere iuſſus ſit, ex plebiſcito uetetur. Ex comparatione criminis cauſa conſtat, cùm dicimus neceſſe fuiſſe alterutrum facere: & id, quod fecerimus, ſatius fuiſſe facere. Ea cauſa huiuſmodi eſt: Caius Pompilius, cum à Gallis obſideretur, neq; effugere ullo modo poſſet, uenit cum hoſtium ducibus in collocutionem: ita diſceſſit, ut impedimenta relinqueret, exercitum educeret: ſatius eſſe duxit amittere impedimenta quàm exercitum. exercitum eduxit, impedimenta reliquit, arceſsitur maieſtatis. Quæ conſtitutiones, & quæ conſtitutionum partes ſint, ſatis uideor oſtendiſſe. Nunc quomodo eas, & qua uia tractari conueniat, demonſtrandum eſt, ſi prius aperuerimus quid oporteat ab ambobus in cauſa deſtinari, quo ratio omnis totius orationis conferatur. Conſtitutione igitur reperta, ſtatim quærenda eſt ratio. Ratio eſt, quæ cauſam facit, & continet defenſionem, hoc modo, ut docendi cauſa in hac potiſsimum cauſa conſiſtamus: Oreſtes, cùm confiteatur ſe occidiſſe matrem,

trem;niſi attulerit facti rationem, peruertit defenſionem. ergo affert eam: quæ niſi intercederet,ne cauſa quidem eſſet. illa enim,inquit, patrem meum occiderat. Ergo,ut oſtendi, ratio ea eſt, quæ continet defenſionem, ſine qua nec parua quidē dubitatio poteſt remorari damnationem. Inuenta ratione,firmamentum quærendum eſt: id eſt, quod accuſationem continet, quodq́; affertur contra rationem defenſionis,de qua antè dictum eſt. Id conſtituetur hoc modo: Cùm uſus fuerit Oreſtes ratione,hoc pacto, Iure occidi.illa enim patrem meum occiderat:utetur accuſator firmamento,hoc modo: Sed non abs te tamen occidi,neq; indemnatam pœnas pendere oportuit. Ex ratione defenſionis, & ex firmamento accuſationis, iudicij quæſtio naſcatur, oportet: quam nos iudicationem,Græci κρινόμενον appellant. Ea cōſtituitur ex coniunctione firmamenti,& rationis defenſione, hoc modo: Cùm dicat Oreſtes,ſe patris ulciſcendi cauſa matrem occidiſſe, rectum'ne fuerit à filio ſine iudicio Clytemneſtram occidi. Ergo hac ratione iudicationem inuenire conuenit. Inuenta iudicatione, omnem rationem totius orationis eò conferri oportebit. In omnibus conſtitutionibus, & partibus conſtitutionum hac uia iudicationes reperientur, prætérquam in coniecturali conſtitutione:nam in ea nec ratio, quare fecerit quæritur, feciſſe enim negatur: nec firmamentum.

tum.

tum exquiritur: quoniam nõ ſubeſt ratio. Quare ex intentione & inficiatione iudicatio conſtituitur, hoc modo: Intẽtio, Occidiſti Aiacem. Inficiatio, Non occidi. Iudicatio, occiderit'ne. Ratio omnis utriuſq; orationis, ut antè dictum eſt, ad hanc iudicationem conferenda eſt. Si plures erunt conſtitutiones, aut partes conſtitutionum, iudicationes quoq; plures erunt in una cauſa, ſed omnes ſimili ratione reperientur. Sedulo dedimus operam, ut breuiter. & dilucide quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. Nunc, quoniam ſatis huius uoluminis magnitudo creuit, commodius eſt in altero libro de cæteris rebus deinceps exponere: nequa propter multitudinem literarum poßit animum tuum defatigatio retardare. ſed, ſi quidem hæc tardius, quàm ſtudes, abſoluentur, cùm rerum magnitudini, tum noſtris quoque occupationibus aßignare debebis. Verumtamen maturabimus, & quod negotio diminutum fuerit, exæquabimus induſtria: ut pro tuo in nos officio, & noſtro in te ſtudio munus hoc accumulatißime tuæ largiamur uoluntati.

RHET

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER II.

IN PRIMO *libro Herenni, breuiter expoſuimus, quas cauſas recipere oratorem oporteret, & in quibus officijs artis elaborare conueniret, & ea officia qua ratione facillime cõſequi poſſet. Verum quod neq; de omnibus rebus ſimul dici poterat, & de maximis primum ſcribendum fuit, quo cætera tibi faciliora cognitu uiderentur, ita nobis placitum eſt, ut ea, quæ difficillima eſſẽt, potiſſimum ſcriberemus.* CAVSARVM *tria genera ſunt, demonſtratiuum, deliberatiuum, iudiciale. multo difficillimum eſt iudiciale: ergo id primum abſoluemus. hoc & priore libro egimus, cum de oratoris officijs tractaremus, quorum inuentio & prima, & difficillima eſt: ea quoque nobis erit hoc in libro propemodum abſoluta: & paruam partem eius in tertium uolumen transferemus. De ſex partibus orationis primum ſcribere incœpimus. In primo libro locuti ſumus de exordio, narratione, diuiſione, nec pluribus uerbis, quàm neceſſe fuit: nec minus dilucide, quàm te uelle exiſtimabamus. Deinde coniunctè de confirmatione, & confutatione dicendũ fuit: quare genera conſtitutionum, & earum parteis aperuimus*

uuimus, ex quo ſimul oſtendebatur quomodo conſtitutionem, & parteis conſtitutionis cauſa poſita reperiri oporteret. Deinde docuimus, iudicationem quemadmodum quæri conueniret: qua inuenta, curandum ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. Poſtea admonuimus, eſſe cauſas cõplures, in quibus plures conſtitutiones, aut partes conſtitutionum accõmodarentur. Reliquum uidebatur eſſe, ut oſtenderemus quæ ratio poſſet inuentiones ad unamquanq; conſtitutionem, aut partem conſtitutionis accommodare. Et item quales argumentationes, quas Græci ἐπιχειρήματα appellãt, ſequi, & quales uitari oporteret: quorum utrũq; pertinet ad confirmationem, & confutationẽ. Deinde ad extremum docebimus, cuiuſmodi concluſionibus orationum uti oporteat, qui locus erat extremus de ſex partibus orationis. Primum ergo quæremus, quemadmodũ quãq; cauſam tractari conueniat. & nimirum coniecturalem, quæ prima, & difficillima eſt, potiſsimum conſideremus.

IN CAVSA *coniecturali narratio accuſatoris ſuſpiciones interiectas, & diſperſas habere debet: ut nihil actum, nihil dictum, nuſquam uentum, aut abitum, nihil deniq; factum ſine cauſa putetur. Defenſoris narratio ſimplicem & dilucidam expoſitionem debet habere cum attenuatione ſuſpicionis. Huius conſtitu-*

tionis ratio in ſex parteis eſt diſtributa: probabile, collationem, ſignum, argumentum, conſecutionem, approbationem. Horũ unumquodq; quid ualeat, aperiemus. Probabile eſt, per quod probatur expediſſe reo peccare, & à ſimili turpitudine hominem nunquam abſuiſſe. Id diuiditur in cauſam, & in uitã. Cauſa eſt ea, quæ induxit ad maleficium, commodorum ſpe, aut incommodorum euitatione: ut cum quæritur, num quod commodum maleficio acquiſierit, num honorem, num pecuniã, num dominationem, num aliquam cupiditatem aut amoris, aut huiuſmodi libidinis uoluerit explere. Aut num quod incommodum uitarit, inimicitias, infamiam, dolorem, ſupplicium. Hic accuſator in ſpe commodi, cupiditatem oſtendet aduerſarij, in uitatione incommodi formidinem augebit. Defenſor autem negabit fuiſſe cauſam, ſi poterit, aut eam uehementer extenuabit. Deinde iniquum eſſe dicet, omnes, ad quos aliquid emolumẽti ex aliqua re peruenerit, in ſuſpicionem maleficij deuocari. Deinde uita hominis ex ante factis ſpectabitur. In quo primum conſiderabit accuſator, num quando ſimile quid fecerit. Si id non reperiet quæret, nunquando uenerit in ſimilem ſuſpicionem: & in eo debebit eſſe occupatus, ut ad eam cauſam peccati, quam paulo ante expoſuerit, uita hominis poſſit accommodari, hoc modo: Si dicet pecuniæ

cauſa

cauſa feciſſe, oſtendet cum ſemper auarum fuiſſe: ſi honoris, ambitioſum: ita poterit animi uitium cum cauſa peccati conglutinare. Si non poterit par uitium cum cauſa reperire, reperiat diſpar. Si non poterit auarum demonſtrare, demonſtret corruptorem, uel perfidioſum, ſi quo modo poterit. denique aliquo, aut quamplurimis uitijs contaminabit perſonam: deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hunc tam perperam feciſſe non eſſe mirandum. Si uehementer caſtus, & integer exiſtimabitur aduerſarius, dicet, facta, non famam ſpectari oportere: illum antè occultaſſe ſua flagitia, ſe planum facturum ab eo maleficium nõ abeſſe. Defenſor, primum demonſtrabit uitam integram, ſi poterit: id ſi non poterit, confugiet ad imprudentiam, ſtultitiam, adoleſcentiam, uim, perſuaſionem: quibus de rebus, uituperatio eorum, quæ extra id crimen erunt, non debeat aſſignari. Sin uehementer hominis turpitudine impedietur, & infamia, prius dabit operã ut falſos rumores diſsipatos eſſe dicat de innocente: & utetur loco communi, rumoribus credi non oportere. Si nihil eorum fieri poterit, utatur extrema defenſione, & dicat, non ſe de moribus eius apud cenſores, ſed de criminibus aduerſariorum apud iudices dicere. Collatio eſt, cum accuſator id, quod aduerſarium feciſſe criminatur, alij nemini, niſi reo bonum

ſuiſſe demonſtrat, aut alium neminem potuiſſe perficere, niſi aduerſarium: aut eum ipſum alijs rationibus aut non potuiſſe, aut non æquè commode potuiſſe: aut eum effugiſſe alias rationes commodiores propter cupiditatem. Hoc loco, defenſor ut demonſtret oportet, aut alijs quoq; bono fuiſſe, aut alios quoq; id, quod ipſe inſimuletur, facere potuiſſe. Signum eſt, per quod oſtēditur idonea perficiendi facultas eſſe quæſita, id diuiditur in parteis ſex, locum, tempus, ſpatium, occaſionem, ſpem perficiendi, ſpem celandi. Locus, quæritur, celebris, an deſertus: ſemper deſertus, an tum cum id factum ſit, fuerit in eo loco ſolitudo: ſacer, an profanus: publicus, an priuatus fuerit. cuiuſmodi loci attingant: num qui eſt paſſus, perſpectus aut exauditus eſſe poßit. Horum quid reo, quid accuſatori conueniat, perſcribere non grauaremur, niſi facile quiuis cauſa poſita, poſſet iudicare. Initia enim inuentionis ab arte debent proficiſci, cætera facile comparabit exercitatio. Tempus ita quæritur, qua parte anni, qua hora, noctu, an interdiu, qua diei, qua noctis hora factum eſſe dicatur, & cuiuſmodi temporibus. Spatium ita conſideratur, ſatis'ne longum fuerit ad eam rem tranſigendam: & potuerit'ne ſcire ſatis ad id perficiendum ſpatij futurum. Nam parui refert ſatis ſpatij fuiſſe ad id perficiendum, ſi id antè ſciri, & ratione

prouid

prouideri non potuit. Occaſio quæritur, idonea'ne ſatis fuerit ad rem adoriendam, an alia melior, quæ aut præterita ſit, aut non expectata. Spes perficiendi, quæ fuerit ſpectabitur, hoc modo: ſi quæ ſupradicta ſunt ſigna, concurrent: ſi præterea ex altera parte uires, pecunia, conſilium, ſcientia, apparatio: ex altera parte imbecillitas, inopia, ſtultitia, imprudentia, inapparatio demonſtrabitur fuiſſe. quare ſcire potuerit, utrum diffidendum, an confidendum fuerit. Spes celandi quæ fuerit, quæritur ex conſcijs, arbitris, adiutoribus, liberis, aut ſeruis, aut utriſq;. Argumentum, eſt per quod res coarguitur certioribus argumentis, & magis firma ſuſpicione. id diuiditur in tempora tria, præteritum, inſtans, conſequens. In præterito tempore oportet conſiderare ubi fuerit, ubi uiſus ſit, quocum uiſus ſit, num quid apparârit, num quem conuenerit, num quid dixerit, num quem habuerit de conſcijs, de adiutoribus, de adiumentis, num quid in eo loco præter conſuetudinem fecerit, aut alieno tempore. In inſtanti tempore quæritur num uiſus ſit cum faciebat, num qui ſtrepitus, clamor, crepitus exauditus ſit: aut denique num quid aliquo ſenſu perceptum ſit, aſpectu, auditu, tactu, odoratu, guſtatu. nam quiuis horum ſenſus poteſt conflare ſuſpicionem. In conſequenti tempore ſpectabitur, num quid re tranſacta,

relictum ſit quod indicet aut ſactum eſſe maleficium, aut à quo factum ſit. Factum eſſe, hoc modo: ſi tumore, aut liuore decoloratum eſt corpus mortui, ſignificat eum ueneno necatum. A quo factum ſit, hoc modo: ſi telum, ſi ueſtimentum, ſiquid eiuſmodi relictum ſit, aut ſi ueſtigium rei fuerit, aut ſi cruor in ueſtimentis: ſi aut in eo loco cõprehenſus, aut uiſus ſit tranſacto negotio, quo in loco res geſta dicitur. Conſecutio eſt, cum quæritur, quæ ſigna nocentis, & innocentis conſequi ſoleant. Accuſator dicet, ſi poterit, aduerſarium, cum ad eum uentum ſit, erubuiſſe, expalluiſſe, titubaſſe, inconſtanter locutum eſſe, concidiſſe, pollicitum eſſe aliquid: quæ ſigna conſcientiæ ſunt. Si reus horum nihil fecerit, accuſator dicet, eum uſqueadeo præmeditatum fuiſſe quid ſibi eſſet uſu uenturum, ut confidentiſſime reſiſtens reſponderet: quæ ſigna, confidentiæ, non innocentiæ ſunt. Defenſor ſi pertimuerit, magnitudine periculi, non conſcientia peccati ſe cõmotum eſſe dicet. Si non pertimuerit, fretum innocẽtia negabit eſſe cõmotum. Approbatio eſt, qua utimur ad extremum confirmata ſuſpicione. Ea habet locos proprios, atq; communes. Proprij ſunt ij, quibus niſi accuſator, nemo poteſt uti: & ij, quibus niſi defenſor. Communes ſunt, qui alia in cauſa ab reo, alia ab accuſatore tractantur. In cauſa coniecturali proprius locus

accuſat

accuſatoris eſt, cum dicit malorum miſereri non oportere, & cum auget peccati atrocitatem. Defenſoris proprius locus eſt, cum miſericordiam captat, & cum accuſatorem calumniari criminatur. Cõmunes loci ſunt cum accuſatoris, tum defenſoris, à teſtibus, contra teſtes, à quæſtionibus, contra quæſtiones, ab argumentis, contra argumentum, à rumoribus, contra rumores. A teſtibus dicemus, ſecũdum autoritatem, & uitam teſtium, & cõſtantiam teſtimoniorum. Cõtra teſtes, uitæ turpitudinem, teſtimoniorum inconſtantiam, ſi aut fieri non potuiſſe dicemus, aut non factum eſſe quod dicant, aut ſcire illos non potuiſſe, aut cupide dicere, & argumentari. hæc & ad improbationem, & approbationem teſtium pertinebunt. A quæſtionibus dicemus, cum demonſtrabimus, maiores noſtros ueri inueniendi cauſa tormentis, & cruciatu uoluiſſe quæri, & ſummo dolore homines cogi, ut quicquid ſciant dicant. Et præterea confirmatior hæc erit diſputatio, ſi quæ dicta erũt argumentando, iiſdem uiis, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad ueriſimilem ſuſpicionẽ, idemq́; hoc in teſtimoniis facere oportebit. Contra quæſtiones hoc modo dicemus, primum, maiores uoluiſſe certis in rebus interponi quæſtiones: cum quæ uere dicerentur, ſciri: quæ falsò in quæſtione pronuntiarentur, refelli poſſent, hoc modo. Quo in

loco quid poſitum ſit, & ſiquid eſſet ſimile, quod uideri, aut aliquo ſimili ſigno percipi poſſet: deinde, dolori credi non oportere, quòd alius alio recentior ſit in dolore, quòd ingenioſior ad comminiſcendum, quòd deniq; ſæpe ſcire, aut ſuſpicari poßit, quid quæſitor uelit audire: quod cum dixerit, intelligat ſibi finem doloris futurum. Hæc diſputatio comprobabitur, ſi refellemus, quæ in quæſtionibus erunt dicta probabili argumentatione: idq; partibus coniecturæ, quas ante expoſuimus, facere oportebit. Ab argumentis, & ſignis, & cæteris locis, quibus augetur ſuſpicio, dicere hoc modo conuenit: Quum multa concurrant argumenta, & ſigna, quæ inter ſe conſentiant, rem perſpicuam, non ſuſpicioſam uideri oportere. item plus oportere ſignis, & argumētis credi quàm teſtibus. hæc enim eo modo exponi, quo modo reuera ſunt geſta: teſtes corrumpi poſſe uel pretio, uel gratia, uel metu, uel ſimultate. Contra argumenta & ſigna, & cæteras ſuſpiciones dicemus hoc modo, ſi demonſtrabimus, nullam rem eſſe, quam non ſuſpicionibus quiuis poßit criminari. deinde, unamquanq; ſuſpicionem extenuabimus, & dabimus operam ut oſtendamus, nihilo magis in nos eam, quàm in alium quempiam conuenire: indignum eſſe facinus ſine teſtibus, cōiecturam, & ſuſpicionem firmamenti ſatis habere. A rumoribus dicemus: ſi

negab

negabimus temere famam naſci ſolere, quin ſubſit aliquid, & ſi dicemus cauſam non fuiſſe quare quiſpiam confingeret & comminiſceretur. Et præterea ſi cæteri falſi ſoleant eſſe, argumentabimur hunc eſſe uerum. Contra rumores dicemus primum, ſi docebimus multos eſſe falſos rumores, & exemplis utemur, de quibus falſa fama fuerit: & aut inimicos noſtros, aut homines natura maleuolos, & maledicos confinxiſſe dicemus: & aliquam aut fictam fabulam in aduerſarios afferemus, quam dicamus omnibus in ore eſſe: aut uerum rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat, neq; tamen ei rumori nos fidem habere dicemus, ideo quòd quiuis homo poſſit quēuis turpem de quolibet rumorem proferre, & confictam fabulam diſſipare. Veruntamen ſi rumor uehementer probabilis eſſe uidebitur, argumentando famæ fidem poterimus abrogare. Quòd & difficillima tractatu eſt conſtitutio coniecturalis, & in ueris cauſis ſæpiſſime tractanda eſt, eò diligentius omneis eius partes perſcrutati ſumus: ut ne paruula quidem titubatione, aut offenſione impediremur, ſi ad hanc rationem præceptionis aſſiduitatem exercitationis accommodaremus. Nunc ad legitimæ conſtitutionis parteis tranſeamus.

CVM uoluntas ſcriptoris cum ſcripto diſſidere uidebitur, ſi à ſcripto dicemus, his locis

utemur ſecundum narrationem. Primum ſcriptoris collaudatione. Deinde ſcripti recitatione. Deinde percunctatione ſcirent'ne aduerſarij id ſcriptum fuiſſe in lege, aut in teſtamento, aut in ſtipulatione, aut in quolibet ſcripto, quod ad eam rem pertineat? Deinde collatione quid ſcriptum ſit, quid aduerſarij ſe feciſſe dicant: quid iudicem ſequi conueniat, utrum id quod diligenter perſcriptum ſit, an id quod acutè ſit excogitatum? deinde ea ſententia, quæ ab aduerſarijs ſit excogitata, & ſcripto attributa, contemnetur, & infirmabitur. Deinde quæretur quid ei obfuerit, ſi id uoluiſſet ſcribere, ut non potuerit perſcribere. Deinde à nobis ſententia reperietur, & cauſa proferetur quare id ſcriptor ſenſerit, quod perſcripſit, & demonſtrabitur ſcriptum eſſe illud dilucide, breuiter, commode, perfecte, certa cum ratione. Deinde exempla proferentur, quæ res, cum ab aduerſarijs ſententia redderetur, & uoluntas afferretur, à ſcripto potius iudicatæ ſint. Deinde oſtendetur, quàm periculoſum ſit à ſcripto recedere. Locus communis eſt contra eum, qui, cum fateatur ſe contra id, quod legibus ſancitum, aut teſtamento perſcriptum ſit, feciſſe, tamen facti quærat defenſionem. A ſententia ſic dicemus. Primum laudabimus ſcriptoris commoditatem, atq; breuitatem, quòd tantum ſcripſerit quod neceſſe fuerit: illud, quod ſine ſcripto intelligi

telligi potuerit, non neceſſario ſcribendum putarit. Deinde dicemus calumniatoris eſſe officium, uerba & literas ſequi, negligere uoluntatem. Deinde id quod ſcriptum ſit, aut non poſſe fieri, aut non lege, non more, non natura, nõ bono & æquo poſſe fieri: quæ omnia uoluiſſe ſcriptorem quam rectiſsime fieri nemo dubitet, at ea quæ à nobis facta ſint, iuſtiſsime facta. Deinde cõtrariam ſententiam, aut nullam eſſe, aut ſtultam, aut iniuſtam, aut non poſſe fieri, aut non conſtare cum ſuperioribus, & inferioribus ſententijs, aut cum iure communi, aut cum alijs legibus communibus, aut cum rebus iudicatis diſſentire. Deinde exemplorum à uoluntate, & contra ſcriptum iudicatorum enumeratione utemur. Deinde legum, & ſtipulationum breuiter exceptarum, in quibus intelligatur ſcriptorũ uoluntas, & expoſitio. Locus communis contra eum, qui ſcriptum recitet, & uoluntatem ſcriptoris non interpretetur. Cum duæ leges inter ſe diſcrepant, uidendum eſt primũ, nũ quæ abrogatio, aut derogatio ſit. Deinde, utrum leges ita diſſentiant ut altera iubeat, altera uetet: an ita ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit eius defenſio, qui negabit ſe feciſſe, quod cogeretur, cum altera lex permitteret. plus enim ualet ſanctio permiſsione. Item illa defenſio tenuis eſt, cum oſtenditur id factũ eſſe quod ea lex ſanciat, cui legi abrogatum.

gatum, uel derogatum ſit: id quod poſteriori lege ſancitum ſit, eſſe neglectum. Cum hæc erunt conſiderata, ſtatim noſtræ legis expoſitione, recitatione, collaudatione utemur. Deinde, contrariæ legis enodabimus uoluntatem, & eam trahemus ad noſtræ cauſæ commodum. Deinde de iuridiciali abſoluta ſumemus rationem iuris, & quæremus partem iuris, utrum cum ea faciat: de qua parte poſterius diſſeremus. Si ambiguum eſſe ſcriptũ putabitur, quod in duas aut pluréis ſententias trahi poßit, hoc modo tractandum eſt: Primum, ſit'ne ambiguum, quærendum eſt. Deinde quomodo ſcriptum eſſet, ſi id quod aduerſarij interpretantur, ſcriptor fieri uoluiſſet, oſtendendum eſt. Deinde id quod nos interpretemur & fieri poſſe, & honeſte, recte, lege, more, natura, bono, & æquo fieri poſſe. quod aduerſarij interpretantur è contrario: nec eſſe ambiguè ſcriptum, cum intelligatur utra ſententia uera ſit. Sunt qui arbitrantur ad hanc cauſam tractandam, uehementer pertinere cognitionem amphilogiarum eam, quæ à dialecticis profertur. Nos uero arbitramur, non modo nullo adiumento eſſe, ſed potius maximo impedimento. omnes enim illi amphilogias aucupantur, eas etiam quæ ex altera parte ſententiam nullã poſſunt interpretari. Itaq; & alieni ſermonis moleſti interpellatores, & ſcripti tum odioſi, tum obſcuri interpretes ſunt: & dũ cautè, exp

tè, expediteq; loqui uolunt, infantiſſimi reperiuntur. Ita dum metuunt, in dicendo nequid ambiguum dicant, nomen ſuum pronuntiare non poſſunt. Verum horum pueriles opiniones, rectiſſimis rationibus cum uoles, refellemus. In præſentia hæc interſerere non alienum fuit, ut huius infantiæ garrulam diſciplinam contemneremus. Cum definitione utemur, primum afferemus breuem uocabuli definitionem, hoc modo, Maieſtatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus ciuitatis amplitudo conſtat: quæ ſunt ea, quæ capiunt ſuffragia populi, & magiſtratus cōſilium. Nempe igitur tu & populum ſuffragio, & magiſtratum cōſilio priuaſti, cum pontes diſturbaſti. Item ex contrario, Maieſtatem is minuit, qui amplitudinem ciuitatis detrimento affecit. Ego non affeci, ſed prohibui detrimento. ærarium enim conſeruaui, libidini malorum reſtiti, maieſtatem omnem interire non paſſus ſum. Primum igitur uocabuli ſententia breuiter, & ad utilitatem cauſæ accommodata deſcribetur. Deinde, factum noſtrum cum uerbi deſcriptione coniungetur. Deinde, contrariæ deſcriptionis ratio refelletur, ſi aut falſa erit, aut inutilis, aut turpis, aut iniurioſa. Id quoq; ex iuris partibus ſumetur de iuridiciali abſoluta, de qua iam loquemur. Quæritur in translationibus, primum, num aliquis eius rei actionem, petitionem, poſſeſſionem, aut executionem

tionem habeat, quē non oporteat, num alio modo, tempore, loco, num alia lege, num alio quærente, aut agente. Hæc legibus, & moribus æquo, & bono reperientur, de quibus dicetur in iuridiciali abſoluta. In cauſa rationali primum quæretur, ecquid in rebus maioribus, aut minoribus, aut ſimilibus ſimiliter ſcriptum, aut iudicatum ſit. deinde, utrum ea res ſimilis ſit rei, de qua agitur, an diſsimilis: deinde utrum conſulto de ea re ſcriptum non ſit, quod noluerit cauere, an quod ſatis cautum putarit, propter cæterorum ſcriptorū ſimilitudinem. De partibus legitimæ conſtitutionis ſatis dictum eſt, nunc ad iuridicialem reuertamur. ABSOLVTA *iuridiciali conſtitutione utemur, cum ipſam rem, quam nos feciſſe confitemur, iure factam dicemus, ſine ulla aſſumptione extrariæ defenſionis. in ea conuenit quæri, iure'ne factum ſit. De eo cauſa poſita dicere poterimus, ſi ex quibus partibus ius conſtet, cognouerimus. Conſtat igitur ius ex his partibus, natura, lege, conſuetudine, iudicato, æquo & bono, pacto. Natura ius eſt, quod cognationis, aut pietatis cauſa obſeruatur, quo iure parentes à liberis, & à parentibus liberi coluntur. Lege ius eſt id, quod populi iuſſu ſancitum eſt, quod genus, Vt in ius eas, cum uoceris. Conſuetudine ius eſt id, quod ſine lege æque, ac ſi legitimum ſit, uſitatum eſt: quod genus id: Quod argentario obtuleris expenſum,*

penſum, à ſocio eius recte repetere poßis. Iudicatum eſt id, de quo ſententia lata eſt, aut decretum interpoſitum. Ea ſæpe diuerſa ſunt, ut aliud alij iudici, aut prætori, aut conſuli, aut tribuno plebis placitum ſit: & fit, ut de eadem re ſæpe alius aliud decreuerit, aut iudicauerit. quod genus, M. Druſus Prætor urbanus, quòd cum hærede mandati ageretur, iudicium reddidit: Sextus Iulius non reddidit. Item Caius Cælius iudex abſoluit iniuriarum eum qui Lucilium poëtam in ſcena nominatim læſerat: Publius Mutius eum, qui L. Accium poëtam nominauerat, condemnauit. Ergo quia poſſunt res ſimili de cauſa dißimiliter iudicatæ proferri, cum id uſu uenerit: iudicem cum iudice, tempus cum tempore, numerum cum numero iudiciorum proferemus. Ex æquo & bono ius conſtat, quod ad ueritatem, & utilitatem communem uidetur pertinere: quod genus, ut maior annis LX. & cui morbus cauſa eſt, cognitorem det. Ex eo nouum ius conſtitui conuenit ex tempore, & hominis dignitate. Ex pacto ius eſt ſiquid inter ſe pepigerint, ſiquid inter quos conuenit. Pacta ſunt, quæ legibus obſeruanda ſunt, hoc modo: Rem ubi pagunt, oratione pagunt. in comitio, aut in foro ante meridiem cauſam conijcito. Sunt item pacta, quæ ſine legibus obſeruantur ex conuentu: quæ iuri præſtare dicuntur. His igitur partibus iniuriã

demonſt

demonſtrari, ius confirmari conuenit, idq́; in abſoluta iuridiciali faciendum uidetur. CVM *ex comparatione quæretur, utrum ſatius fuerit agere id, quod reus dicat ſe feciſſe: an id quod accuſator dicat oportuiſſe fieri: primum quæri conuenit, utrum fuerit utilius ex contentione, hoc eſt, utrum uenuſtius, facilius, conducibilius. deinde oportebit quæri, ipſum'ne oportuerit iudicare: utrum fuerit utilius: an aliorum fuerit ſtatuendi poteſtas. deinde interponetur ab accuſatore ſuſpicio ex coniecturali conſtitutione, quare putetur non ea ratione factum eſſe, quo melius deteriori anteponeretur: ſed dolo malo negotium geſtum. deinde quæretur potuerit'ne uitari, ne in eum locũ ueniretur. Ab defenſore cõtrà refelletur argumentatio coniecturalis aliqua probabili cauſa, de qua antè dictũ eſt. His locis ita tractatis, accuſator utetur loco communi in eum, qui inutile utili præpoſuerit, cum ſtatuendi non habuerit poteſtatem. Defenſor, contra eos qui æquum cenſeant, rem pernicioſam utili præponi, utetur loco communi per conqueſtionem, & ſimul quæret ab accuſatoribus & ab iudicibus ipſis quid facturi eſſent, ſi in eo loco fuiſſent: & tempus, locum, rem, deliberationem ſuam ponet ante oculos. Translatio criminis eſt, cum ab reo facti cauſa in aliorum peccatũ transfertur, in qua primum quærendum eſt, iure'ne in alium crimen transferatur.*

ferатur. deinde ſpectandum eſt, an æque magnum ſit illud peccatum, quod in alium transferatur, atq; illud quod reus ſuſcepiſſe fatcatur. deinde oportuerit'ne in ea re peccare, in qua alius ante peccarit. deinde oportuerit'ne iudicium antè fieri. deinde, cum factum iudicium non ſit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteat'ne de ea re iudicium fieri, quæ res in iudicium non uenerit. Locus communis accuſatoris, contra eum, qui plus cenſeat uim, quàm iudicia ualere oportere. et ab aduerſarijs percontabitur accuſator quid futurũ ſit, ſi idem cæteri faciant: ut de indemnatis ſupplicium ſumant, quòd eos idem feciſſe dicat. quid ſi ipſe accuſator idem facere uoluiſſet? Defenſor eorũ peccati atrocitatẽ proferet, in quos crimẽ transferetur. rem, locum, tempus ante oculos ponet: ut ij, qui audient, exiſtiment, aut non potuiſſe, aut non fuiſſe utile rem in iudicium uenire. Conceſſio eſt, per quã nobis ignoſci poſtulamus. ea diuiditur in purgationẽ, & deprecationem. Purgatio eſt, cum conſulto à nobis factũ negamus. ea diuiditur in neceſsitudinem, fortunam, imprudentiam. De his primum partibus oſtendendum eſt: deinde ad deprecationem reuertendum uidetur. Primum, conſiderandum eſt, utrum per culpam uẽtum ſit in neceſsitudinem: num culpam ueniendi neceſsitudo fecerit. deinde quærendum eſt, ecquo modo uis illa uitari potuerit, ac leua-

d ri. dein

ri. deinde is qui in neceſsitudinem cauſam conferet, expertus'ne ſit quid contra facere, aut excogitare poſſet. deinde, num quæ ſuſpiciones ex coniecturali conſtitutione trahi poſsint, quæ ſignificent id conſulto factũ eſſe, quod neceſſario accidiſſe dicitur. deinde, ſi maxime neceſsitudo quæpiã fuerit, conueniat'ne eam ſatis idoneam cauſam putari. Si autem imprudentia reus ſe peccaſſe dicet, primum quæretur, utrum potuerit ſcire, an non potuerit. deinde, utrum data ſit opera ut ſciretur, an non. deinde, utrum caſu neſcierit, an culpa. nam qui ſe propter uinum, aut amorem, aut iracundiam fugiſſe rationem dicet, is animi uitio uidebitur neſciſſe, non imprudentiã. quare non imprudentiã ſe defendet, ſed culpa contaminabitur. deinde, coniecturali conſtitutione quæretur utrum ſcierit, aut ignorauerit: & conſiderabitur, ſatis'ne imprudentiæ præſidij debeat eſſe, cũ factum eſſe conſtet. Cum in fortunam cauſa conferetur, & ea re defenſor ignoſci dicet reo oportere: eadem omnia uidentur conſideranda quæ de neceſsitudine præſcripta ſunt. etenim hæ tres partes purgationis inter ſe finitimæ ſunt, ut in omnes eadem ferè poſsint accommodari. Loci cõmunes in his cauſis: Accuſatoris cõtra eum, qui cum ſe peccaſſe confiteatur, tamen oratione iudices moretur. Defenſoris, de humanitate, miſericordia uoluntatem in omnibus rebus ſpectari conuenire: &

quæ

quæ conſulto facta non ſint, ea fraudi eſſe non oportere. Deprecatione utemur, cum fatebimur nos peccaſſe, neq; id imprudenter, aut fortuitu, aut neceſſario feciſſe dicemus: & tamen ignoſci nobis poſtulabimus. Hic ignoſcendi ratio quæritur ex iјs locis, ſi plura, aut maiora officia, quàm maleficia uidebūtur cōſtare: ſi qua uirtus, aut nobilitas erit in eo qui ſupplicabit: ſi qua ſpes erit, uſui futurum ſi ſine ſupplicio diſceſſerit: ſi ipſe ille ſupplex, manſuetus, & miſericors in poteſtatibus oſtendetur fuiſſe: ſi ea quæ peccauit, non odio, non crudelitate, ſed officio, & recto ſtudio commotus fecit: ſi tali de cauſa alijs quoq; ignotum eſt: ſi nihil ab eo periculi nobis futurum uidebitur: ſi cum miſſum fecerimus: ſi nulla aut à noſtris ciuibus, aut ab aliqua ciuitate uituperatio ex ea re ſuſcipietur. Loci communes, de humanitate, fortuna, miſericordia, rerum commutatione. His locis omnibus ex contrario utetur is, qui contradicet, cum amplificatione, & enumeratione omnium peccatorum. Hæc cauſa iudicialis fieri non poteſt, ut in primo libro oſtendimus, ſed quòd poteſt uel ad ſenatum, uel ad concilium uenire, non uiſa eſt ſuperſedenda. Cum à nobis crimen remouere uolemus, aut in rem, aut in hominem noſtri peccati cauſam conferemus. Si cauſa in hominē conferetur, quærēdum erit primū potuerit'ne tātum, quantum reus demonſtrabit is, in quem cauſa

d 2 conſe

conferetur: & ecquonam modo aut honeſtè, aut ſine periculo potuerit obſiſti. ſi maxime ita ſit, num ea re concedi reo conueniat, quod alieno inductu fecerit. deinde in coniecturalem trahetur controuerſiam, & quæretur num conſulto factum ſit. Si cauſa in rem quandam conferetur, & hæc eadem ferè, & omnia, quæ de neceßitudine præcepimus, conſideranda erunt. QVONIAM *ſatis oſtendiſſe uidemur quibus argumentationibus in unoquoque genere cauſæ iudicialis uti conueniret, conſequi uidetur ut doceamus quemadmodum ipſas argumentationes ornatè, & abſolutè tractare poßimus. nam ferè non difficile eſt inuenire quid ſit cauſæ adiumento: difficillimum uero eſt, inuentũ expolire, & expedite pronuntiare. hæc enim res facit ut neque diutius, quàm ſatis ſit, in eiſdem locis cõmoremur: neq; eodem identidem reuoluamur: neq; inchoatam argumentationem relinquamus: neque incommode ad aliam deinceps tranſeamus. Itaq; hac ratione & ipſi meminiſſe poterimus quid quoquo loco dixerimus, & auditor cum totius cauſæ, tum uniuſcuiuſque argumentationis diſtributionem percipere, & meminiſſe poterit. Ergo abſolutißima, & perfectißima argumentatio eſt ea, quæ in quinq; parteis eſt diſtributa, propoſitionem, rationem, rationis confirmationẽ, exornationem, complexionem. Propoſitio eſt, per quam*

oſtend

oſtendimus ſummatim quid ſit quod probare uolumus. Ratio eſt cauſa, quæ demonſtrat id uerum eſſe quod intendimus, breui ſubiectione. Rationis confirmatio eſt ea quæ pluribus argumẽtis corroborat breuiter expoſitam rationem. Exornatio eſt, qua utimur rei honeſtandæ, & collocupletandæ cauſa confirmata argumentatione. Complexio eſt, quæ concludit breuiter colligens parteis argumentationis. Hiſce igitur quinq; partibus ut abſolutiſsime utamur, hoc modo tractabimus argumentationem. Cauſam oſtendemus Vlyſsi fuiſſe quare interfecerit Aiacem. inimicum enim acerrimum de medio tollere uolebat, à quo ſibi non iniuria ſummum periculum metuebat. uidebat illo incolumi, ſe incolumem non futurum. ſperabat illius morte, ſe ſalutem ſibi comparare. conſueuerat, ſi iure non poterat, quauis iniuria inimico exitium machinari. cui rei mors indigna Palamedis teſtimonium dat. Ergo & metus periculi hortabatur eum interimere, à quo ſupplicium uerebatur: et conſuetudo peccandi, maleficij ſuſcipiendi remouebat dubitationem. Omnes enim cum minima peccata cum cauſa ſuſcipiunt, tum uero illa, quæ multo maxima ſunt maleficia, aliquo certo emolumento inducti ſuſcipere conantur. Si multos induxit in peccatum pecuniæ ſpes, ſi complures ſcelere ſe contaminauerunt imperij cupiditate, ſi multi leue compendium fraude

maxima commutauerunt: cui mirum uidebitur, iſtum à maleficio propter acerrimam formidinem non temperaſſe? Virum fortiſſimum, integerrimum, inimicitiarum perſequentiſſimum, iniuria laceſſitum, ira excitatum, homo timidus, nocens, conſcius ſui peccati, inſidioſus, inimicum incolumem eſſe noluit: cui tandem hoc mirum uidebitur? Nam cum feras beſtias uideamus alacres & erectas uadere, ut alteri beſtiæ noceant: non eſt incredibile putandum, iſtius quoq; animum ferum, crudelem, atq; inhumanum cupide ad inimici perniciem profectum: præſertim cum in beſtijs nullam neq; bonam, neque malam rationem uideamus: in iſto plurimas, & peſſimas rationes ſemper fuiſſe intelligamus. Si ergo pollicitus ſum, me daturum cauſam, qua inductus Vlyſſes acceſſerit ad maleficium, & ſi inimicitiarum acerrimam rationem, & periculi metũ interceſſiſſe demonſtraui: non eſt dubium quin confiteatur cauſam maleficij fuiſſe. Ergo abſolutiſſima eſt argumentatio ea, quæ ex quinq; partibus conſtat: ſed ea non ſemper neceſſe eſt uti. Tum enim complexione ſuperſedendum eſt, ſi res breuis eſt, ut facilè memoria comprehendatur: tum exornatio prætermittenda eſt, ſi parum locuples ad amplificandum, & exornandum res uidetur eſſe. Sin & breuis erit argumentatio, & res tenuis, aut humilis, tum et exornatione & com-

plexione

plexione ſuperſedendum eſt. In omni argumentatione de duabus partibus poſtremis, hæc, quã expoſui, ratio eſt habenda. Ergo ampliſsima eſt argumẽtatio quinquepartita: breuiſsima eſt tripartita: mediocris, ſublata aut exornatione aut complexione quadripartita. GENERA *duo ſunt uitioſarum argumentationum, unum, quod ab aduerſario reprehẽdi poteſt, idq; pertinet ad cauſam: alterum, quod tametſi nugatorium eſt, tamen non indiget reprehẽſione. Quæ ſunt quæ reprehenſione confutari conueniat, quæ tacite contemni, atq; uitari ſine reprehenſione, ſi exempla ſubiecero, intelligere dilucide poteris. Hæc cognitio uitioſarum argumentationum duplicem utilitatem afferet. nam & uitare in argumentatione uitium admonebit, & ab alijs non uitatum commode reprehendere docebit. Quoniam igitur oſtendimus perfectam, & plenam argumentationem ex quinque partibus conſtare, in unaquaque parte argumentationis quæ uitia euitanda ſint conſideremus: ut & ipſi ab his uitijs recedere, & aduerſariorum argumentationes hac præceptione in omnibus partibus tentare, & ab aliqua parte labefactare poſsimus. Expoſitio uitioſa eſt, cum ab aliqua, aut à maiore parte ad omnes confertur id, quod non neceſſario eſt omnibus attributum: ut ſiquis hoc modo exponat, Omnes, qui in paupertate ſunt, malunt maleficio parare*

diuitias, quàm officio paupertatẽ tueri. Siquis hoc modo expoſuerit argumentationem, ut non curet quærere qualis ratio, aut rationis confirmatio ſit : ipſam facilè reprehendemus expoſitionem, cum oſtendemus id, quod in aliquo paupere improbo ſit, in omnes pauperes falsò & iniuria conferri. Item uitioſa expoſitio eſt, cùm id quod raro fit, fieri omnino negatur : hoc modo, Nemo poteſt uno aſpectu, neq; præteriens in amorem incidere. nam cùm non nemo deuenerit in amorem uno aſpectu, & cum ille neminem dixerit, omnino nihil differt raro id fieri, dummodo aliquando fieri, aut poſſe fieri intelligatur. Item uitioſa expoſitio eſt, cum omneis res oſtendemus nos collegiſſe, & aliquam rem idoneam præterimus, hoc modo : Quoniam igitur hominem occiſum conſtat eſſe, neceſſe eſt aut à prædonibus, aut ab inimicis occiſum eſſe, aut abs te, quem ille hæredem teſtamento ex parte faciebat. prædones illo loco nunquam ſunt uiſi: inimicum nullum habebat: relinquitur, ſi neque à prædonibus, neq; ab inimicis occiſus eſt, quòd alteri non erant, alteros non habebat, ut abs te ſit interemptus. Nam in huiuſmodi expoſitione, reprehenſione utemur, ſiquos præter eos, quos ille dixerit, potuiſſe ſuſcipere maleficium, oſtenderimus: uelut in hoc exemplo, cùm dixerit neceſſe eſſe aut à prædonibus, aut ab inimicis, aut à nobis occiſum eſſe : dicemus potuiſſe uel à fa-

milia, uel à cohæredibus noſtris. Cùm hoc modo illorum collectionem diſturbauerimus: nobis latiorem locum defendendi relinquemus. Ergo hoc quoq; uitandum eſt in expoſitione, nequando, cùm omnia collegiſſe uideamur, aliquam idoneam partem reliquerimus. Item uitioſa expoſitio eſt, quæ conſtat ex falſa enumeratione: ut ſi, cùm plura ſunt, pauciora dicamus, hoc modo: Duæ res ſunt, Iudices, quæ omnes ad maleficium impellunt, luxuries, & auaritia. Quid amor, inquit quiſpiam: quid ambitio, quid religio, quid metus mortis, quid imperij cupiditas, quid deniq; alia permulta? Item falſa enumeratio eſt, cum pauciora ſunt, & plura dicimus, hoc modo: Tres res ſunt, quæ omneis homines ſolicitant, metus, cupiditas, ægritudo. Satis fuerat dixiſſe metum, & cupiditatem: quoniam ægritudinem cum utraq; re coniunctam eſſe neceſſe eſt. Item uitioſa expoſitio eſt, quæ nimium longe repetitur, hoc modo: Omnium malorum ſtultitia eſt mater, quæ parit immenſas cupiditates: immenſæ porrò cupiditates infinitæ, & immoderatæ ſunt: hæ pariunt auaritiam: auaritia porrò hominem ad quoduis maleficium impellit. igitur auaritia inducti aduerſarij noſtri, hoc in ſe facinus admiſerunt. Hic id quod extremum dictum eſt, ſatis fuit exponere, ne Ennium, & cæteros poëtas imitemur, quibus hoc modo loqui conceſſum eſt.

tionem habeat, quę non oporteat, num alio modo, tempore, loco, num alia lege, num alio quærente, aut agente. Hæc legibus, & moribus æquo, & bono reperientur, de quibus dicetur in iuridiciali abſoluta. In cauſa rationali primum quæretur, ecquid in rebus maioribus, aut minoribus, aut ſimilibus, ſimiliter ſcriptum, aut iudicatum ſit. deinde, utrum ea res ſimilis ſit rei, de qua agitur, an diſsimilis: deinde utrum conſulto de ea re ſcriptum non ſit, quod noluerit cauere, an quod ſatis cautum putarit, propter cæterorum ſcriptorũ ſimilitudinem. De partibus legitimæ conſtitutionis ſatis dictum eſt, nunc ad iuridicialem reuertamur. ABSOLVTA *iuridiciali conſtitutione utemur, cum ipſam rem, quam nos feciſſe confitemur, iure factam dicemus, ſine ulla aſſumptione extrariæ defenſionis. in ea conuenit quæri, iure'ne factum ſit. De eo cauſa poſita dicere poterimus, ſi ex quibus partibus ius conſtet, cognouerimus. Conſtat igitur ius ex his partibus, natura, lege, conſuetudine, iudicato, æquo & bono, pacto. Natura ius eſt, quod cognationis, aut pietatis cauſa obſeruatur, quo iure parentes à liberis, & à parentibus liberi coluntur. Lege ius eſt id, quod populi iuſſu ſancitum eſt, quod genus, Vt in ius eas, cum uoceris. Conſuetudine ius eſt id, quod ſine lege æque, ac ſi legitimum ſit, uſitatum eſt: quod genus id: Quod argentario obtuleris expenſum,*

penſum, à ſocio eius rectè repetere poßis. Iudicatum eſt id, de quo ſententia lata eſt, aut decretum interpoſitum. Ea ſæpe diuerſa ſunt, ut aliud alij iudici, aut prætori, aut conſuli, aut tribuno plebis placitum ſit: & fit, ut de eadem re ſæpe alius aliud decreuerit, aut iudicauerit. quod genus, M. Druſus Prætor urbanus, quòd cum hærede mandati ageretur, iudicium reddidit: Sextus Iulius non reddidit. Item Caius Cælius iudex abſoluit iniuriarum eum qui Lucilium poëtam in ſcena nominatim læſerat: Publius Mutius eum, qui L. Accium poëtam nominauerat, condemnauit. Ergo quia poſſunt res ſimili de cauſa dißimiliter iudicatæ proferri, cum id uſu uenerit: iudicem cum iudice, tempus cum tempore, numerum cum numero iudiciorum proferemus. Ex æquo & bono ius conſtat, quod ad ueritatem, & utilitatem communem uidetur pertinere: quod genus, ut maior annis L X. *& cui morbus cauſa eſt, cognitorem det. Ex eo nouum ius conſtitui conuenit ex tempore, & hominis dignitate. Ex pacto ius eſt ſiquid inter ſe pepigerint, ſiquid inter quos conuenit. Pacta ſunt, quæ legibus obſeruanda ſunt, hoc modo: Rem ubi pagunt, oratione pagunt. in comitio, aut in foro ante meridiem cauſam conijcito. Sunt item pacta, quæ ſine legibus obſeruantur ex conuentu: quæ iuri præſtare dicuntur. His igitur partibus iniuriã*

demonſt

demonſtrari, ius confirmari conuenit, idq́; in abſoluta iuridiciali faciendum uidetur. CVM *ex comparatione quæretur, utrum ſatius fuerit agere id, quod reus dicat ſe feciſſe: an id quod accuſator dicat oportuiſſe fieri: primum quæri conuenit, utrum fuerit utilius ex contentione, hoc eſt, utrum uenuſtius, facilius, conducibilius. deinde oportebit quæri, ipſum'ne oportuerit iudicare: utrum fuerit utilius: an aliorum fuerit ſtatuendi poteſtas. deinde interponetur ab accuſatore ſuſpicio ex coniecturali conſtitutione, quare putetur non ea ratione factum eſſe, quo melius deteriori anteponeretur: ſed dolo malo negotium geſtum. deinde quæretur potuerit'ne uitari, ne in eum locū ueniretur. Ab defenſore cōtrà refelletur argumentatio coniecturalis aliqua probabili cauſa, de qua antè dictū eſt. His locis ita tractatis, accuſator utetur loco communi in eum, qui inutile utili præpoſuerit, cum ſtatuendi non habuerit poteſtatem. Defenſor, contra eos qui æquum cenſeant, rem pernicioſam utili præponi, utetur loco communi per conqueſtionem, & ſimul quæret ab accuſatoribus & ab iudicibus ipſis quid facturi eſſent, ſi in eo loco fuiſſent: & tempus, locum, rem, deliberationem ſuam ponet ante oculos. Translatio criminis eſt, cum ab reo facti cauſa in aliorum peccatū transfertur, in qua primum quærendum eſt, iure'ne in alium crimen transferatur.*

ſeratur. deinde ſpectandum eſt, an æque magnum ſit illud peccatum, quod in alium transferatur, atq; illud quod reus ſuſcepiſſe fateatur. deinde oportuerit'ne in ea re peccare, in qua alius ante peccarit. deinde oportuerit'ne iudicium antè fieri. deinde, cum factum iudicium non ſit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteat'ne de ea re iudicium fieri, quæ res in iudicium non uenerit. Locus communis accuſatoris, contra eum, qui plus cenſeat uim, quàm iudicia ualere oportere. et ab aduerſarijs percontabitur accuſator quid futurũ ſit, ſi idem cæteri faciant: ut de indemnatis ſupplicium ſumant, quòd eos idem feciſſe dicat. quid ſi ipſe accuſator idem facere uoluiſſet? Defenſor eorũ peccati atrocitatẽ proferet, in quos crimẽ transferetur. rem, locum, tempus ante oculos ponet: ut ij, qui audient, exiſtiment, aut non potuiſſe, aut non fuiſſe utile rem in iudicium uenire. Conceſſio eſt, per quã nobis ignoſci poſtulamus. ea diuiditur in purgationẽ, & deprecationem. Purgatio eſt, cum conſulto à nobis factũ negamus. ea diuiditur in neceſsitudinem, fortunam, imprudentiam. De his primum partibus oſtendendum eſt: deinde ad deprecationem reuertendum uidetur. Primum, conſiderandum eſt, utrum per culpam uẽtum ſit in neceſsitudinem: num culpam ueniendi neceſsitudo fecerit. deinde quærendum eſt, ecquo modo uis illa uitari potuerit, ac leuari. dein

quæ conſulto facta non ſint, ea fraudi eſſe non oportere. Deprecatione utemur, cum fatebimur nos peccaſſe, neq; id imprudenter, aut fortuitu, aut neceſſario feciſſe dicemus: & tamen ignoſci nobis poſtulabimus. Hic ignoſcendi ratio quæritur ex ijs locis, ſi plura, aut maiora officia, quàm maleficia uidebũtur cõſtare: ſi qua uirtus, aut nobilitas erit in eo qui ſupplicabit: ſi qua ſpes erit, uſui futurum ſi ſine ſupplicio diſceſſerit: ſi ipſe ille ſupplex, manſuetus, & miſericors in poteſtatibus oſtendetur fuiſſe: ſi ea quæ peccauit, non odio, non crudelitate, ſed officio, & recto ſtudio commotus fecit: ſi tali de cauſa alijs quoq; ignotum eſt: ſi nihil ab eo periculi nobis futurum uidebitur: ſi cum miſſum fecerimus: ſi nulla aut à noſtris ciuibus, aut ab aliqua ciuitate uituperatio ex ea re ſuſcipietur. Loci communes, de humanitate, fortuna, miſericordia, rerum commutatione. His locis omnibus ex contrario utetur is, qui contradicet, cum amplificatione, & enumeratione omnium peccatorum. Hæc cauſa iudicialis fieri non poteſt, ut in primo libro oſtendimus, ſed quòd poteſt uel ad ſenatum, uel ad concilium uenire, non uiſa eſt ſuperſedenda. Cum à nobis crimen remouere uolemus, aut in rem, aut in hominem noſtri peccati cauſam conferemus. Si cauſa in hominẽ conferetur, quærẽdum erit primũ potuerit'ne tãtum, quantum reus demonſtrabit is, in quem cauſa

conferetur: & ecquonam modo aut honeſtè, aut ſine periculo potuerit obſiſti, ſi maxime ita ſit, num ea re concedi reo conueniat, quod alieno inductu fecerit. deinde in coniecturalem trahetur controuerſiam, & quæretur num conſulto factum ſit. Si cauſa in rem quandam conferetur, & hæc eadem ferè, & omnia, quæ de neceſſitudine præcepimus, conſideranda erunt. QVONIAM *ſatis oſtendiſſe uidemur quibus argumentationibus in unoquoque genere cauſæ iudicialis uti conueniret, conſequi uidetur ut doceamus quemadmodum ipſas argumentationes ornatè, & abſolutè tractare poſſimus. nam ferè non difficile eſt inuenire quid ſit cauſæ adiumento: difficillimum uero eſt, inuentũ expolire, & expedite pronuntiare. hæc enim res facit ut neque diutius, quàm ſatis ſit, in eiſdem locis cõmoremur: neq; eodem identidem reuoluamur: neq; inchoatam argumentationem relinquamus: neque incommode ad aliam deinceps tranſeamus. Itaq; hac ratione & ipſi meminiſſe poterimus quid quoquo loco dixerimus, & auditor cum totius cauſæ, tum uniuſcuiuſque argumentationis diſtributionem percipere, & meminiſſe poterit. Ergo abſolutiſſima, & perfectiſſima argumentatio eſt ea, quæ in quinq; parteis eſt diſtributa, propoſitionem, rationem, rationis confirmationẽ, exornationem, complexionem. Propoſitio eſt, per quam*

oſtend

oſtendimus ſummatim quid ſit quod probare uolumus. Ratio eſt cauſa, quæ demonſtrat id uerum eſſe quod intendimus, breui ſubiectione. Rationis confirmatio eſt ea quæ pluribus argumētis corroborat breuiter expoſitam rationem. Exornatio eſt, qua utimur rei honeſtandæ, & collocupletandæ cauſa confirmata argumentatione. Complexio eſt, quæ concludit breuiter colligens parteis argumentationis. Hiſce igitur quinq; partibus ut abſolutiſsime utamur, hoc modo tractabimus argumentationem. Cauſam oſtendemus Vlyſsi fuiſſe quare interfecerit Aiacem. inimicum enim acerrimum de medio tollere uolebat, à quo ſibi non iniuria ſummum periculum metuebat. uidebat illo incolumi, ſe incolumem non futurum. ſperabat illius morte, ſe ſalutem ſibi comparare. conſueuerat, ſi iure non poterat, quauis iniuria inimico exitium machinari. cui rei mors indigna Palamedis teſtimonium dat. Ergo & metus periculi hortabatur eum interimere, à quo ſupplicium uerebatur: et conſuetudo peccandi, maleficij ſuſcipiendi remouebat dubitationem. Omnes enim cum minima peccata cum cauſa ſuſcipiunt, tum uero illa, quæ multo maxima ſunt maleficia, aliquo certo emolumento inducti ſuſcipere conantur. Si multos induxit in peccatum pecuniæ ſpes, ſi complures ſcelere ſe contaminauerunt imperij cupiditate, ſi multi leue compendium fraude

maxima commutauerunt: cui mirum uidebitur, iſtum à maleficio propter acerrimam formidinem non temperaſſe? Virum fortiſſimum, integerrimum, inimicitiarum perſequentiſſimum, iniuria laceſſitum, ira excitatum, homo timidus, nocens, conſcius ſui peccati, inſidioſus, inimicum incolumem eſſe noluit: cui tandem hoc mirum uidebitur? Nam cum feras beſtias uideamus alacres & erectas uadere, ut alteri beſtiæ noceant: non eſt incredibile putandum, iſtius quoq; animum ferum, crudelem, atq; inhumanum cupide ad inimici perniciem profectum: præſertim cum in beſtijs nullam neq; bonam, neque malam rationem uideamus: in iſto plurimas, & peſſimas rationes ſemper fuiſſe intelligamus. Si ergo pollicitus ſum, me daturum cauſam, qua inductus Vlyſſes acceſſerit ad maleficium, & ſi inimicitiarum acerrimam rationem, & periculi metū intercesſiſſe demonſtraui: non eſt dubium quin confiteatur cauſam maleficij fuiſſe. Ergo abſolutiſſima eſt argumentatio ea, quæ ex quinq; partibus conſtat: ſed ea non ſemper neceſſe eſt uti. Tum enim complexione ſuperſedendum eſt, ſi res breuis eſt, ut facilè memoria comprehendatur: tum exornatio prætermittenda eſt, ſi parum locuples ad amplificandum, & exornandum res uidetur eſſe. Sin & breuis erit argumentatio, & res tenuis, aut humilis, tum et exornatione & complexione

plexione ſuperſedendum eſt. In omni argumentatione de duabus partibus poſtremis, hæc, quã expoſui, ratio eſt habenda. Ergo ampliſsima eſt argumẽtatio quinquepartita: breuiſsima eſt tripartita: mediocris, ſublata aut exornatione aut complexione quadripartita. GENERA *duo ſunt uitioſarum argumentationum, unum, quod ab aduerſario reprehẽdi poteſt, idq́; pertinet ad cauſam: alterum, quod tametſi nugatorium eſt, tamen non indiget reprehẽſione. Quæ ſunt quæ reprehenſione confutari conueniat, quæ tacite contemni, atq; uitari ſine reprehenſione, ſi exempla ſubiecero, intelligere dilucide poteris. Hæc cognitio uitioſarum argumentationum duplicem utilitatem afferet. nam & uitare in argumentatione uitium admonebit, & ab alijs non uitatum commode reprehendere docebit. Quoniam igitur oſtendimus perfectam, & plenam argumentationem ex quinque partibus conſtare, in unaquaque parte argumentationis quæ uitia euitanda ſunt conſideremus: ut & ipſi ab his uitijs recedere, & aduerſariorum argumentationes hac præceptione in omnibus partibus tentare, & ab aliqua parte labefactare poſsimus. Expoſitio uitioſa eſt, cum ab aliqua, aut à maiore parte ad omnes confertur id, quod non neceſſario eſt omnibus attributum: ut ſiquis hoc modo exponat, Omnes, qui in paupertate ſunt, malunt maleficio parare*

diuitias, quàm officio paupertatẽ tueri. Siquis hoc modo expoſuerit argumentationem, ut non curet quærere qualis ratio, aut rationis confirmatio ſit: ipſam facilè reprehendemus expoſitionem, cum oſtendemus id, quod in aliquo paupere improbo ſit, in omnes pauperes falſò & iniuria conferri. Item uitioſa expoſitio eſt, cùm id quod raro fit, fieri omnino negatur: hoc modo, Nemo poteſt uno aſpectu, neq; præteriens in amorem incidere. nam cùm non nemo deuenerit in amorem uno aſpectu, & cum ille neminem dixerit, omnino nihil differt raro id fieri, dummodo aliquando fieri, aut poſſe fieri intelligatur. Item uitioſa expoſitio eſt, cum omneis res oſtendemus nos collegiſſe, & aliquam rem idoneam prætermus, hoc modo: Quoniam igitur hominem occiſum conſtat eſſe, neceſſe eſt aut à prædonibus, aut ab inimicis occiſum eſſe, aut abs te, quem ille hæredem teſtamento ex parte faciebat. prædones illo loco nunquam ſunt uiſi: inimicum nullum habebat: relinquitur, ſi neque à prædonibus, neq; ab inimicis occiſus eſt, quòd alteri non erant, alteros non habebat, ut abs te ſit interemptus. Nam in huiuſmodi expoſitione, reprehenſione utemur, ſiquos præter eos, quos ille dixerit, potuiſſe ſuſcipere maleficium, oſtenderimus: uelut in hoc exemplo, cùm dixerit neceſſe eſſe aut à prædonibus, aut ab inimicis, aut à nobis occiſum eſſe: dicemus potuiſſe uel à familia,

milia, uel à cohæredibus noſtris. Cùm hoc modo illorum collectionem diſturbauerimus: nobis latiorem locum defendendi relinquemus. Ergo hoc quoq; uitandum eſt in expoſitione, nequando, cùm omnia collegiſſe uideamur, aliquam idoneam partem reliquerimus. Item uitioſa expoſitio eſt, quæ conſtat ex falſa enumeratione: ut ſi, cùm plura ſunt, pauciora dicamus, hoc modo: Duæ res ſunt, Iudices, quæ omnes ad maleficium impellunt, luxuries, & auaritia. Quid amor, inquit quiſpiam: quid ambitio, quid religio, quid metus mortis, quid imperij cupiditas, quid deniq; alia permulta? Item falſa enumeratio eſt, cum pauciora ſunt, & plura dicimus, hoc modo: Tres res ſunt, quæ omneis homines ſolicitant, metus, cupiditas, ægritudo. Satis fuerat dixiſſe metum, & cupiditatem: quoniam ægritudinem cum utraq; re coniunctam eſſe neceſſe eſt. Item uitioſa expoſitio eſt, quæ nimium longe repetitur, hoc modo: Omnium malorum ſtultitia eſt mater, quæ parit immenſas cupiditates: immenſæ porrò cupiditates infinitæ, & immoderatæ ſunt: hæ pariunt auaritiam: auaritia porrò hominem ad quoduis maleficium impellit. igitur auaritia inducti aduerſarij noſtri, hoc in ſe facinus admiſerunt. Hic id quod extremum dictum eſt, ſatis fuit exponere, ne Ennium, & cæteros poëtas imitemur, quibus hoc modo loqui conceſſum eſt.

Vtinam ne in memore Pelio ſecuribus
Cæſa cecidiſſent abiegnæ ad terram trabes,
Ne'ue inde nauis inchoandæ exordium
Cœpiſſet, quæ nunc nominatur nomine
Argó, qua necti Argiui delecti uiri,
Petebant illam pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Peliæ per dolum:
Nam nunquam hera errans mea, domo efferret pedem
Medea, animo ægra, amore ſæuo ſaucia.

Nam hic ſatis erat dicere (ſi id modo, quod eſſet ſatis, curaſſet poëta)

Vtinã, ne hera errãs mea, domo efferret pedẽ
Medea, animo ægra, amore ſæuo ſaucia.

Ergo hac quoq; ab ultimo repetitione in expoſitionibus magnopere ſuperſedendum eſt. non enim reprehenſione eget, ſicut aliæ complures, ſed ſua ſponte uitioſa eſt.

Vitioſa ratio eſt, quæ ad expoſitionem non eſt accommodata, uel propter infirmitatem, uel propter uanitatem.

Infirma ratio eſt, quæ non neceſſario oſtendit ita eſſe, quemadmodum expoſitum eſt, uelut apud Plautum,

Amicum caſtigare ob meritam noxiam,
Immane eſt facinus, uerum in ætate utile,
Et conducibile-

Hæc expoſitio eſt. videamꝰ quæ ratio afferatur,
-Nam ego amicum hodie meum

Non

Non caſtigabo pro commerita noxia.

Ex eo quod ipſe facturus eſt, non ex eo quod fieri conuenit, utile quid ſit ratiocinatur. Vana ratio eſt, quæ ex falſa cauſa conſtat, hoc modo, Amor fugiendus non eſt: nam ex eo uerißima naſcitur amicitia. aut hoc modo, Philoſophia uitanda eſt: affert enim ſecordiam, atq; deſidiam. Nam hæ rationes, niſi falſæ eſſent, expoſitiones quoque earum ueras eſſe confiteremur. Item infirma ratio eſt, quæ non neceſſariam cauſam affert expoſitionis, uelut Pacuuius,

Fortunam inſanam eſſe, & cæcam, & brutam perhibent philoſophi,
Saxoq; inſtare globoſo prædicant uolubili.
Ideo quò ſaxum impulerit, eò cadere fortunam autumant.
Cæcam, ob eam rem iterant, quia nihil cernat, quo ſeſe applicet:
Inſanam autem aiunt, quia atrox, incerta, inſtabilisq; ſit.
Brutam, quia dignum, atq; indignũ nequeat internoſcere.
Sunt autem alij philoſophi, qui contrà, fortunam negent
Miſeriam eſſe ullam, ſed temeritate omnia regi. id magis
Veriſimile aiunt, quod uſus reipſa experiundo edocet,
Velut Oreſtes modo fuit rex, modo mendicus

cus factus eſt.

Naufragio res contigit. nempe ergo haud fortuna obtigit.

Nam hic Pacuuius infirma ratione utitur, cùm ait, uerius eſſe temeritate, quàm fortuna res regi. nam utraq; opinione philoſophorum fieri potuit, ut is, qui rex fuiſſet, mendicus factus eſſet. Item infirma ratio eſt, quæ uidetur pro ratione afferri, ſed idem dicit, quod in expoſitione dictum eſt, hoc modo: Magno malo eſt omnibus auaritia, iccirco quòd homines magnis, & multis incommodis conflictantur propter immenſam pecuniæ cupiditatem. Nam hic alijs uerbis idem per rationem dicitur, quod dictum eſt per expoſitionem. Item infirma ratio eſt, quæ minus idoneam, quàm res poſtulat, cauſam ſubijcit expoſitioni, hoc modo: Vtilis eſt ſapientia, propterea quòd qui ſapientes ſunt, pietatem colere conſueuerunt. Item utile eſt amicos ueros habere. habes enim quibus cum iocari poßis. nam huiuſmodi in rationibus non uniuerſali, neq; abſoluta, ſed extenuata ratione expoſitio confirmatur. Item infirma ratio eſt, quæ uel alij expoſitioni poteſt accommodari, ut facit Pacuuius, qui eandem affert rationem quare cæca, eandem quare bruta fortuna dicatur. IN *confirmatione rationis multa et uitanda in noſtra, & obſeruanda in aduerſariorum ratione ſunt uitia, proptereaq; diligentius conſiderãda ſunt,*

quòd

quòd accurata confirmatio rationis totam uehementiſsime comprobat argumẽtationem. Vtuntur igitur ſtudioſi in confirmanda ratione duplici concluſione, hoc modo:

Iniuria abs te afficior indigna pater:
Nam, ſi improbũ Threſpontẽ exiſtimaueras,
Cur me huic locabas nuptijs? ſin eſt probus,
Cur talem inuitam inuitum cogis linquere?

Quæ ex modo concludentur, aut ex contrario conuertentur, aut ex ſimplici parte reprehendentur. Ex contrario, hoc modo:

Nulla te indigna nata afficio iniuria:
Si probus eſt, bene locaui: ſin eſt improbus,
Diuortio te liberabo incommodis.

Ex ſimplici parte reprehendentur, ſi ex duplici concluſione alterutra pars diluitur, hoc modo:

Nam ſi improbũ Threſpontẽ exiſtimaueras,
Cur me huic locabas nuptijs? Duxi probum,
Erraui, pòſt cognoui, & fugio cognitum.

Ergo reprehenſio huius cõcluſionis duplex eſt: acutior illa ſuperior, facilior hæc poſterior ad excogitandum. Item uitioſa eſt confirmatio rationis, cum ea re, quæ plura ſignificat, abutimur pro certo unius rei ſigno, hoc modo: Neceſſe eſt, quoniam pallet, ægrotaſſe: aut neceſſe eſt peperiſſe, quoniam ſuſtinet puerum infantem. Nam hæc ſua ſponte certa ſigna non habent, ſi non cætera quoq; ſimilia concurrant: quòd ſi concurrerint, nonnihil huiuſmodi ſigna adaugent

ſuſpicionē. Item uitioſum eſt, cum uel in alium, uel in eum ipſum, qui dicit id, quod in aduerſarium dicitur, poteſt conuenire, hoc modo:

Miſeri ſunt, qui uxores ducunt, at tu duxiſti alteram.

Item uitioſum eſt id, quod uulgarem habet defenſionem, hoc modo: Iracundia inductus peccauit, aut adoleſcentia, aut amore. huiuſcemodi enim deprecationes ſi probabuntur, impune maxima peccata dilabentur. Item uitioſum eſt, cum id pro certo ſumitur, quod inter omneis non conſtat, quia etiam nunc in controuerſia eſt, hoc modo:

Eho tu, Dij, quibus eſt poteſtas, motus ſuperum, atq; inferum,
Pacem inter ſeſe conciliant, conferunt concordiam.

Nam ita pro ſuo iure, hoc exemplo uſum Threſpontem Ennius induxit, quaſi iam ſatis certis rationibus ita eſſe demonſtraſſet. Item uitioſum eſt, quod iam quaſi ſero, atq; acto negotio dici uidetur, hoc modo: In mentem mihi ſi ueniſſet Quirites, non commiſiſſem ut hunc in locum res ueniret. nam hoc, aut hoc feciſſem: ſed me tum hæc ratio fugit. Item uitioſum eſt, cum id quod in aperto delicto poſitum eſt, tamen aliqua leui tegitur defenſione, hoc modo:

Cum te expetebant omnes, florentiſſimo
Regno reliqui, nunc deſertum ab omnibus,

Summ

Summo periculo ſolu' ut reſtituam paro.

Item uitioſum eſt, quod aliam in partem, ac dictum ſit, poteſt accipi. id eſt huiuſmodi, ut ſiquis potens, ac factioſus in concione dixerit, Satius eſt uti regibus, quàm malis legibus. nam hoc, tametſi rei arguendæ cauſa poteſt ſine malitia dici: tamen propter potētiam eius, qui dicit, non dicitur ſine atroci ſuſpicione. Item uitioſum eſt, falſis, aut uulgaribus definitionibus uti. Falſæ ſunt huiuſmodi, ſiquis dicat iniuriam nullam eſſe, niſi quæ expulſatione, aut conuitio conſtet. Vulgares ſunt, quæ nihilo minus in aliam rem transferri poſſunt. ut ſiquis dicat, quadruplator, ut breuiter deſcribam, capitalis eſt. eſt enim improbus, & peſtifer ciuis. nam nihilo magis quadruplatoris, quàm furis, quàm ſicarij, aut proditoris attulit definitionem. Item uitioſum eſt, pro argumento ſumere, quod in diſquiſitione poſitum eſt: ut ſiquis quem furti arguat, dicat eum eſſe hominem improbum, auarum fraudulentum: ei rei teſtimonium eſſe quòd ſibi furtum fecerit. Item uitioſum eſt, controuerſiam controuerſia diſſoluere: hoc modo, Non conuenit Cenſores iſtum nobis ſatisfacere ex eo quod ait, ſe non potuiſſe adeſſe ita ut iuratus fuerat: quòd ſi ad exercitum non ueniſſet, id'ne tribuno militum diceret? Hoc ideo uitioſum eſt, quia non expedita, aut iudicata res, ſed impedita, & in ſimili controuerſia poſita, exempli

loco profertur. Item uitioſum eſt, cum id, de quo ſumma controuerſia eſt, parum expeditur, & quaſi tranſactum ſit, relinquitur, hoc modo:

Aperte fatur dictio, ſi intelligas:
Tali dari arma, qualis, qui geſſit, fuit,
Iubet, potiri ſi ſtudeamus Pergamo.
Quæ ego profiteor eſſe mea. nam me æquum eſt frui
Fraternis armis, mihiq; adiudicarier,
Vel quòd propinquus, uel ꝙ uirtute æmulus.

Item uitioſum eſt, ipſum ſibi in ſua oratione diſſentire, & contra ea quæ antè dixerit, dicere hoc modo:

Qua cauſa accuſem hunc, nequeo exponendo euoluere.
Nã ſi ueretur quid cũ accuſẽ, qui eſt probus?
Sin inuerecundum animi ingenium poßidet,
Quid eum accuſem, qui id parui auditum exiſtimet?

Non incommoda ratione uidetur ſibi oſtendiſſe quare non accuſaret. quid quod poſtea ait?

Nũc ego te ab ſummo iam detexam exordio.

Item uitioſum eſt, quod dicitur contra iudicis uoluntatem, aut eorum qui audiunt: ſi aut partes quibus illi ſtudent, aut homines quos illi caros habent, lædantur: aut aliquo huiuſmodi uitio læditur auditoris uoluntas. Item uitioſum eſt, non omnes res confirmare quas pollicitus ſis in expoſitione. Item uerendum eſt, ne de alia re

dicatur, cum alia de re cõtrouerſia ſit, inq; huiuſmodi uitio conſiderandum eſt ne aut ad rem addatur quid, aut quippiam de re detrahatur, aut tota cauſa mutata, in aliã cauſam deriuetur. Vti apud Pacuuiũ Zethus cum Amphione, quorum controuerſia cum de muſica inducta ſit, diſputatio in ſapientiæ ratione, & uirtutis utilitatẽ conſumitur. Item conſiderandum eſt; ne aliud accuſatoris criminatio contineat, aliud defenſoris ratio purget: quod ſæpe cõſulto multi ab reo faciunt anguſtijs cauſæ coacti. Vti ſiquis cum accuſetur ambitu magiſtratum petiſſe, ab imperatoribus ſæpenumero ſe apud exercitũ donatũ eſſe dicat. Hoc ſi diligenter in aduerſariorũ oratione obſeruauerimus, ſæpe deprehendemus, & in eiuſmodi deprehenſione oſtendemus eos de ea re quid dicant, nõ habere. Item uitioſum eſt, artem, aut ſcientiam, aut ſtudium quodpiam uituperare propter eorũ uitia qui in eo ſtudio ſunt: ueluti qui Rhetoricam uituperant propter alicuius oratoris uituperandam uitam. Item uitioſum eſt, ex eo quod perperam factum eſſe cõſtat, putare oſtendi à quo homine factum eſt, hoc modo: Mortuum deformatum, tumore præditũ, corpore decoloratum conſtat fuiſſe. ergo ueneno necatus eſt. Deinde, ſi ſit uſqueadeo in eo occupatus, ut multi faciunt, uenenum datum, uitio non mediocri conflictetur. non enim factum'ne ſit, quæritur, ſed à

quo factum ſit. Item uitioſum eſt, in comparandis rebus alteram rem efferre, de altera mẽtionem non facere, aut negligentius diſputare. ut ſi comparetur, utrum ſatius ſit populum frumentum accipere, an non accipere: quæ cõmoda ſint, in altera re curet enumerare, quæ in altera re incõmoda ſint, uelut depreſſa prætereat: aut ea, quæ minima ſunt, dicat. Item uitioſum eſt, in rebus comparandis neceſſe putari, alteram rem uituperari, cum alteram laudes: quod genus, ſi quæratur, utris maior honor habendus ſit, Albenſibus, an Vegentinis, quòd Reip. & populo Romano profuerunt: & is qui dicat, alteris alteros lædat. Non enim neceſſe eſt, ſi alteros præponas, alteros uituperare. fieri enim poteſt, ut cum alteros magis laudaris, aliquam alteris partem laudis attribuas, ne cupide pugnaſſe contra ueritatem puteris. Item uitioſum eſt, de nomine, & uocabulo eius rei controuerſiam ſtruere, quam rem conſuetudo optime poteſt iudicare. uelut Sulpitius, qui intercesſerat, ne exules, quibus cauſam dicere non licuiſſet, reducerentur: idem poſterius immutata uoluntate, cum eandem legem ferret, aliam ſeſe ferre dicebat propter nominum cõmutationem. nam nõ exules, ſed ui eiectos ſe reducere aiebat: proinde quaſi id fuiſſet in cõtrouerſia, quo illi nomine appellarẽtur à populo Rom. aut proinde quaſi nõ omnes, quibus aqua, & igni interdi-

ctum

ctum eſt, exules appellentur. Verum illi fortaſſe ignoſcimus, ſi cum cauſa fecit: nos tamen intelligimus uitioſum eſſe intendere controuerſiam propter nominum mutationem. QVONIAM exornatio conſtat ex ſimilibus, & exẽplis, & amplificationibus, & iudicatis rebus, & cæteris quæ pertinent ad exaggerandam, & collocupletãdam argumẽtationem: quæ ſint his rebus uitia cõſideremus. Simile uitioſum eſt, quod ex aliqua parte diſſimile eſt, nec habet parẽ rationẽ cõparationis: aut ſibi ipſi obeſt qui affert. Exẽplum uitioſum eſt, ſi aut falſum eſt, ut reprehendatur: aut ſi improbum, ut non ſit imitandum: aut maius, aut minus, quàm res poſtulabit. Res iudicata uitioſe profertur, ſi aut diſſimili de re proferatur: aut de ea re, de qua controuerſia nõ eſt: aut ſi improba, aut eiuſmodi ut aut plures, aut magis idoneæ res iudicatæ ab aduerſarijs proferri poſſint. Item uitioſum eſt id, quod aduerſarij factum eſſe confiteãtur, de eo argumentari, & planum facere factum eſſe. nam id tantum augeri oportet. Item uitioſum eſt, id augere, quod cõuenit doceri: hoc modo, Vt ſi quis, quẽ arguat hominẽ occidiſſe: & antè, quàm ſatis idoneas argumẽtationes attulerit, augeat peccatũ, & dicat, nihil indignius eſſe, quàm hominem occidere. non enim utrum indignum ſit, an nõ, ſed factum'ne ſit, quæritur. Complexio uitioſa eſt, quæ non ut quicq; primũ

dictum eſt, primum complectitur: & quæ nõ breuiter concluditur: & quæ nõ enumeratione certum, & conſtans aliquid relinquit, ut intelligatur, quid propoſitum in argumentatione ſit: quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonſtratum ſit.

CONCLVSIONES, *quæ apud Græcos* ἐπίλογοι *nominantur, tripartitæ ſunt. nam conſtant ex enumeratione, amplificatione, & cõmiſeratione. Quatuor locis uti poſſumus concluſionibus: in principio, ſecundum narrationẽ, ſecundum firmiſsimam argumentationem, in concluſione. Enumeratio eſt, per quam colligimus, & commonemus quibus de rebus uerba fecerimus, breuiter: ut renouetur, non redintegretur oratio: & ordine, quicquid erit dictum, referemus: ut auditor, ſi memoriæ mandauerit, ad id quod ipſe meminerit, reducatur. In qua curandum eſt ne aut ab exordio, aut à narratione repetatur orationis enumeratio. Ficta enim, & dedita opera comparata oratio uidebitur eſſe, artificij ſignificãdi, aut ingenij uendi tandi, uel memoriæ oſtentandæ cauſa. quapropter initium enumerationis ſumendum eſt à diuiſione. deinde ordine breuiter exponendæ ſunt res, quæ tractatæ erũt in confirmatione & confutatione. Amplificatio, eſt res quæ per locum communem inſtigationis auditorum cauſa ſumitur. Loci cõmunes ex decem præceptis commodiſs*

modiſſime ſumuntur adaugēdi criminis cauſa. Primus locus ſumitur ab autoritate, cum commemoramus, quantæ curæ ea res fuerit dijs immortalibus, aut maioribus noſtris regibus, ciuitatibus, nationibus, hominibus ſapiētiſſimis, Senatui. item maxime quomodo de his rebus in legibus ſancitum ſit. Secundus locus eſt, cum conſideramus, illæ res, de quibus criminamur, ad quos pertineāt: utrum ad omnes, quod atrociſſimum eſt: an ad ſuperiores (quod genus hi ſunt, à quibus autoritatis locus cōmunis ſumitur) an ad pares, hoc eſt in eiſdē partibus animi, corporis, fortunarū poſitos: an ad inferiores, qui omnibus his rebus antecelluntur. Tertius locus eſt, quo percontamur quid ſit euenturum, ſi omnibus idem cōcedatur: & ea re neglecta, oſtendemus quid periculorum, aut incōmodorum conſequatur. Quartus locus eſt, quo demonſtratur, ſi huic ſit remiſſum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc expectatio iudicij remoratur. Quintus locus eſt, per quem oſtendimus, ſi ſemel aliter iudicatum ſit, nullam rem fore, quæ incommodo mederi, aut perperam factum, aut erratum iudicium corrigere poſſit. quo in loco non incōmodum erit, uti cæterarum rerum comparatione, ut oſtēdamus alias res poſſe aut uetuſtate ſedari, aut cōſilio corrigi: huius rei, aut leniundæ, aut corrigendæ nullam rem adiumento futuram. Sextus locus

eſt, cum oſtendemus ex conſulto factũ, & dicemus uolũtario facinori nullam eſſe excuſationem, ſed imprudentiæ iuſtã deprecationẽ paratam. Septimus locus eſt, quo oſtendemus tetrũ facinus, crudele, nefarium, tyrannicũ eſſe, quod genus, iniuriæ mulierũ, aut earũ rerũ aliquid, quarum rerum cauſa, bella ſuſcipiũtur, & cum hoſtibus de uita dimicatur. Octauus locus eſt, quo oſtendimus, non uulgare, ſed ſingulare eſſe maleficium, ſpurcũ, nefarium, inuſitatũ: quo maturius & atrocius uindicandum ſit. Nonus locus conſtat ex peccatorũ comparatione, quaſi cum dicemus, maius eſſe maleficiũ ſtuprare ingenuũ, quàm ſacrum lædere: quòd propter egeſtatem alterũ, alterum propter intemperantẽ ſuperbiã fiat. Decimus locus eſt, per quẽ omnia, quæ in negotio gerendo acta ſunt, queq́; rem conſequi ſolent, exponemus acriter, & criminoſe, & diligenter, ut agi res, & geri negotiũ uideatur rerũ conſequentiũ enumeratione. Miſericordia cõmouebitur auditoris animus, ſi uariã fortunarũ cõmutationem dicemus: ſi oſtendemus, in quibus cõmodis fuimus, quibusq́; in incommodis ſimus comparatione: ſi quæ nobis futura ſint, niſi cauſam obtinuerimus, enumerabimus & oſtendemus: ſi ſupplicabimus, & nos ſub eorum, quorũ miſericordiam captabimus, poteſtatem ſubijciemus. ſiquid noſtris parentibus, liberis, cæteris neceſſarijs caſurum ſit

propter

propter noſtras calamitates, aperiemus: & ſimul oſtendemus, illorum nos ſolicitudine, & miſeria, non noſtris incommodis dolere. ſi de clementia, humanitate, miſericordia noſtra, qua in alios uſi ſumus, aperiemus. ſi nos ſemper, aut diu in malis fuiſſe oſtendemus. ſi noſtrum fatum, aut fortunam conqueremur. ſi animum noſtrum fortem, patientem incommodorum oſtendemus futurum. Commiſerationem breuem eſſe oportet. Nihil enim lacryma citius areſcit. Ferè locos obſcuriſsimos totius artificij tractauimus in hoc libro: quapropter huic uolumini modus hic ſit. reliquas praeceptiones, quoad uidebitur, in tertium librum transferemus. Haec ſi, ut conquiſite conſcripſimus, ita ut diligenter fueris conſecutus: & nos induſtriae fructus ex tua ſcientia capiemus, & tute noſtram diligentiam laudabis, tuaq́; perceptione laetabere: tu ſcientior eris praeceptorum artificio, nos alacriores ad reliquum perſoluendum. Verum haec futura ſatis ſcio. te enim non ignoro. ſed nos deinceps ad caetera praecepta tranſeamus, ut (quod libentiſsime facimus) tuae uoluntati rectiſsime morem geramus,

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER III.

AD OMNEM *iudicialem cauſam quemadmodum conueniret inuentionem rerum accommodari, ſatis abundanter, ut arbitror, ſuperioribus libris demonſtratum eſt. Nunc earum rationem rerum inueniendarum, quæ pertinebant ad cauſas deliberatiuas, & demonſtratiuas, in hunc librum tranſtulimus: ut omnis inueniendi præceptio tibi quamprimum perſolueretur. Reliquæ quatuor partes erant artificij. De tribus partibus in hoc libro dicemus, diſpoſitione, pronuntiatione, & memoria. De elocutione, quia plura dicenda uidebantur, in quarto libro conſcribere maluimus: quem, ut arbitror, tibi librum celeriter abſolutũ mittemus, nequid tibi rhetoricæ artis deeſſe poſsit. Interea prima quæq; & nobiſcum, cum uoles, & interdum ſine nobis legẽdo conſequere, nequid impediare quin ad hanc utilitatem pariter nobiſcum progredi poſsis. Nunc tu fac ut attentũ te præbeas, nos proficiſci ad inſtituta pergemus.*

DELIBERATIONES *partim ſunt huiuſmodi, ut quæratur, utrũ potius faciendũ ſit: partim huiuſmodi, ut quid potiſsimum faciendum, conſideretur. Vtrũ potius, hoc modo: Carthago*

thago tollenda, an relinquenda uideatur. Quid potiſsimum, hoc pacto: Vt ſi Annibal cõſultet, cum ex Italia Carthaginem accerſitur, an in Italia remaneat, an domum redeat, an in Aegyptum profectus, occupet Alexãdriam. Item deliberationes partim ipſæ propter ſe conſultandæ ſunt: ut ſi deliberet Senatus, captiuos ab hoſtibus redimat, an nõ. partim propter aliquam extraneam cauſam ueniunt in deliberationem, & conſultationem: ut ſi deliberet Senatus, bello Italico ſoluat'ne legibus Scipionẽ, ut eum liceat ante tempus Conſulẽ fieri. partim & propter ſe ſunt deliberandæ, & magis propter extraneam cauſam ueniunt in cõſultationem: ut ſi deliberet Senatus, bello Italico ſocijs ciuitatem det, an non. In quibus cauſis rei natura faciet deliberationẽ, omnis ratio ad ipſam rem accommodabitur: in quibus extranea cauſa conficiet deliberationem, in his ea ipſa erit cauſa adaugenda, aut deprimenda. Omnem rationem eorum qui ſententiam dicent, finem ſibi cõuenict utilitatis proponere, ut omnis ad eam totius orationis ratio conferatur. Vtilitas in duas parteis in ciuili conſultatione diuiditur: tutam, & honeſtam. Tuta eſt, quæ conficit inſtantis, aut cõſequentis periculi uitationẽ qualibet ratione. Hæc diſtribuitur in uim, & dolũ: quorum aut alterum ſeparatim, aut utrunq; ſumemus coniunctim. Vis ſecernitur per exerci-

tus,claſſes,arma,tormenta,reuocationes hominum,& alias huiuſmodi res. Dolus cõſumitur in pecuniã,pollicitationes,diſsimulationes,maturationes,mentitiones, & cæteras res, de quibus magis idoneo tempore loquemur,ſiquando de re militari,aut de adminiſtratione Reipub. ſcribere uelimus. Honeſta res diuiditur in rectũ,& laudabile. Rectũ eſt,quod cum uirtute, & officio fit.id diuiditur in prudentiam,iuſtitiam, fortitudinem,modeſtiam. Prudentia eſt calliditas, quæ ratione quadã poteſt delectum habere bonorum, & malorum. Dicitur item prudentia ſcientia cuiuſdam artificij. Item appellatur prudentia multarum rerum memoria, & uſus complurium negotiorum. Iuſtitia eſt æquitas,ius unicuiq; tribuens pro dignitate cuiuſq;. Fortitudo eſt rerum magnarum appetitio & rerum humilium contemptio, & laboris cum utilitatis ratione perpeſsio. Modeſtia eſt in animo continens moderatio cupiditatũ. Prudentiæ partibus utemur in dicendo, ſi cõmoda cum incommodis conferemus:cum alterum ſequi,uitare alterum cohortabimur:aut ſiqua in re cohortabimur aliquem,cuius rei aliquã diſciplinabilem ſcientiã poterimus habere,& quomodo: aut qua quidq; ratione fieri oporteat oſtendemus. Aut ſi ſuadebimus quippiã,cuius rei geſtæ aut præſentẽ,aut auditam memoriam poterimus habere: qua in re facile id, quod

nelimus, exemplo allato perſuadere poßimus. Iuſtitiæ partibus utemur, ſi aut innocentum, aut ſupplicũ miſereri dicemus oportere: ſi oſtendemus, bene merentibus gratiã referri conuenire: ſi demonſtrabimus, ulciſci male meritos oportere: ſi fidem magnopere cenſebimus conſeruandam: ſi leges, et mores ciuitatis egregie dicemus ſeruari oportere: ſi ſocietates, atq; amicitias ſtudioſe dicemus coli conuenire: ſi quod ius in parentes, deos, patriam natura comparauit, id religioſe colendum demonſtrabimus: ſi hoſpitia, clientelas, cognationes, affinitates caſte colẽdas eſſe dicemus: ſi nec prece, nec pretio, nec gratia, nec periculo, nec ſimultate à uia recta oſtendemus deduci oportere: ſi dicemus in omnibus æquabile ius ſtatui conuenire. His atq; huiuſmodi partibus iuſtitiæ ſiquam rem in concione, aut in conſilio faciendam cenſebimus, iuſtam eſſe oſtendemus: contrarijs, iniuſtam. ita fiet ut eiſdem locis & ad ſuadendũ, & ad diſſuadendum ſimus parati. Sin fortitudinis retinendæ cauſa faciendum quid eſſe dicemus, oſtendemus res magnas, & excelſas ſequi, & appeti oportere: & item res humiles, & indignas uiris fortibus uiros fortes propterea contemnere oportere, nec idoneas dignitate ſua iudicare. Item à nulla re honeſta periculi, aut laboris magnitudine deduci oportere: antiquiorem mortem turpitudine haberi: nullo dolore cogi ut ab officio

recedatur: nullius pro rei ueritate metuere inimicitias: quodlibet pro patria, parentibus, hoſpitibus, amicis, & ijs rebus, quas iuſtitia colere cogit, adire periculum, & quemlibet ſuſcipere laborem. Modeſtiæ partibus utemur, ſi nimias libidines honoris, pecuniæ, ſimiliumq; rerum uituperabimus: ſi unamquanq; rem certo naturæ termino definiemus: ſi deniq; quod cuique ſatis ſit, oſtendemus, & nimium progredi diſſuadebimus, & modum unicuiq; rei ſtatuemus. Huiuſmodi partes ſunt uirtutis, amplificandæ, ſi ſuadebimus: attenuandæ ſi ab his dehortabimur, ut hæc attenuentur, quæ ſuprà demonſtraui. nam nemo erit qui cenſeat à uirtute recedendum: uerum aut res huiuſmodi non dicatur eſſe, ut uirtutem poßimus egregiam experiri: aut in cõtrarijs potius rebus, quàm in his uirtus conſtare oſtendatur. Item, ſi quo pacto poterimus, quam is, qui contrà dicet, iuſtitiam uocarit, non demonſtrabimus ignauiam eſſe, & inertiam, ac prauam libertatem. Quam prudentiam appellarit, ineptam, & garrulã, & odioſam ſcientiam eſſe dicemus. Quam ille modeſtiã dicet eſſe, eam nos inertiã, & diſſolutam negligentiam dicemus. Quàm ille fortitudinẽ nominarit, eam nos gladiatoriam, & incõſideratam appellabimus temeritatem. Laudabile eſt, quod conficit honeſtam, & præſentem, & conſequentem commemorationem. hoc nos eò à recto ſeparan

parauimus, non quòd hæ quatuor partes, quæ ſubijciuntur ſub uocabulo recti, hanc honeſtatis commemorationem dare non ſoleant: ſed quanquam ex recto laudabile naſcatur, tamen in dicendo ſeorſum tractandum eſt hoc ab illo. neq; enim ſolum laudis cauſa rectum ſequi cõuenit, ſed ſi laus conſequitur, duplicatur recti appetendi uoluntas. Cũ igitur erit demonſtratum rectũ, laudabile eſſe demonſtrabimus, aut ab idoneis hominibus, ut ſi qua res honeſtiori ordini placeat, quæ à deteriore ordine improbetur: aut aliquibus ſocijs, aut omnibus ciuibus, exteris nationibus, poſterisq; noſtris. Cum huiuſmodi locorũ diuiſio ſit in conſultatione, breuiter aperienda eſt totius tractatio cauſæ. Exordiri licebit uel à principio, uel ab inſinuatione, uel ijſdẽ rationibus, quibus in iudiciali cauſa. Si cuius rei narratio incidet, eadẽ ratione narrari oportebit. Quoniã in huiuſmodi cauſis finis eſt utilitas, & ea diuiditur in rationem tutam, atq; honeſtã: ſi utrunq; poterimus oſtendere, utrunq; pollicebimur nos in dicẽdo demonſtraturos eſſe. ſin alterum demonſtraturi erimus, ſimpliciter quod dicturi ſumus, oſtendemus. At ſi noſtram rationem tutam eſſe dicemus, diuiſione utemur in uim, & conſilium. Nam quod in docendo rei dilucidandæ cauſa dolum appellauimus, id in dicendo honeſtius conſilium appellabimus. Si rationis noſtræ ſententiam rectam eſſe dicemus,

mus, & omnes partes recti incident, quadripartita diuiſione utemur: ſi non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo. In confirmatione, & confutatione utemur locis, quos antè oſtendimus noſtris confirmandis, contrariis confutandis. Argumentationis artificioſæ tractandæ ratio de ſecundo libro petetur. Sed ſi acciderit ut in conſultatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honeſta ſententia ſit: ut in deliberatione eorum, qui à Pœnis circunſeſſi deliberant quid agant: qui tutam rationem ſequi ſuadebit, his locis utetur: Nullam rem utiliorem eſſe incolumitate: uirtutibus uti neminem poſſe, qui ſuas rationes in tuto nō collocarit: nec deos quidem eſſe auxilio iis, qui ſe inconſulto in periculum mittant: honeſtum nihil oportere exiſtimari, quod non ſalutem pariat. Qui tutæ rei præponet rationem honeſtam, his locis utetur: Virtutem nullo tempore relinquendam: uel dolorem, ſi is timeatur: uel mortem, ſi ea formidetur, dedecore, & infamia leuiorem eſſe: conſiderare, quæ ſit turpitudo conſecutura. at non immortalitatem, neque æternam incolumitatem conſequi: nec eſſe exploratum illo uitato periculo, nullum in aliud periculum uenturos: uirtute uel ultro ad mortem proficiſci, eſſe præclarum. fortitudini fortunam quoq; eſſe adiumento ſolere. cum tute uiuere, qui honeſtè uiuat, non qui in præſentia incolumis ſit: & eum, qui tur-

piter

piter uiuat, incolumem in perpetuum eſſe non poſſe. Concluſionibus fere ſimilibus in his, & iudicialibus cauſis uti ſolemus, niſi quòd his maxime conducit quamplurima rerum antè geſtarum exempla proferre. Nunc ad demonſtratiuum genus cauſæ tranſeamus.

QVONIAM *hæc cauſa diuiditur in laudem, & uituperationem, quibus ex rebus laudem conſtituerimus, ex contrarijs rebus erit uituperatio comparanda. Laus igitur poteſt eſſe rerum externarum, & corporis, & animi. Rerum externarum ſint ea, quæ caſu, aut fortuna ſecunda, aut aduerſa accidere poſſunt: ut genus, educatio, diuitiæ, poteſtates, gloria, ciuitates, amicitiæ, & quæ huiuſmodi ſunt, & ea quæ his ſunt contraria. Corporis ſunt ea, quæ natura corpori attribuit commoda, aut incommoda: ut uelocitas, uires, dignitas, ualetudo, & quæ contraria ſunt. Animi ſunt ea quæ conſilio, & cogitatione noſtra conſtant: ut prudentia, iuſtitia, fortitudo, modeſtia, & quæ contraria ſunt. Erit igitur hæc confirmatio, & confutatio nobis. In huiuſmodi igitur cauſa principium ſumetur aut ab noſtra, aut ab eius, de quo loquemur, aut ab eorum, qui audient, perſona, aut ab re. Ab noſtra, ſi laudabimus, dicemus aut officio facere, quòd cauſa neceſsitudinis intercędat: aut ſtudio, quòd eiuſmodi uirtutis ſit, ut omnes commemorare debeant uelle:*

aut quòd rectum ſit ex aliorum laude oſtendere, qualis noſter animus ſit. Si uituperabimus: aut merito facere, quòd ita tractati ſumus: aut ſtudio, quòd utile putemus eſſe ab omnibus unicam malitiam, atq; nequitiam cognoſci: aut quòd placeat oſtendi, quid nobis diſpliceat ex aliorum uituperatione. Ab eius perſona de quo loquemur, ſi laudabimus, dicemus, uereri nos ut illius facta uerbis conſequi non poſsimus: omnes homines illius uirtutes prædicare oportere: ipſa facta omnium laudatorum eloquentiam anteire. Si uituperabimus, ea quæ uidebimus contraria paucis uerbis commutatis dici poſſe, dicemus: ut paulo antè ſuprà exempli cauſa demonſtratum eſt. Ab auditorum perſona, ſi laudabimus, dicemus, quoniam non apud ignotos laudemus, nos monendi cauſa pauca eſſe dicturos: aut ſi erunt ignoti, ut talem uirum uelint cognoſcere, petemus: quoniam in eodem uirtutis ſtudio ſint, apud quos laudemus, quo ille qui laudatus fuerit, ſperare nos facile ijs, quibus uelimus, huius facta probaturos. Contraria uituperatio quoniam norint, pauca de nequitia eius nos eſſe dicturos: quòd ſi ignorent, petemus ut cognoſcant, uti malitiam uitare poſsint; quoniam diſsimules ſunt, qui audiant, atq; ille qui uituperatur, nos ſperare illius uitam uehementer improbaturos. Ab rebus ipſis, incertos eſſe quid potiſsimum laudemus:

uereri,

uereri, ne cum multa dixerimus, plura prætereamus: & quæ ſimiles ſententias habebunt, quibus ſententijs contraria ſumuntur à uituperatione. Principio tractato, tum ab re, tum ab aliqua harum, quas antea commemorauimus, rationum, narratio non erit ulla, quæ neceſſario conſequatur: ſed, ſi qua inciderit, cum aliquod factum eius, de quo loquemur, nobis narrandum ſit cum laude, aut uituperatione, præceptio narrandi de primo libro repetetur. Diuiſione hac utemur: primo exponemus quas res laudaturi ſumus, aut uituperaturi. deinde ut quæque, quo'ue tempore res erit geſta, ordine dicemus, ut quid quamq; tute cauteq; egerit, intelligatur. Sed exponere oportebit animi uirtutes, aut uitia: deinde commoda, aut incommoda corporis, aut rerum externarum, quomodo ab animo tractata ſint, demonſtrare. Ordinem hunc adhibere in demonſtranda uita debemus. Ab externis rebus, genus in laude, quibus maioribus natus ſit, ſi bono genere, parem, aut excelſiorem fuiſſe: ſi humili genere, ipſum in ſuis, nō in maiorum uirtutibus habuiſſe præſidium. In uituperatione, ſi bono genere, dedecori maioribus fuiſſe: ſi malo, tamen his ipſis detrimento fuiſſe. Educatio in laude: bene & honeſte, in bonis diſciplinis per omnem pueritiam educatum eſſe. in uituperatione, è contrario. Deinde tranſire oportet ad corporis com-

f moda.

moda. Aſ natura in laude, ſi ſit dignitas, atq; forma, laudi fuiſſe eam, quemadmodum cæteris detrimento, atq; dedecori. ſi uires, atq; uelocitas egregia. honeſtis hac exercitationibus, & induſtrijs dicemus comparata. ſi ualetudo, ex perpetua diligentia, & temperantia cupiditatum. In uituperatione, ſi erunt hæc corporis commoda, his male uſum dicemus, quæ caſu, & natura tanquam quilibet gladiator habuerit. ſi non erunt, præter formā omnia ipſius culpa, & intemperantia non fuiſſe dicemus. Deinde reuertemur ad extraneas res, & in his animi quæ uirtutes, aut quæ uitia fuerint, conſiderabimus: diuitiæ, an paupertas fuerit, & quæ poteſtates, quæ gloriæ, quæ amicitiæ, quæ inimicitiæ, & quid fortiter in inimicitijs gerendis fecerit, cuius cauſa ſuſceperit inimicitias, qua fide, beneuolentia, officio geſſerit amicitias. In diuitijs qualis, aut in paupertate cuiuſmodi fuerit, quēadmodum habuerit in poteſtatibus gerendis animum. Si interierit, cuiuſmodi mors eius fuerit, cuiuſmodi res mortem eius ſit cōſecuta. Ad omnes autē res in quibus animus hominis maxime conſideratur, illæ quatuor animi uirtutes erunt accommodandæ, ut ſi laudemus, aliud iuſte, aliud fortiter, aliud modeſte, aliud prudenter factum eſſe dicamus. Si uituperemus, è contrario. Perſpicuum eſt iam nimirum ex hac diſpoſitione, quemadmodum ſit tractanda tri-

partita,

partita diuiſio laudis, & uituperationis, ſi illud etiam aſſumpſerimus, non neceſſe eſſe nos omneis has partes in laudem, aut uituperationem transferre, propterea quòd ſæpe ne incidunt quidem: ſæpe ita tenuiter incidunt, ut non ſint neceſſariæ dictu. Quæpropter eas parteis, quæ firmiſſimæ uidebuntur, legere oportebit. Concluſionibus breuibus utemur, enumeratione ad exitum cauſæ: in ipſa cauſa crebras, & breueis amplificationes interponemus per locos communes. Nec hoc genus cauſæ, eo quòd raro accidit in uita, negligentius conſiderandum eſt. neque enim id, quod poteſt accidere, ut faciendum ſit aliquando, non oportet uelle quàm accommodatiſſime poſſe facere. Etſi ſeparatim hæc cauſa minus ſæpe tractatur: at in iudicialibus, & in deliberatiuis cauſis ſæpe magnæ partes uerſantur laudis, aut uituperationis. quare in hoc quoque genere cauſæ nonnihil induſtriæ conferendum putauimus. Nunc abſoluta nobis difficillima parte rhetoricæ, hoc eſt inuentione perpolita, atque ad omne cauſæ genus accommodata, tempus eſt ad cæteras parteis proficiſci. Deinceps igitur de diſpoſitione dicemus.

QVONIAM diſpoſitio eſt, per quam illa quæ inuenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidque loco pronuncietur: uidendum eſt cuiuſmodi rationem in diſponendo nos habere

conueniat. Genera diſpoſitionis ſunt duo: unum ab inſtitutione artis profectum: alterum ad caſum temporis accommodatum. Ex inſtitutione artis diſponemus, cum ſequemur eam præceptionem, quam in primo libro expoſuimus: hoc eſt, ut utamur principio narratione, diuiſione, confirmatione, cõfutatione, concluſione: & hunc ordinem quemadmodum præceptum eſt antè, in dicendo ſequemur. Item ex inſtitutione artis non modo totas cauſas per orationẽ: ſed ſingulas quoque argumentationes diſponemus, quemadmodũ in ſecundo libro docuimus, id eſt expoſitionem, rationem, confirmationẽ rationis, exornationem, complexionem. Hæc igitur duplex diſpoſitio eſt, una per orationes, altera per argumentationes ab inſtitutione artis profecta. Eſt autem alia diſpoſitio, quæ, cum ab ordine artificioſo recedendum eſt, oratoris iudicio ad tempus accõmodatur: ut ſi à narratione dicere incipiamus, aut ab aliqua firmißima argumentatione, aut à literarum aliquarum recitatione: aut ſi ſecundum principium confirmatione utamur, deinde narratione: aut ſi quam huiuſmodi permutationem ordinis faciamus, quorum nihil, niſi cauſa poſtulet, fieri oportebit. Nam ſi uehementer aures auditorum obtuſæ uidebuntur, atque animi defatigati ab aduerſarijs multitudine uerborum, commode poterimus principio ſuperſedere, & exordiri cau-

ſam

ſam aut à narratione, aut ab aliqua firma argumentatione. deinde, ſi commodum erit, quia non ſemper neceſſe eſt, ad principij ſententiam reuerti licebit. Si cauſa noſtra magnam difficultatē uidebitur habere, ut nemo æquo animo principium poßit audire, à naratione cum incœperimus, ad principij ſententiam reuertamur licebit. Si narratio parum probabilis eſt, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His commutationibus, & translationibus partium ſæpe uti neceſſe eſt: cū ipſa res artificioſam diſpoſitionem artificioſe commutare cogit. In confirmatione, & confutatione argumentationum diſpoſitiones huiuſmodi conuenit habere, firmiſſimas argumentationes in primis, & in poſtremis cauſæ partibus collocare: mediocres, & neque inutiles ad dicendum, neq; neceſſarias ad probandum, quæ ſi ſeparatim, ac ſingulæ dicantur, infirmæ ſunt, cum cæteris coniunctæ, firmæ, & probabiles fiunt, interponi, & in medio collocari oportet. Nam & re narrata ſtatim expectat animus auditoris ex qua re cauſa confirmari poßit: quapropter continuo firmam aliquam oportet inferre argumentationē. Et quoniam nuperrime dictum facilè memoriæ mandatur, utile eſt, cum dicere deſinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. Hæc diſpoſitio locorum, tanquam inſtructio militum facillime

cillime in dicendo, ſicut illa in pugnando, parare poterit uictoriam.

PRONVNTIATIONEM *multi maxime oratori utilē dixerūt eſſe, & ad perſuadendum plurimum ualere. nos quid unū de quinq; rebus plurimum proſit, non facilè dixerimus: nec egregie magnam eſſe utilitatem in pronuntiatione audacter confirmauerimus. Nam commodæ inuentiones, & concinnæ uerborum elocutiones, & partium cauſæ artificioſæ diſpoſitiones, & horum omnium diligens memoria ſine pronuntiatione, nō plus quàm ſine his rebus pronuntiatio ſola ualere poterit. Quare, quia nemo de ea re diligenter ſcripſit (nam omnes uix putarunt poſſe de uoce, & uultu, geſtu, dilucide ſcribi, cum hæ res ad ſenſus noſtros pertinerent) & quia magnopere ea pars à nobis ad dicendum comparanda eſt: non negligenter uidetur tota res conſideranda. Diuiditur igitur pronuntiatio in uocis figuram, & corporis motum. Figura uocis eſt, quæ ſuum quendam poſſidet habitum ratione, & induſtria paratum. Ea diuiditur in treis partes, magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem uocis maxime comparat natura, nonnihil hanc auget, ſed maxime cura conſeruat. Firmitudinem uocis maxime natura comparat, nōnihil adauget, & maxime conſeruat exercitatio declamationis. Mollitudinem uocis, hoc eſt, ut*

cam torquere pro noſtro cõmodo poſsimus, maxime faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine uocis, & firmitudinis parte, quoniam altera natura, altera cura comparatur, nihil ad nos attinet commonere, niſi ut ab ijs, qui non inſcij ſunt eius artificij, ratio curandæ uocis petatur. De ea parte firmitudinis, quæ conſeruatur ratione declamationis, et de mollitudine uocis, quæ maxime neceſſaria eſt oratori, quoniam ea quoq; moderatione declamationis comparatur, dicendum uidetur. Firmam igitur quammaxime poterimus in dicendo uocem conſeruare, ſi quam maxime ſedata, et depreſſa uoce principia dicemus. nam læduntur arteriæ, ſi antè, quàm leni uoce permulſæ ſunt, acri clamore compleantur. Et interuallis longioribus uti conueniet: recreatur enim uox ſpiritu, & arteriæ reticendo acquieſcunt. Et continuum clamorem remittere, & ad ſermonem tranſire oportet, (Commutationes enim faciunt, ut nullo genere uocis effuſo, in omni uoce integriſimus) & acutas uocis exclamationes uitare debemus. ictus enim fit, et uulnerantur arteriæ acuta, atque attenuata nimis acclamatione: & ſi quis ſplendor eſt uocis, conſumitur clamore uniuerſus. Et uno ſpiritu continẽter multa dicere, in extrema conuenit oratione. fauces enim calefiunt, & arteriæ complentur: et uox, quæ uarie tractata eſt, reducitur

f 4 in

in quendam ſonum æquabilem, atque conſtantem. Sæpe rerum naturæ gratia quædam iure debetur, uelut accidit in hac re. Nam, quæ diximus ad uocem ſeruandam prodeſſe, eadem attinent ad ſuauitatem pronũtiationis: ut quod noſtræ uoci proſit, idem uoluptate auditoris probetur. Vtile eſt ad firmitudinem uocis ſedata uox in principio. quid inſuauius quàm clamor in exordio cauſæ? Interualla uocem confirmant: eadem ſententias concinniores diuiſione reddũt, & auditori ſpatium cogitandi relinquunt. Conſeruat uocem continui clamoris remiſsio: et auditorem quidẽ uarietas maxime delectat, cum ſermone animum eius retinet, aut exuſcitat clamore. Acuta exclamatio uocem, & fauces uulnerat: eadem lædit auditorẽ: habet enim quiddam illiberale, & ad muliebrem potius uociferationem, quàm ad uirilem dignitatem in dicendo accommodatum. In extrema oratione continens uox remedio eſt uoci. quid? hæc eadem, non'ne animum uehementiſsime calefacit auditoris in totius concluſione cauſæ? Quoniam igitur res eædem uocis firmitudini, & pronuntiationis ſuauitudini proſunt, de utraq; re ſimul erit in præſentia dictum: de firmitudine, quæ uiſa ſunt, & de ſuauitate, quæ coniuncta fuerunt: cætera ſuo loco paulo pòſt dicemus. Mollitudo igitur uocis, quoniam omnis ad rhetoris præceptionem pertinet, diligentius

nobis conſideranda eſt. eam diuidimus in ſermonem, contentionem, amplificationem. Sermo, eſt oratio remiſſa, & finitima quotidianæ locutioni. Contentio eſt, oratio acris, & ad confirmandum, & confutandum accõmodata. Amplificatio eſt oratio, quæ aut ad iracundiam inducit, aut ad miſericordiam trahit auditoris animum. Sermo diuiditur in parteis quatuor, dignitatem, demonſtrationem, narrationem, iocationem. Dignitas eſt, oratio cum aliqua grauitate, et uocis remiſsione. Demõſtratio eſt, quæ docet remiſſa uoce quomodo quid fieri potuerit, aut non potuerit. Narratio eſt rerum geſtarum, aut perinde ut geſtarum expoſitio. Iocatio, eſt oratio quæ ex aliqua re riſum pudentem, & liberalem poteſt comparare. Contentio diuiditur in cõtinuationem, & diſtributionem. Continuatio eſt, orationis enuntiandæ acceleratio clamoſa. Diſtributio eſt, in contentione oratio frequens cum raris & breuibus interuallis acri uociferatione. Amplificatio diuiditur in cohortationem, & conqueſtionem. Cohortatio eſt, quæ aliquod peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit. Cõqueſtio eſt oratio, quæ incõmodorum amplificatione animum auditoris ad miſericordiam perducit. Quoniam igitur mollitudo uocis in treis partes diuiſa eſt, & hæ partes ipſæ in octo partes alias diſtributæ: harum octo partium quæ cuiuſq; idonea

pronuntiatio ſit, demonſtrandum uidetur. Sermo cũ eſt in dignitate, plenis faucibus quamſedatiſsima, & depreſsiſsima uoce uti conueniet: ita tamẽ ut ne ab oratoria conſuetudine ad tragicam tranſeamus. Cùm autem eſt in demonſtratione, uoce paululum attenuata, crebris interuallis, et diuiſionibus oportet uti, ut ipſa pronuntiatione eas res, quas demonſtrabimus, inſerere, atq; interſecare uideamur in animis auditorum. Cùm autẽ ſermo in narratione eſt, tum uocum uarietate opus eſt: ut quo quidq; pacto geſtum ſit, ita narrari uideatur. Strenue quod uolumus oſtendere factum, celeriuſcule dicemus: at aliud otioſe retardabimus. deinde modo acriter, tum clementer, mœſte, hilariter in omneis partes cõmutabimus, ut uerba, ita pronuntiationem. Siqua inciderint in narratione dicta, rogata, reſponſa, ſiquæ admirationes de quibus nos narrabimus, diligenter animaduertemus ut omnium perſonarum ſenſus, atq; animos uoce exprimamus. Sin erit ſermo in iocatione, leniter tremebunda uoce, cum parua ſignificatione riſus, ſine ulla ſuſpicione nimiæ cachinnationis, leniter oportebit à ſermone ſerio torquere ad liberalem iocum uocem. Cùm autem contendere oportebit; quoniam id, aut per continuationem, aut per diſtributionem faciendum eſt: in continuatione adaucto mediocriter ſono uocis, uerbis continuandis, uocem quoque

ad augere oportebit, & torquere ſonum, & celeriter cum clamore uerba conficere, ut uim uolubilem orationis uociferatio conſequi poßit. In diſtributione uocem ab imis faucibus exclamatione quā clarißima adhibere oportet: & quantum ſpatij per ſingulas exclamationes ſumpſerimus, tantum in ſingula interualla ſpatij conſumere iubemur. In amplificationibus, cum cohortatione utemur uoce attenuatißima, clamore leni, ſono æquabili, cōmutationibus crebris, maxima celeritate. In cōqueſtione utemur uoce depreſſa, inclinato ſono, crebris interuallis, longis ſpatijs, magnis commutationibus. De figura uocis ſatis dictum eſt; nūc de corporis motu dicendum uidetur. Motus, eſt corporis geſtus, & uultus moderatio quædā, quæ probabiliora reddit ea quæ pronūtiantur. Cōuenit igitur in uultu pudorem & acrimoniam eſſe. In geſtu nec uenuſtatem conſpicuam, nec turpitudinem eſſe, ne aut hiſtriones, aut operarij uideamur eſſe. Ad eaſdem igitur partes, in quas uox eſt diſtributa, motus quoq; corporis ratio uidetur eſſe accommodanda. Nam ſi erit ſermo cū dignitate, ſtantes in ueſtigio, leui dextræ motu loqui oportebit: hilaritate, triſtitia, mediocritate uultus ad ſermonis ſententias accommodata. Sin erit in demonſtratione ſermo, paulułum corpus à ceruicibus demittemus. Nam hoc eſt à natura datum, ut quāproxime tum uultum admoueamus

ad auditores ſi quam rem docere eos, & uehementer inſtigare uelimus.. Sin erit in narratione ſermo, idem motus poterit idoneus eſſe, qui paulo antè demonſtrabatur in dignitate. Sin erit in iocatione, uultu quãdam debebimus hilaritatem ſignificare ſine commutatione geſtus. Sin contendemus per continuationem, brachio celeri, mobili uultu, acri aſpectu utemur. Sin cõtentio fiet per diſtributionem, celeri porrectione brachij, inambulatione, pedis dextri rara ſupploſione, acri et defixo aſpectu uti oportet. Sin utemur amplificatione per cohortationem, paulo tardiore & conſideratiore geſtu cõueniet uti: ſimilibus cæteris rebus atq; in contentione per continuationem.. Sin utemur amplificatione per conqueſtionem, fœmineo plangore, & capitis ictu, nonnunquam ſedato, & conſtanti geſtu mœſto, & conturbato uultu uti oportebit. Non ſum neſcius, quantum ſuſceperim negotij, qui motus corporis exprimere uerbis, et imitari ſcriptura conatus ſim uoces. Verum nec hoc confiſus ſum poſſe fieri, ut de his rebus ſatis commode ſcribi poſſet: nec ſi id fieri non poſſet, hoc quod feci fore inutile putabam, propterea quòd hic admonere uoluimus quid oporteret: reliqua tradEmus exercitationi. Hoc tamen ſcire oportet, pronuntiationem bonam id perficere, ut res ex animo agi uideatur. Nunc ad theſaurum inuentorum, atq; omniũ partium

rhet

rhetoricæ cuſtodem memoriam tranſeamus.

MEMORIA *utrum habeat quiddã artificij, an omnis à natura proficiſcatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. Nunc perinde atq; conſtet in hac re multum ualere artem & præceptionẽ,ita de ea re loquemur. Placet enim nobis eſſe artificium memoriæ : quare placeat, aliâs oſtendemus : in præſentia cuiuſmodi ſit ea,aperiemus. Sunt igitur duæ memoriæ : una naturalis, altera artificioſa. Naturalis eſt ea, quæ noſtris animis inſita eſt,& ſimul cum cogitatione nata. Artificioſa eſt ea,quam confirmat inductio quædam, & ratio præceptionis. Sed quia in cæteris rebus ingenij bonitas imitatur ſæpe doctrinam:ars porrò naturæ cõmoda confirmat & auget:ita fit in hac re,ut nonnũquã naturalis memoria, ſicut data eſt egregia, ſimilis ſit huic artificioſæ. Porrò hæc artificioſa,naturæ cõmoda retinet,& amplificat ratione doctrinæ. Quapropter & naturalis memoria præceptione confirmanda eſt,ut ſit egregia: et hæc quæ doctrina datur,indiget ingenij. Nec hoc magis aut minus in hac re quàm in cæteris artibus fit,ut ingenio,doctrina,præceptione,natura niteſcat. Quare & illis qui natura memores ſunt, utilis hæc erit inſtitutio, quod tute paulo pòſt poteris intelligere. quòd ſi illi freti ingenio,noſtra præceptione nõ indigerent: tamen iuſta cauſa daretur,quare ijs qui minus ingenij habent,*

habent,adiumento uelimus eſſe.Nunc de artifi- cioſa memoria loquemur.Conſtat igitur artifi- cioſa memoria locis & imaginibus. Locos ap- pellamus eos qui breuiter, perfecte , inſigniter aut natura,aut manu ſunt abſoluti,ut eos facile naturali memoria comprehendere & amplecti queamus:ut ædes,intercolumniũ,angulum,for- nicem,& alia quæ his ſimilia ſunt. Imagines ſunt formæ quædam & notæ,et ſimulacra eius rei,quam meminiſſe uolumus:quod genus,equi, leones , aquilæ : quorum memoriam ſi uolumus habere,imagines eorum certis in locis collocare nos oportebit. Nunc cuiuſmodi locos inuenire, & quo pacto reperire,& in locis imagines cõ- ſtituere oporteat,oſtendimus. Quemadmodum igitur qui literas ſciunt,poſſunt id quod dictum eſt ſcribere & recitare quod ſcripſerunt:ita qui μνημονικὰ didicerunt,poſſunt quæ audierunt in locis collocare , & ex his memoriter pronun- tiare.Loci enim ceræ,aut chartæ ſimillimi ſunt: imagines, literis:diſpoſitio & collocatio imagi num,ſcripturæ : pronuntiatio,lectioni. Oportet igitur,ſi uolumus multa meminiſſe, multos no- bis locos comparare , ut in multis locis multas imagines collocare poſsimus.Itẽ putamus opor tere ex ordine hos locos habere,nequãdo pertur batione ordinis impediamur quo ſecius quoto quoq; loco libebit, uel à ſuperiore , uel ab infe- riore,uel ab media parte imagines ſequi,ea quæ

mand

mādata locis erunt, edere & proferre poſſimus. Nam ut ſi ordine ſtantes notos cōplures uiderimus, nihil noſtra interſit utrum à ſummo, an ab imo, an ab medio nomine eorū dicere incipiamus: item in locis ex ordine collocatis eueniet, ut in quālibet partē quoto quoq; loco libebit, imaginibus cōmoniti dicere poſſimus id quod locis mandauerimus. Quare placet & ex ordine locos comparare: & locos quos aſſumpſerimus, egregie commeditari oportebit, ut perpetuo nobis hærere poſſint. Nam imagines, ſicut literæ delentur: ubi nihil illis utimur, loci tanquā cera remanere debēt. Et ne forte in numero locorum falli poſſimus, quintum quenque locum placet notari: quod genus, ſi in quinto loco manum auream collocemus, et ſi in decimo aliquē notum, cui prænomen ſit Decimo: deinde facile erit ſimiles notas quinto quoque loco collocare. Item commodius eſt in derelicta, quàm in celebri regione locos cōparare: propterea quòd frequētia, & obambulatio hominum conturbat, & infirmat imaginum notas, ſolitudo conſeruat integras ſimulacrorum figuras. Præterea diſsimiles forma, atq; natura loci comparandi ſunt, ut diſtinċte interlucere poſſint. nam ſiquis multa intercolumnia ſumpſerit, conturbabitur ſimilitudine locorum, ut ignoret quid in quoque loco collocarit: & magnitudine modica: & mediocres locos habere oportet. nam et præter modum

amp

ampliuagas imagines reddunt, et nimis anguſti ſæpe non uidetur poſſe capere imaginum collocationem. Tum nec nimis illuſtres, nec uehemẽter obſcuros locos haberi oportet: ne aut obcæcentur tenebris imagines, aut ſplendore præfulgeant. Interualla locorum mediocria placet eſſe ferè paulo plus aut minus pedũ tricenûm. nam ut aſpectus, ita cogitatio minus ualet, ſiue nimis procul amoueris, ſiue uehemẽter prope admoueris id quod oportet uideri. Sed quanquã facile eſt ei, qui paulo plura explorauerit; quãuis multos & idoneos locos cõparare: tamen, ſi quis ad iſta ſatis idoneos inuenire ſe non putabit, ipſe ſibi conſtituat, quàm uolet multos licebit. Cogitatio enim quãuis regionem poteſt amplecti, & in ea ſitum loci cuiuſdam ad ſuum arbitrium fabricari & architectari. Quare licebit ſi hac prompta copia contenti non erimus, noſmetipſos nobis cogitatione noſtra regionẽ conſtituere, & idoneorum locorum cõmodiſsimam diſtinctionem cõparare. De locis ſatis dictum eſt, nunc ad imaginũ rationẽ tranſeamus. Quoniam ergo rerũ ſimiles imagines eſſe oportet, et ex omnibus uerbis notas nobis ſimilitudines eligere debemus, duplices igitur ſimilitudines eſſe debent: unæ rerũ, alteræ uerborũ. Rerũ ſimilitudines exprimũtur, cùm ſummatim ipſorũ negotiorũ imagines comparamus. Verborũ ſimilitudines conſtituuntur, cum uniuſcuiuſq; nominis,

&

& uocabuli memoria imagine notatur. Rei to us memoriã ſæpe una nota, & imagine ſim- lici comprehendemuſ hoc modo: Vt ſi accuſa- or dixerit ab reo hominem ueneno necatũ, & æreditatis cauſa factum arguerit, & eius rei nultos dixerit teſtes, & conſcios eſſe. Si hoc rimũ, ut ad defendendũ nobis expeditũ ſit, me- niniſſe uolemus, in primo loco rei totius ima- ginem conformabimus, ægrotum in lecto cu- bantem faciemus, ipſum illum de quo agetur, ſi formam eius detinebimus: ſi eum non agnoue- rimus, aliquem ægrotum non de minimo loco ſumemus, ut cito in mentẽ uenire poſſit, & reũ ad lectũ eius adſtituemus: dextra poculũ, ſini- ſtra tabulas, medico teſticulos arietinos tenen- tem. Hoc modo & teſtium, & hæreditatis, & ueneno necati memoriam habere poterimus. Item deinceps cætera crimina ex ordine in lo- cis ponemus: & quotieſcunq; rem meminiſſe uolemus, ſi formarũ diſpoſitione, & imaginum diligenti notatione utemur, facile ea quæ uole- mus, memoria cõſequemur. Cum uerborũ ſimi- litudines imaginibus exprimere uolemus, plus negotij ſuſcipiemus, & magis ingeniũ noſtrũ exercebimus. id nos hoc modo facere oportebit: Iam domuitionẽ reges Atridæ parant. in loco conſtituere oportet manus ad cælũ tollẽtẽ Do- mitiũ, cũ à regibus martijs loris cædatur. Hoc erit, Iã domuitionẽ reges. In altero loco Æſo-

pum, & Cimbrũ ſubornare Iphigeniã, Agamemnonẽ, & Menelaũ: hoc erit, Atridæ parant. hoc modo omnia uerba erũt expreſſa. Sed hæc imaginũ cõformatio tum ualet, ſi naturalem memoriã exuſcitauerimus hac notatione: ut uerſu poſito, ipſi nobiſcũ primum trãſeamus bis, aut ter cũ uerſum: deinde cũ imaginibus uerba exprimamus, hoc modo naturæ ſuppeditabitur doctrina: nã utraq; altera ſeparata minus erit firma: ita tamen ut multo plus in doctrina, atq; arte præſidij ſit, quod docere non grauaremur, ni metueremus, ne cum ab inſtituto noſtro receſsiſſemus, minus cõmode ſeruaretur hæc dilucida breuitas præceptionis. Nunc quoniã ſolet accidere, ut imagines partim firmæ & ad monẽdũ idoneæ ſint: partim imbecilles et infirmæ, quæ uix memoriã poſsint excitare: qua de cauſa utrunq; fiat, conſiderandum eſt: ut cognita cauſa quas uitemus, & quas ſequamur imagines, ſcire poſsimus. Docet igitur nos ipſa natura quid oporteat fieri. nam ſi quas res in uita uidemus paruas, uſitatas, quotidianas, eas meminiſſe non ſolemus: propterea quòd nulla niſi noua, aut admirabili re cõmouetur animus. at ſiquid uidemus, aut audimus egregie turpe, aut honeſtũ, inuſitatum, magnũ, incredibile, ridiculum, id diu meminiſſe cõſueuimus. Itemq; quas res ante ora uidemus, aut audimus (obliuiſcimur plerunq; quæ acciderunt in pueritia) meminimus

*minimus optime ſæpe: nec hoc alia de cauſa po
eſt accidere, niſi quòd uſitatæ res facile è me-
moria elabuntur, inſignes & nouæ manēt diu-
ius. Solis exortus, curſus, occaſus nemo admi-
atur, propterea quòd quotidie fiunt: at eclipſes
olis mirantur, quia raro accidunt: & ſolis ecli
ſes magis mirantur, quàm lunæ, quoniam hæ
rebriores ſunt. Docet ergo, ſe natura uulga-
i, & uſitata re non exuſcitari, nouitate uero,
& inſigni quodā negotio cōmoueri. Imitetur
gitur ars naturā: & quod ea deſiderat, inue-
iet: quod oſtendit, ſequatur. Nihil eſt enim
uod aut natura extremū inuenerit, aut doctri
primum. ſed rerū principia ab ingenio pro-
ecta ſunt, & exitus diſciplina comparantur.
nagines igitur nos in eo genere conſtituere
oportebit, quod genus in memoria manere diu-
ſsime poteſt: id accidet, ſi quammaxime notas
ſimilitudines conſtituemus: ſi non mutas, nec
agas, ſed aliquid agentes imagines ponemus:
egregiam pulchritudinem, aut unicam tur-
udinem eis attribuemus: ſi aliqua re exor-
bimus, ut ſi coronis, aut ueſte purpurea, quo
bis notior ſit ſimilitudo: aut ſi qua re deſfor-
abimus, ut ſi cruentā, aut cœno oblitam, aut
rica delibutam inducamus, quo magis inſi-
ita ſit forma: aut ſi ridiculas res aliquas ima
ibus attribuamus. nam ea res quoq; faciet,
acilius meminiſſe poſsimus. nam quas res*

g 2 *ueras*

neras facile meminimus, eaſdẽ fictas, & diligenter notatas meminiſſe non eſt difficile. Sed illud facere oportebit, ut identidẽ primos quoſque locos imaginũ renouãdarum cauſa celeriter animo percurramus. Scio pleroſq; Græcos, qui de memoria ſcripſerunt, feciſſe ut multorũ uerborũ imagines cõſcriberent: uti qui eas ediſcere uellẽt, paratas haberẽt, nequid in quærendo conſumerẽt operæ: quorũ rationẽ aliquot de cauſis improbamus. Primum, quòd in uerborũ innumerabiliũ multitudine ridiculũ ſit mille uerborũ imagines cõparare. Quantulum enim poterunt hæc ualere, cum ex infinita uerborum copia modo aliud, modo aliud nos uerbum meminiſſe oportebit? deinde cur uolumus ab induſtria quenquam remouere, ut nequid ipſe quærat, cum nos illi omnia parata, quæſitaq; tradamus? Præterea ſimilitudine alia alius magis cõmouetur: nam ut ſæpe formam ſiquam ſimilem cuipiam dixerimus eſſe, non omnes habemus aſſenſores, quòd alij uidetur aliud: ita fit in imaginibus, ut quæ nobis diligenter notæ ſint, eæ parum uideantur inſignes alijs. Quare ſibi quenq; ſuo commodo conuenit imagines comparare. Poſtremo præceptoris eſt docere, quemadmodum quæri quidq; conueniat, aut unum aliquod, aut alterum, non omnia, quæ eius generis erunt, exempli cauſa ſubijcere, quo res poßit eſſe dilucidior. ut cum de proœmijs

quær-

quærendis diſputamus, rationem damus quærendi, non mille procemiorum genera conſcripſimus: ita arbitramur de imaginibus fieri conuenire. Nūc, ne forte uerborum memoriam aut nimis difficilem, aut parum utilem arbitreris, & ipſarum memoria rerum cōtentus ſis, quòd & utiliores ſint, & plus habeant facilitatis: admonendus es quare uerborum memoriā non improbemus. Nam putamus oportere eos, qui uelint res faciliores ſine labore & moleſtia facile meminiſſe, in rebus difficilioribus eſſe antè exercitatos. Nec nos hanc uerborum memoriā inducimus, ut uerſus meminiſſe poſſimus: ſed ut hac exercitatione, illa rerū memoria, quæ pertinet ad utilitatem, confirmetur: ut ab hac difficili conſuetudine, ſine labore ad illam facilitatem tranſire poſſimus. Sed cum in omni diſciplina infirma eſt artis præceptio ſine ſumma aſſiduitate exercitationis: tum uero in μνημονικοῖς minimum ualet doctrina, niſi induſtria, ſtudio, labore, diligentia comprobetur. Quamplurimos locos ut habeas, & quammaxime ad præcepta accommodatos curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conueniet. non enim, ſicut in cæteris ſtudijs, abducimur nonnunquam occupatione, ita ab hac re poteſt cauſa deducere aliqua. nunquam eſt enim quin aliquid memoriæ tradere uelimus, & tum maxime, cū aliquo maiore negotio deti-

nemur. Quare cum ſit utile facile meminiſſe, non te fallit, quòd tantopere utile ſit, quanto labore ſit appetendum: quod poteris exiſtimare utilitate cognita. Pluribus uerbis ad eam te hortari non eſt ſententia: ne aut tu noſtro, aut nos tuo ſtudio diffidere, aut minus, quàm res poſtulat, dixiſſe uideamur. De quinta parte rhetoricæ deinceps dicemus: tu primas quaſque parteis in animo frequenta, & quod maxime neceſſe eſt, exercitatione confirma.

RHETORICORVM
AD C. HERENNIVM
LIBER IIII.

QVONIAM *in hoc libro C. Herenni de elocutione cõſcripſimus, & quibus in rebus opus fuit exẽplis uti, noſtris exẽplis uſi ſumus, & id fecimus præter cõſuetudinẽ Græcorũ, qui de hac re ſcripſerũt: neceſſario faciendum eſt, ut paucis rationem noſtri conſilij demus. Atq; hoc nos neceßitudine facere, nõ ſtudio, ſatis erit ſigni, quòd in ſuperioribus libris nihil neq; ante rem, neq; præter rem locuti ſumus. Nũc, ſi pauca, quæ res poſtulat, dixerimus: tibi id, quod reliquum eſt artis, ita, uti inſtituimus perſoluemus. Sed facilius noſtram rationẽ intelliges, ſi prius quid illi dicant cognoueris. Compluribus*

le cauſis putant oportere,cumipſi præceperint,
uo pacto oporteat ornare elocutionem, uniuſ-
uiuſq; generis ab oratore, aut poëta probato
umptū ponere exemplum. Et primū ſe id mo-
eſtia cōmotos facere dicūt,propterea quòd ui-
leatur eſſe oſtentatio quædam nō ſatis habere
ræcipere de artificio:ſed ipſos etiā uideri uelle
rtificioſe gignere exēpla·hoc eſt inquiūt,oſtē-
are ſe,nō artē oſtendere. Quare pudor in pri-
nis eſt ad eam rem impedimento, ne nos ſolos
robare,nos amare,álios contemnere, & deri-
ere uideamur. Etenim cū poßimus ab Ennio
mpiū, aut à Graccho ponere exēplū,uidetur
e arrogantia, illa relinquere, & ad ſua de-
nire. Præterea,exēpla,teſtimoniorum locum
tinent. id enim quod admonuerit,& leuiter
erit præceptio,exemplo,ſicut teſtimonio cō-
obatur. Non igitur ridiculus ſit, ſi quis in li-
aut in iudicio domeſtico pugnet,et ſui ipſius
timonio abutatur? ut enim teſtimonium, ſic
emplum rei confirmandæ cauſa ſumitur. Nō
ro oportet hoc,niſi à probatiſsimo ſumi: ne,
od aliud confirmare debeat, egeat ipſum
firmationis: etenim neceſſe eſt aut ſe omni-
s anteponant, & ſua maxime probent: aut
gent optima eſſe exempla quæ à probatiſsi-
s oratoribus, aut poëtis ſumpta ſunt. Si ſe
nibus anteponant, intolerabili arrogantia
t: ſi quos ſibi præponant, & eorum exem-

pla ſuis exẽplis non putent praſtare, non poſſunt dicere quare ſibi illos anteponat. Quid igitur ipſa autoritas antiquorum? Nam tum res probabiliores, tum hominum ſtudia ad imitãdum alacriora reddit. immo erigit omniũ cupiditates, & acuit induſtriam, cum ſpes iniecta eſt poſſe imitando Gracchi, aut Craſſi conſequi facultatem. Poſtremo hoc ipſum eſt ſummum artificium, res uarias, & diſpares in tot poëmatibus, & orationibus ſparſas, & uage diſiectas, ita diligẽter eligere, ut unumquodq; genus exẽplorum ſub ſingulos artis locos ſubijcere poſſis. Hoc ſi induſtria ſolum fieri poſſet, tamen eſſemus laudandi, cum talem laborem non fugiſſemus. nunc uero ſine ſummo artificio non poteſt fieri. Quis eſt enim qui non, cum ſumme teneat artem, poſſit ea, quæ iubeat ars, de tanta, & tam diffuſa ſcriptura notare, & ſeparare? Cæteri cum legunt orationes bonas, aut poëmata, probant oratores, & poëtas, neq; intelligunt quare commoti probent, quòd ſcire non poſſunt ubi ſit, nec quid ſit, nec quomodo factum ſit id, quod eos maxime delectet. At is qui & hæc omnia intelligit, & idonea maxime eligit, & omnia in arte maxime ſcribenda, redigit in ſingulas rationes præceptionis, neceſſe eſt eius rei ſummus artifex ſit. Hoc igitur ipſum maximum artificium eſt in arte ſua poſſe & alienis exẽplis uti. hæc illi cũ dicunt, magis

gis nos autoritate ſua cõmouent, quàm ueritate diſputationis. Illud enim ueremur, ne cui ſatis ſit ad contrariã rationem probandã, quòd ab ea ſteterint ij, qui & inuentores huius artificij fuerunt, & uetuſtate iam ſatis omnibus probati ſunt. quòd ſi illorum autoritate remota, res omnes uolẽt cum re cõparare: intelligẽt, non omnia eſſe cõcedẽda antiquitati. Primum igitur quod ab eis modeſtia dicitur, uideamus ne nimium inutiliter & pueriliter proferatur. Nam ſi tacere, & nihil ſcribere modeſtia eſt: cur quicquam ſcribunt aut loquuntur? Sin aliquid ſuum ſcribunt, cur quo ſecius omnia ſcribant, impediuntur modeſtia? Quaſi ſiquis ad olympiacũ uenerit curſum, & ſteterit ut mittatur, impudentesq; illos dicat eſſe qui currere cœperint, ipſe intra carcerẽ ſtet, & narret alijs quomodo Ladas, aut Boius cum Sicyonijs curſitarit: ſic iſti, cum in artis curriculũ deſcenderunt, illos, qui in eo quod eſt artificij, elaborent, aiunt facere immodeſte: ipſi aliquẽ antiquum oratorẽ aut poëtã laudant, aut ſcripturã, ſic ut in ſtudiũ rhetoricæ artis prodire non audeant. Nõ auſim dicere, ſed tamẽ uereor, ne qua in re laudẽ modeſtiæ uenentur, in ea ipſa re ſint impudentes. Quid enim tibi uis? aliquis inquiet, artem tuam ſcribis: gignis nobis nouas praeceptiones: eas ipſe confirmare non potes; ab alijs exempla ſumis: uide ne facias impudenter, qui

tuo nomini uelis ex aliorum laboribus libare laudem. Nam ſi eorum uolumina prehenderint antiqui oratores, & poëtæ, & ſuum quiſq; de libris ſuis tulerint: nihil iſtis, quod ſuum uelint, relinquetur. At exempla, quoniã teſtimoniorum ſimilia ſunt, itẽ cõuenit, ut teſtimonia, ab hominibus probatiſſimis ſumi. Primũ omnium exempla ponuntur hic non confirmandi, neq; teſtificandi cauſa, ſed demonſtrandi. Non enim, cum dicimus eſſe exornationem, quæ uerbi cauſa conſtet ex ſimiliter deſinentibus uerbis, & ponimus hoc exemplum à Craſſo, quod poſſumus, & debemus, teſtimoniũ collocamus, ſed exemplum. Hoc igitur intereſt inter exemplum, & teſtimoniũ. Exemplo demonſtratur id quod dicimus, cuiuſmodi ſit: Teſtimonio eſſe illud ita, ut nos dicimus, cõfirmatur. Præterea oportet teſtimonium cum re conuenire. aliter enim rem non poteſt confirmare. at id, quod illi faciunt, cum re non conuenit. Quid ita? Quia pollicentur artem ſe ſcribere, & exempla proferunt. ab ijs plerunque, qui artem neſcierunt. tum quis eſt, qui poſſit id, quod de arte ſcripſerit, comprobare, niſi aliquid ſcribat ex arte? Contraq; faciunt, quàm polliceri uidentur. nam cum ſcribere artem inſtituunt, uidentur dicere ſe excogitaſſe, quod alios docerent: cum uero ſcribunt, oſtẽdunt nobis quid alij excogitarint. At hoc ipſum eſt difficile, inquiũt,

eligere

ligere de multis. Quid dicitis difficile? utrum laborioſum, an artificioſum? Si laborioſum, non ſtatim præclarum. ſunt enim multa laborioſa: quæ ſi faciatis, non continuo gloriemini; niſi etiam; ſi ueſtra manu fabulas, aut orationes totas tranſcripſiſſetis, glorioſum putaretis. ſin autem iſtud artificium egregium dicitis: uidete, ne inſueti rerum maiorum uideamini, ſi uos parua res, ſicuti magna delectat. Nam iſto modo eligere rudis quidem nemo poteſt: ſed ſine ſummo artificio multi. Quiſquis enim audierit de arte paulo plus, in elocutione præſertim, omnia uidere poterit quæ ex arte dicuntur: facere nemo poterit, niſi eruditus. Ita ut ſi de tragœdijs Ennij uelis ſententias eligere, aut de Pacuuianis periodos: ſed quia planè rudis id facere nemo poterit, cum feceris, te literatiſſimum putes; ineptus ſis: propterea quòd id faciat quiuis mediocriter literatus. Item ſi tum ex orationibus, aut poëmatibus elegeris exempla, quæ certis ſignis artificij notata ſunt, quia rudis id nemo facere poßit, artificioſiſſime te feciſſe putes, erras: propterea quòd iſto ſigno uidemus te nonnihil eius ſcire, alijs ſignis ſcire multa intelligimus. Quòd ſi artificioſum eſt intelligere quæ ſunt ex arte ſcripta: multo eſt artificioſius ipſum ſcribere ex arte. qui enim ſcribit artificioſe, ab alijs cõmode ſcripta facile intelligere poterit: qui eliget facile, non

conti

continuo ipſe cõmode ſcribit. & ſi eſt maxime artificioſum, alio tẽpore utantur ea facultate, non tum, cũ parere ipſi, & gignere, & proferre debent. Poſtremo in eo uim artificij conſumãt, ut ipſi ab alijs potius eligẽdi quàm aliorum boni electores exiſtimẽtur. Contra ea quæ ab ijs dicuntur, qui dicunt alienis ſe exemplis uti oportere, ſatis eſt dictum. nunc quæ ſeparatim dici poßint, conſideremus. Dicimus ergo eos omnes, ideo quòd alienis utantur, peccare: tum etiam magis delinquere, quòd à multis excẽpla ſumant. ſed de eo, quod poſtea diximus, ante uideamus. Si concederem aliena oportere aſſumere exempla, uincerẽ unius oportere. Primum, quòd contra hoc nulla ſtaret eorũ ratio, liceret enim eligerent, & probarent quemlibet, qui ſibi in omnes res ſuppeditaret excẽpla, uel poëtam, uel oratorem, cuius autoritate niterentur. Deinde intereſt magni eius qui diſcere uult, utrum unum omnia, an omnia neminem, ſed aliud alium putet conſequi poſſe. Si enim putabit poſſe omnia penes unum conſiſtere, ipſe quoq; ad omnium nitetur facultatem: ſi id deſperarit, in paucis ſe exercebit. ipſis etiam contentus erit: nec mirum, cum ipſe præceptor artis omnia penes unũ reperire nõ potuerit. Allatis igitur excẽplis à Catone, à Gracchis, à Lælio, à Scipione, Galba, Porcina, Craſſo, Antonio, cæteriſq;: itẽ ſumptis alijs à poëtis, &

hiſtor

iſtoriarum ſcriptoribus, neceſſe erit eum qui
iſcet, ab omnibus putare omnia, ab uno pau-
uix potuiſſe ſumi. Quare ſi unius alicuius
ſe ſimul ſatis habebit, omnia quæ omnes ha-
erint, ſolũ habere ſe poſſe diffidet. ergo inutile
ei, qui diſcere uult, non putare unum omnia
ſſe. Igitur nemo in hanc incidet opinionem, ſi
uno exempla ſumpſiſſent. nunc hoc ſigni eſt
ſos artis ſcriptores non putaſſe unum potuiſſe
omnibus elocutionis partibus enitere: quo-
um neq; ſua protulerunt, neq; unius alicu-
, aut deniq; duorum, ſed ab omnibus orato-
us, & poëtis exempla ſumpſerunt. Deinde,
uis uelit artem demonſtrare, nihil prodeſſe
diſcendum, non malè utatur hoc adiumen-
, quòd unus omneis artis partes conſequi ne-
potuerit. Quod igitur iuuat horum ratio-
n, qui omnino improbent artem, id non ridi-
um eſt, ipſum ſcriptorem artis ſuo iudicio
probare? Ergo ab uno ſumenda fuiſſe do-
mus exempla, ſi ſemper aliunde ſumeren-
. Nunc omnino aliunde ſic intelligemus ſu-
da non fuiſſe: primum omnium, quod ab
s ſcriptore affertur exemplum, de eius arti-
debet eſſe, non, ut ſi quis purpuram, aut
d quippiam uendens, dicat, Sume à me: ſed
us exemplum aliunde rogabo, tibiq; oſten-
. Si merces ipſi qui uenditant, aliunde ex-
lum quæritent aliud mercis: aut ſi aceruos
ſe di

ſe dicant tritici habere, & eorũ exemplum pugno non habeant quod oſtendant: ſi Triptolemus, cum omnibus ſemen largiretur, ipſe ab alijs hominibus id mutuaretur: aut ſi Prometheus, cũ mortalibus ignem diuidere uellet, ipſe à uicinis cum teſta ambulans carbunculos corrogaret, non ridiculum uideretur? Iſti magiſtri omnium dicendi præceptores non uidentur ſibi ridicule facere, cum id quod alijs pollicentur, ab alijs quærunt. Si, qui ſe fontes maximos penitus abſconditos aperuiſſe dicat, & hæc ſitiens quammaxime loquatur, neq; habeat quo ſitim ſedet, non irrideatur? Iſti, cum non modo dominos ſe fontium, ſed ſe ipſos fontes eſſe dicant, & omnium rigare debeant ingenia, non putant fore ridiculum, ſi cum id polliceantur alijs, areſcant ipſi ſiccitate. Chares à Lyſippo ſtatuas facere non iſto modo didicit, ut Lyſippus caput oſtenderet Myronis, brachia Praxitelis, pectus Polycleti: ſed omnia coràm magiſtrum facientem uidebat, cæterorum opera uel ſua ſponte conſiderare poterat. Iſti credunt eos qui hæc uelint diſcere, alia ratione doceri poſſe commodius. Præterea, nec poſſunt quidem ea, quæ ſumuntur ab alijs exempla, tam eſſe accommodata ad artem, quàm propria, propterea quòd in dicendo leuiter unuſquiſq; locus plerunq; tangitur, ne ars appareat. In præcipiendo, expreſſe conſcripta ponere oportet exempla, ut in ar-

tis formam conuenire poſsint: & poſt in dicendo, ne poſsit ars eminere, & ab omnibus uideri, facultate oratoris occultatur. Ergo etiam, ut magis ars cognoſcatur, ſuis exemplis melius eſt uti. Poſtremo hæc quoq; res duxit nos ad hanc rationem, quòd nomina rerum Græca, quæ conuertimus, ea remota ſunt à conſuetudine. Quæ enim res apud noſtros non erant, earum rerum nomina non poterant eſſe uſitata. Ergo hæc aſperiora primo uideantur neceſſe eſt, idq; fiet rei, non noſtra difficultate. Reliquum ſcripturæ conſumetur in exemplis. hæc aliena ſi poſuiſſemus, factum eſſet, ut quod commodius eſſet in hoc libro, id noſtrum non eſſet: quod aſperius, & inuſitatum, id proprie nobis attribueretur. Ergo hanc quoq; incommoditatem fugimus. His de cauſis, cum artis inuentionem Græcorum probaſſemus, exemplorum rationem ſecuti non ſumus. Nunc tempus poſtulat ut ad elocutionis præcepta tranſeamus. Bipartita erit igitur nobis elocutionis præceptio. Primum dicemus quibus in generibus ſemper omnis oratoria elocutio debeat eſſe. Deinde oſtendemus quas res ſemper habere debeat.

SVNT *igitur tria genera, quæ nos figuras appellamus, in quibus omnis oratio non uitioſa conſumitur: unam grauem, alteram mediocrem, tertiam extenuatam uocamus. Grauis eſt, quæ conſtat ex uerborum grauium magna, &*

ornata

ornata conſtructione. Mediocris eſt, quæ conſtat ex humiliore, neq; tamen ex infima, & peruulgatiſſima uerborum dignitate. Attenuata eſt, quæ demiſſa eſt uſq; ad uſitatiſſimam puri conſuetudinem ſermonis. In graui figura conſumetur oratio, ſi quæ cuiuſq; rei poterunt ornatiſſima uerba reperiri, ſiue propria, ſiue translata ad unamquanq; rem accommodabuntur: & ſi graues ſententiæ, quæ in amplificatione, & commiſeratione tractantur, eligentur: & ſi exornationes ſententiarum, aut uerborum, quæ grauitatem habebunt, de quibus pòſt dicemus, adhibebuntur. In hoc genere figuræ erit hoc exemplum: Nam quis eſt ueſtrum, Iudices, qui ſatis idoneam poſſit in eum pœnam excogitare, qui prodere hoſtibus patriam cogitarit? quod maleficium cum hoc ſcelere comparari? quod huic maleficiò dignum ſupplicium poteſt inueniri? In ijs, qui uiolaſſent ingenuam, matremfamilias conſtupraſſent, pulſaſſent aliquem, aut poſtremo necaſſent, maxima ſupplicia maiores noſtri conſumpſerunt: huic truculentiſſimo, ac nefario facinori ſingularem pœnam non reliquerunt? Atq; in alijs maleficijs ad ſingulos, aut ad paucos ex alieno peccato iniuria peruenit: huius ſceleris, qui ſunt affines, uno conſilio uniuerſis ciuibus, atrociſſimas calamitates machinantur. O feros animos: O crudeles cogitationes: O derelictos

ab

ab humanitate homines: quid agere auſi ſunt, aut cogitare potuerunt? quo pacto hoſtes reuulſis maiorum ſepulcris, deiectis mœnibus, ouantes irruerunt in ciuitatem: quo modo deûm ſpoliatis templis, optimatibus trucidatis, alijs arreptis in ſeruitutem, matribusfamilias, & ingenuis ſub hoſtilem libidinem ſubiectis, urbs acerbiſsimo concidat incendio conflagrata: qui ſe non putant id quod uoluerint, ad exitum perduxiſſe, niſi ſanctiſsimæ patriæ miſerandum ſcelerati uiderint cinerem? Nequeo uerbis conſequi, Iudices, indignitatem rei: ſed negligentius id fero, quia uos mei non indigetis. Veſter enim uos animus amantiſsimus Reip. facile edocet, ut eum, qui fortunas omnium uoluerit prodere, præcipitem perturbetis ex ea ciuitate, quam iſte ſpurciſsimorum hoſtium dominatu nefario uoluerit obruere. In mediocri figura uerſabitur oratio, ſi hæc, ut antè dixi, aliquãtulum demiſerimus, neq; tamen ad infimum deſcenderimus, ſic: Quibuſcum bellum gerimus, Iudices, uidetis: cum ſocijs, qui pro nobis pugnare, & imperium noſtrum, nobiſcum ſimul uirtute, & induſtria conſeruare ſoliti ſunt. Hi cum ſe, & opes ſuas, & copiam neceſſariorum norunt: tum uero nihilominus propter propinquitatem, & omnium rerum ſocietatem, quid in omnibus rebus populus Romanus poſſet, ſcire, & æſtimare poterant. Hi, cum deliberaſſent nobiſcum

biſcum bellum gerere, quæſo, quæ res erat, qua freti bellum ſuſcipere conarentur? cum multo maximam ſociorum partem in officio manere intelligerent: cum ſibi non multitudinem militum, non idoneos imperatores, non pecuniā publicam præſto eſſe uiderent, non deniq; ullam rem, quæ res pertinet ad bellum adminiſtrandum. Si cum finitimis de finibus bellum gererent, ſi totum certamen in uno prælio poſitum putarent: tamen omnibus rebus inſtructiores, ac paratiores uenirent, nedum illud imperium orbis terræ, cui imperio omnes gentes, reges, nationes, partim ui, partim uoluntate conſenſerunt, cum aut armis, aut liberalitate à populo Romano ſuperati eſſent, ad ſe transferre tantulis uiribus conarentur. Quæret aliquis, quid Fregellani, non ſua ſponte conati ſunt? Eo quidem minus iſti facile conarentur, quo illi, quemadmodum deſciſſent, uidebant. Nam rerum imperiti, qui uniuſcuiuſq; rei de rebus ante geſtis exempla petere non poſſunt, ij per imprudentiam facile deducuntur in fraudem. at ij qui ſciunt quid alijs acciderit, facile ex aliorum euentis ſuis rationibus poſſunt prouidere. Nulla igitur re inducti, nulla ſpe freti arma ſuſtulerunt? Quis hoc credat, tantam amentiam quenquam tenuiſſe, ut imperium populi Romani tentare auderet nullis copijs fretus? Ergo aliquid fuiſſe neceſſe eſt: quid aliud, niſi

id

id quod dico, poteſt eſſe? In attenuato figuræ genere, quod ad infimum, & quotidianũ ſermonem demiſſum eſt, hoc erit exemplum: Nam, ut forte hic in balneas uenit, cœpit, poſtquam perfuſus eſt, defricari. Deinde, ubi uiſum ut in alueum deſcenderet, ecce ibi iſte de tranſuerſo, Heus, inquit adoleſcens, pueri tui modo me pulſauerunt; ſatisfacias oportet. Hic, qui id ætatis ab ignoto præter conſuetudinem appellatus eſſet, erubuit. Iſte clarius eadem, & alia dicere cœpit. Hic uix tandem, inquit, Sine me conſiderare. Tum uero iſte cœpit uoce clamare iſta, quæ facile cuiuis rubores eijcere poſſet, Ita petulans es, atq; acer, ut ne ad ſolarium quidem idoneus, ut mihi uidetur, ſed penes ſcenam, & in eiuſmodi locis exercitus ſis? Conturbatus eſt adoleſcens, nec mirum, cui etiam nunc pædagogi lites ad auriculas uerſarentur, imperito eiuſmodi conuitiorum. Vbi enim iſte uidiſſet ſcurram exhauſto rubore, qui ſe putaret nihil habere quod de exiſtimatione perderet, ut omnia ſine famæ detrimento facere poſſet? Igitur genera figurarum ex ipſis exemplis intelligi poterunt. Erit enim & attenuata uerborum conſtructio quædam, & item alia in grauitate, alia poſita in mediocritate. Eſt autem cauendum, ne dum hæc genera conſectemur, in finitima, & propinqua uitia ueniamus. Nam graui figuræ quæ lau-

danda eſt, propinqua eſt ea, quæ fugienda eſt, quæ recte uidebitur appellari, ſi ſufflata nominabitur. Nam ita, ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur ſæpe, ita grauis oratio ſæpe imperitis uidetur ea, quæ turget, & inflata eſt, cum aut nouis, aut priſcis uerbis, au duriter aliunde translatis, aut grauioribus, quàm res poſtulat, aliquid dicitur, hoc modo: Nam qui perduellionibus uenditat patriam, non ſatis ſupplicij dederit, ſi præceps in Neptunias depulsus erit lacunas. Pœnitet igitur iſtum, qui montes belli fabricatus eſt, campos ſuſtulit pacis. In hoc genus pleriq; cum declinaſſent, & ab eo, quò profecti ſunt, aberrauerunt, & ſpecie grauitatis falluntur, nec proſpicere poſſunt orationis tumorem. Qui in mediocre genus orationis profecti ſunt, ſi peruenire eò non potuerunt, errantes perueniunt ad confine genus eius generis, quod appellamus fluctuans, & diſſolutum: eo quòd ſine neruis, & articulis fluctuat huc & illuc, nec poteſt confirmare, nec uiriliter ſeſe expedire. id eſt huiuſmodi: Socij noſtri, cum belligerare nobiſcum uellent, profecto ratiocinati eſſent etiam atque etiam, quid poſſent facere, ſi quidem ſua ſponte facerent, & non haberent hinc adiutores multos, & malos homines, & audaces. Solent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia uolunt agere. Non poteſt huiuſmodi ſermo tenere at-

tentum

tentum auditorem. diffluit enim totus, neque quicquam comprehendens perfectis uerbis amplectitur. Qui non poſſunt in illa facetiſſima uerborum attenuatione commode uerſari, ueniunt ad aridum, & exangue genus orationis, quod non alienum eſt exile nominari, cuiuſmodi eſt hoc: Nam iſtic ad balneas acceſſit: ad hunc poſtea dixit, Hic tuus ſeruus me pulſauit. poſtea dixit hic illi, Conſiderabo. Pòſt ille conuicium fecit, & magis, magìsq́; præſentibus multis clamauit, Friuolus hic quidem iam, & illiberalis eſt ſermo. non enim adeptus eſt id, quod habet attenuata figura puris uerbis, & electis compoſitam orationem.

Omne genus orationis, & graue, & mediocre, & attenuatum, dignitate afficiunt exornationes, de quibus pòſt loquemur: quæ, ſi raræ diſponentur, diſtinctam ſicuti coloribus: ſi crebræ collocabuntur, oblitam reddunt orationem. Sed figuram in dicendo commutari oportet, ut grauem mediocris, mediocrem excipiat attenuata. Deinde identidem commutentur, ut facile ſatietas uarietate uitetur.

QVONIAM *quibus in generibus elocutio uerſari debeat, dictum eſt: uideamus nunc quas res debeat habere elocutio commoda & perfecta. Quæ maxime admodum oratori accommodata eſt, treis res in ſe debet habere, elegantiam, compoſitionem, dignitatem.* ELEGAN-

TIA eſt, quæ facit ut unumquodq; pure & aperte dici uideatur. Hæc diſtribuitur in latinitatem, & explanationem. Latinitas eſt, quæ ſermonem purum conſeruat ab omni uitio remotum. Vitia in ſermone, quo minus is latinus ſit, duo poſſunt eſſe, Solœciſmus, & Barbariſmus. Solœciſmus eſt, cum uerbis pluribus conſequens uerbum ſuperiori non accommodatur. Barbariſmus eſt, cum uerbum aliquod uitioſe effertur. Hæc quã ratione uitare poſſimus; in arte grammatica dilucide diſcemus. Explanatio eſt, quæ reddit apertam, & dilucidam orationem. ea comparatur duabus rebus, uſitatis uerbis, & proprijs. Vſitata ſunt ea, quæ uerſantur in ſermone, & conſuetudine quotidiana. Propria, quæ eius rei uerba ſunt, aut eſſe poſſunt. qua de loquemur. COMPOSITIO eſt uerborum conſtructio, quæ facit omnes parteis orationis æqualiter perpolitas. ea conſeruabitur, ſi fugiemus crebras uocalium concurſiones, quæ uaſtam, atq; hiantem orationem reddunt, ut hoc eſt: Baccæ æneæ amœniſſimæ impendebant. Et ſi uitabimus eiuſdem literæ nimiam aſſiduitatem: cui uitio uerſus hic erit exemplo (nam hic nihil prohibet in uitijs, alienis exemplis uti) O Tite tute Tati tibi tanta tyranne tuliſti. Et hic eiuſdem poëtæ, Quicquam quiſquam, cuiquam quod conueniat, neget. Et ſi eiuſdem uerbi aſſiduitatem

 nimi

nimiam fugiemus, ea eſt huiuſmodi: Nam cuius rationis ratio non extet, ei rationi ratio non eſt fidem habere. Et ſi non utemur continenter ſimiliter cadentibus uerbis, hoc modo: Flentes, plorantes, lacrymantes, obteſtantes. Et ſi uerborum tranſiectionem uitabimus, niſi quæ erit concinna, qua de re poſterius loquemur. quo in uitio eſt Lucilius aßiduus, ut hoc eſt in priore libro. Has res ad te ſcriptas Luci miſimus Aeli. Item fugere oportet longam uerborum continuationem, quæ & auditoris aures, & oratoris ſpiritũ lædit. His uitijs in compoſitione uitatis, reliquum operis conſumendum eſt in dignitate. DIGNITAS eſt, quæ reddit ornatam orationẽ uarietate diſtinguens. Hæc & in uerborum, & ſententiarũ exornationem diuiditur. Verborũ exornatio eſt, quæ ipſius ſermonis inſignita continetur perpolitione. Sententiarum exornatio eſt: quæ non in uerbis, ſed in ipſis rebus quandam habet dignitatem. REPETITIO eſt, cum continenter ab uno atque eodem uerbo in rebus ſimilibus, & diuerſis principia ſumuntur, hoc modo: Vobis iſtud attribuendum eſt, uobis gratia habenda, uobis res iſta erit honori. Item, Scipio Numantiam ſuſtulit, Scipio Carthaginem deleuit, Scipio pacem peperit, Scipio ciuitatẽ ſeruauit. Item, Tu in forum prodire, tu lucẽ cõſpicere, tu in horũ cõſpectum uenire conaris? audes uerbũ facere, audes

quicquam ab iſtis petere, audes ſupplicium deprecari? Quid eſt quod poſsis defendere? quid eſt quod audeas poſtulare? quid eſt quod tibi putes concedi oportere? Non iuſiurandum reliquiſti? non amicos prodidiſti? non parenti manus intuliſti? non deniq; in omni dedecore uolutatus es? Hæc exornatio, cùm multum uenuſtatis habet, tum grauitatis & acrimoniæ plurimum. Quare uidetur eſſe adhibenda & ad exornandam, & ad augendam orationem.
CONVERSIO *eſt, per quã non, ut antè, primum repetimus uerbum: ſed ad poſtremum continenter reuertimur, hoc modo: Pœnos pop. Rom. iuſtitia uicit, armis uicit, liberalitate uicit. Item, ex quo tempore concordia de ciuitate ſublata eſt, libertas ſublata eſt, fides ſublata eſt, amicitia ſublata eſt. Item C. Lælius homo nouus erat, ingenioſus erat, doctus erat, bonis uiris, & ſtudioſis amicus erat: ergo in ciuitate primus erat. Item, Nam cùm iſtos, ut abſoluãt te, rogas: ut peierent rogas: ut exiſtimationem negligãt rogas: ut leges po. Ro. tuæ libidini largiãtur rogas.* COMPLEXIO *eſt, quæ utrãq; cõplectitur exornationẽ, & hanc, & quã ante expoſuimus, ut & repetatur idem primum uerbum ſæpius, & crebro ad idem poſtremum reuertamur, hoc modo: Qui ſunt, qui fœdera ſæpe ruperunt? Carthaginienſes. qui ſunt qui crudele bellum in Italia geſſerunt? Carthaginienſes. qui*
ſunt,

ſunt, qui Italiam deformauerũt? Carthaginienſes. qui ſunt qui ſibi poſtulant ignoſci? Carthaginienſes. Videte ergo, quid conueniat eos impetrare. Item, Quem ſenatus damnarit, quem pop. Rom. damnarit, quem omnium exiſtimatio damnarit, cum uos ſententijs ueſtris abſoluetis? TRADVCTIO *eſt, quæ facit, ut cùm idem uerbum crebrius ponatur, non modo non offendat animum, ſed etiam concinniorem orationem reddat, hoc pacto: Qui nihil habet in uita iucundius uita, is cum uirtute uitam non poteſt colere. Item, Eum tu hominem appellas, qui ſi fuiſſet homo, nunquam tam crudeliter uitam hominis petijſſet. At erat inimicus: ergo inimicum ſic ulciſci uoluit, ut ipſe ſibi reperiretur inimicus. Item, Diuitias ſine diuitum eſſe: tu uero uirtutem præfer diuitijs: nam ſi uoles diuitias cum uirtute comparare, uix ſatis idoneæ tibi uidebuntur diuitiæ, quæ uirtutis pediſequæ ſint. Ex eodem genere eſt exornationis, cùm idem uerbum modo ponitur in hac, modo in altera re, hoc modo: Cur eam rem tam ſtudioſe curas quæ multas tibi dabit curas? Item, Amari iucundum eſt, ſi curetur nequid inſit amari. Item, Veniam ad uos, ſi mihi Senatus det ueniam. In his quatuor generibus exornationum, quæ adhuc propoſitæ ſunt, non inopia uerborum fit ut ad idem uerbum redeatur ſæpius: ſed ineſt feſtiuitas quædam, quæ facilius auribus dijudi-*

cari, quàm uerbis demonſtrari poteſt. Contentio eſt, cum ex contrarijs uerbis oratio conficitur, hoc pacto: Habet aſſentatio iucunda principia, eadem exitus amariſſimos affert. Item, Inimicis te placabilē, amicis inexorabilem præbes. Item, In otio tumultuaris, in tumultu ſolus es otioſus. In re frigidiſſima cales, in feruentiſſima friges. Tacito cum opus eſt, clamas: cum loqui cōuenit, obmuteſcis. Ades, abeſſe uis: abes, reuerti cupis. In pace bellum quæritas, in bello pacem deſideras. In cōcione de uirtute loqueris, in prælio per ignauiam tubæ ſonitū perferre nō potes. Hoc genere ſi diſtinguemus orationem, & ornati, & graues poterimus eſſe. Exclamatio, eſt quæ conficit ſignificationem doloris, aut indignationis alicuius per hominis, aut urbis, aut loci, aut rei cuiuſpiam compellationem, hoc modo: Te nunc alloquor Africane, cuius mortui quoq; nomen ſplendori, ac decori eſt ciuitati. Tui clariſſimi nepotes ſuo ſanguine aluerunt inimicorum crudelitatem. Item, O perfidioſæ Fregellæ, quàm facile ſcelere ueſtro cōtabuiſtis: ut cuius nitor urbis Italiam nuper illuſtrauit, eius nunc uix fundamentorum reliquiæ maneāt. Item, Bonorum inſidiatores latrocinio uitam innocētiſſimi cuiuſq; petiſtis: tantam'ne ex iniquitate iudiciorū ueſtris calumnijs aſſumitis facultatē? Hac exclamatione ſi loco utemur, & raro, & cum rei magnitudo poſtu-

lare

lere uidebitur, ad quam uolemus indignationem animum auditoris adducemus. Interrogatio non omnis grauis eſt, neq; concinna: ſed hæc, quæ cum enumerata ſunt ea, quæ obſunt cauſæ aduerſariorum, confirmat ſuperiorem orationem, hoc pacto: Cùm igitur hæc omnia faceres, diceres, adminiſtrares, utrum animos ſociorum ab Republica remouebas & alienabas, an non? & utrum'ne aliquem exornari oportuit, qui iſta prohiberet, ac fieri non ſineret, an non?

Ratiocinatio eſt, per quam noſipſi à nobis rationem poſcimus quare quidque dicamus, & crebro noſmet à nobis petimus uniuſcuiuſque propoſitionis explanationem: ea eſt huiuſmodi, Maiores noſtri, ſiquam unius peccati mulierem damnabant, ſimplici iudicio multorum maleficiorum conuictam putabant. Quo pacto? quoniam quã impudicam iudicarant, eam ueneficij quoq; damnatam exiſtimabant. Quid ita? quia neceſſe eſt eam, quæ ſuũ corpus addixerit turpiſſimæ cupiditati, timere permultos. Quos iſtos? uirum, parentes, cæteros, ad quos uidet ſui dedecoris infamiã pertinere. Quid poſtea? quos tãtopere timeat, eos neceſſe eſt, ut quoquo modo poſſit, ueneficio petat. Cur? quia nulla poteſt honeſta ratio retinere eam, quam magnitudo peccati facit timidam, intemperãtia audacem, natura mulièbris inconſideratam. Quid ueneficij damnatam? quid? putabant impudicam

quoq;

quoque neceſſario. Quare? quia nulla facilius ad id maleficium cauſa, quàm turpis amor, & intemperans libido cõmouere potuit: cum cuius animus mulieris eſſet corruptus, eius corpus caſtum eſſe non putarint. Quid in uiris? idem'ne hoc obſeruabant? minime. Quid ita? quia uiros ad unumquodq; maleficium ſingulæ cupiditates impellunt: mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit. Item, Bene maiores noſtri hoc comparauerunt, ut neminem regem, quem armis cepiſſent, uita priuarent. Quid ita? quia quam nobis facultatẽ fortuna dediſſet, iniquum erat in eorum ſupplicio conſumere, quos eadem fortuna paulo antè in ampliſſimo ſtatu collocarat. Quid quòd exercitum contraduxit? deſino meminiſſe. Quid ita? quia uiri fortis eſt, qui de uictoria contendant, eos hoſtes putare: qui uicti ſunt, eos homines iudicare, ut poſſit bellum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. At ille ſi uiciſſet, num idem feciſſet? non profectò tam ſapiens fuiſſet. Quid igitur ei parcis? quia talem ſtultitiam contemnere, non imitari conſueui. Hæc exornatio ad ſermonem uehementer accommodata eſt, & animum auditoris reddit attentum, tum uenuſtate ſermonis, tum rationum expectatione. Sententia, eſt oratio ſumpta de uita, quæ aut quid ſit, aut quid eſſe oporteat, in uita breuiter oſtendit, hoc modo: Difficile eſt primum uirtutem revereri, qui

ſemper ſecunda fortuna ſit uſus. Item, Liber is eſt exiſtimandus, qui nulli turpitudini ſeruit. Item, Egens æque eſt is, qui non ſatis habet, & is, cui nihil ſatis poteſt eſſe. Item, Optima uiuendi ratio eſt eligenda, eam iucundam conſuetudo reddet. Huiuſmodi ſententiæ ſimplices non ſunt improbandæ, propterea quòd habet breuis expoſitio, ſi rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoque probandum eſt genus ſententiæ, quod confirmatur ſubiectione rationis, hóc modo: Omnes bene uiuendi rationes in uirtute ſunt collocandæ, propterea quòd ſola uirtus in ſua poteſtate eſt: omnia præter eã ſubiecta ſunt fortunæ dominationi. Item, Qui fortunis alicuius inducti, amicitiam eius ſecuti ſunt: hi ſimul ac fortuna dilapſa eſt, deuolant omnes. Cùm enim receßit ea res, quæ fuit conſuetudinis cauſa, nihil ſupereſt, quare poßint in amicitia retineri. Sunt item ſententiæ, quæ duplices efferuntur, hoc modo ſine ratione. Errant qui in proſperis rebus omnes impetus fortunæ ſe putant fugiſſe. Sapienter cogitant, qui temporibus ſecundis caſus aduerſos reformidant. Cum ratione hoc pacto: Qui adoleſcentiũ peccatis ignoſci putant oportere, falluntur: propterea quòd ætas illa nõ eſt impedimento bonis ſtudijs: at hi ſapienter faciunt, qui adoleſcentes maxime caſtigant: ut quibus uirtutibus omnem uitam tueri poßint, eas in ætate

maturiſſima uelint comparare. Sententias interponi rarò conuenit, ut rei actores, nō uiuendi praeceptores eſſe uideamur: cum ita interponentur, multum afferent ornamenti. Nam neceſſe eſt animo eam comprobet tacitus auditor, cum ad cauſam uideat accommodari rem certam ex uita & moribus ſumptam. Contrarium idem ferè eſt, quod contentio. Contrarium eſt, quod ex rebus diuerſis duabus alteram breuiter, & facile confirmat, hoc pacto: Nam qui ſuis rationibus inimicus fuerit ſemper, cum quomodò alienis rebus amicū fore ſperes? Et item, Nam quem in amicitia perfidioſum eſſe cognoueris, eum quare putes inimicitias cum fide habere poſſe? Et qui priuatus intolerabili ſuperbia fuerit: cum cōmodum, & ſui cognoſcentem uideris in poteſtate quis ſperet? Et qui in ſermonibus, & conuentu amicorū uerum dixerit nunquam, eum ſibi in cōcionibus credis, à mendacio temperaturum? Item, Quos ex collibus deiecimus, cum his in campo metuimus dimicare? Qui, cum plures erant, paucis nobis exæquari non poterant: hi, poſtquam pauciores ſunt, metuimus ne ſint ſuperiores? Hoc exornationis genus breuibus, & continuatis uerbis perfectum eſſe debet, & cùm commodum eſt auditu, propter breuem & abſolutam concluſionem: tum uero uehementer id quod opus eſt oratori comprobat cōtraria re: & ex eo, quod dubium non

eſt,

eſt, expedit illud quod dubium eſt, ut aut dilui non poſſit, aut multo difficillime poſſit. Membrum orationis appellatur res breuiter abſoluta ſine totius ſententiæ demonſtratione, quæ denuo alio mẽbro orationis excipitur, hoc modo: Et inimico proderas: id eſt unum, quod appellatur membrum. deinde hoc excipiatur oportet ab altero, Et amicũ lædebas. Ex duobus membris his, hæc exornatio poteſt conſtare. ſed commodiſſima, & abſolutiſſima eſt, quæ ex tribus conſtat, hoc pacto: Et inimico proderas, & amicum lædebas, & tibi ipſi non conſulebas. Item, Nec Reipublicæ conſuluiſti, nec amicis profuiſti, nec inimicis reſtitiſti. Articulus dicitur, cum ſingula uerba interuallis diſtinguentur cæſa oratione, hoc modo: Acrimonia, uoce, uultu aduerſarios perterruiſti. Item, Inimicos inuidia, iniurijs, potentia, perfidia ſuſtuliſti. Inter huius generis, & illius ſuperioris uehementiam hoc intereſt: quod illud tardius, & rarius uenit, hoc crebrius, & celerius peruenit. Itaque in illo genere ex remotione brachij, & contorſione dexteræ gladius ad corpus afferri: in hoc autem crebro, & celeri uulnere corpus conſauciari uidetur. Continuatio eſt denſa, & continens frequentatio uerborum cum abſolutione ſententiarum. ea utemur commodiſsime tripartito, in ſententia, in contrario, in concluſione. In ſententia, hoc pacto: Ei non multum

poteſt

poteſt obeſſe fortuna, qui ſibi firmius in uirtute; quàm in caſu præſidium collocauit. In contrario, hoc modo: Nam ſi quis ſpei non multum collocarit in caſu, quid eſt quòd ei magnopere caſus obeſſe poßit? In concluſione, hoc pacto: Quòd ſi in eos plurimũ fortuna poteſt, qui ſuas rationes omnes in caſum contulerunt: non ſunt omnia cõmittenda fortunæ, ne magnam nimis in nos habeat dominationem. In his tribus generibus ad continuationis uim adeo frequentatio eſt neceſſaria, ut infirma facultas oratoris uideatur, niſi ſententiam, & contrariũ, & concluſionem frequentibus afferat uerbis. Sed & aliâs quoq; nonnunquam, non alienum eſt, tametſi neceſſe non eſt, eloqui res aliquas per huiuſcemodi continuationes. Compar appellatur, quod habet in ſe membra orationis, de quibus antè diximus, quæ conſtant ex pari ferè numero ſyllabarum. Hoc non de enumeratione noſtra fiet (nam id quidem puerile eſt) ſed tantum affert uſus, & exercitatio facultatis, ut animi quodam ſenſu par membrum ſuperiori referre poßimus, hoc modo: In prælio mortem pater oppetebat, domi filius nuptias comparabat: hæc omnia graueis caſus adminiſtrabant. Item, illi fortuna felicitatem dedit, huic induſtria uirtutem comparauit. In hoc genere ſæpe fieri poteſt ut non planè par ſit numerus ſyllabarum, & tamen eſſe uideatur, ſi una, aut

etiam

etiam altera ſyllaba eſt alterum breuius: aut ſi cum in altero plures ſunt, in altero longior, aut longiores, plenior, aut pleniores ſyllabæ erunt: ut longitudo, aut plenitudo harum, multitudinem alterius aſſequatur, & exæquet. Similiter cadens exornatio dicitur, cum in eadem conſtructione uerborum, duo, aut plura ſunt uerba, quæ ſimiliter ijſdem caſibus efferuntur, hoc modo: Hominem laudas egentem uirtutis, abundantem felicitatis. Item, Cuius omnis in pecunia ſpes eſt, eius à ſapientia eſt animus remotus. Diligentia comparat diuitias, negligentia corrumpit animum: & tamen, cum ita uiuit, neminem præ ſe ducit hominem. Similiter deſinens eſt, cum tametſi caſus nõ inſunt in uerbis, tamen ſimiles exitus ſunt, hoc pacto: Turpiter audes facere, nequiter ſtudes dicere. Viuis inuidioſe, delinquis ſtudioſe, loqueris odioſe. Item, Audacter territas, humiliter placas. Hæc duo genera, quorum alterum in exitus, alterum in caſus ſimilitudine uerſatur, inter ſe uehementer conueniunt: & ea re, qui his bene utuntur, plerunque ſimul ea collocant in ijſdem partibus orationis. Id hoc pacto facere oportet: Perditiſſima ratio eſt amorem petere, pudorem fugere, diligere formam, negligere famam. Hic & ea uerba quæ caſus habent, ad caſus ſimiles: & illa quæ non habent, ad ſimiles exitus ueniunt. Annominatio eſt, cum ad

idem uerbum acceditur commutatione unius literæ, aut literarũ: aut ad res diſsimileis ſimilia uerba accommodantur. Ea multis & uarijs rationibus conficitur: attenuatione, aut complexione eiuſdem literæ, ſic: Hic, qui ſe magnifice iactat atq; oſtentat, uenijt à te antè quàm Romam uenit. Ex contrario, Hic quos homines alea uincijt, eos ferro ſtatim uincit. Productione eiuſdem literæ, hoc modo: Hunc auium dulcedo ducit ad auium. Breuitate eiuſdem literæ, hoc modo: Hic tametſi uidetur eſſe honoris cupidus, tamen non tantum curiam diligit, quantum Curiam. Addendis literis, hoc pacto: Hic ſibi poſſet temperare, niſi amori mallet obtemperare. Demendis literis ſic: Si lenones tanquã leones uitaſſet, uitæ ſe tradidiſſet. Trãſferendis literis, ſic: Videte, Iudices, utrum homini nauo, an uano credere malitis. Item, Nolo eſſe laudator, ne uidear adulator. Commutandis, hoc modo: Deligere oportet, quem uelis diligere. Hæ ſunt annominationes, quæ in literarum cõmutatione, breuitate, aut productione, aut translatione, aut aliquo huiuſmodi genere uerſantur. Sunt autem aliæ, quæ non habẽt tam propinquam in uerbis ſimilitudinem, & tamen diſsimiles non ſunt: quibus de generibus unum eſt huiuſmodi: Quid ueniam, qui ſim, quare ueniam, quem inſimulem, cui proſim, quẽ poſtulem, breui cognoſcetis. Nam hic

eſt in

eſt in quibuſdam uerbis quædam ſimilitudo nō tam affectanda, quàm illæ ſuperiores: ſed tamē adhibenda nonnunquam. Alterum genus huiuſmodi: Demus operam Quirites, ne omnino Patres conſcripti, circunſcripti putentur. Hæc annominatio magis accedit ad ſimilitudinem, quàm illa ſuperior, ſed minus quàm illæ ſuperiores: propterea quòd nō ſolum additæ, ſed uno tempore demptæ quoq; literæ ſunt. Tertiū genus eſt, quod uerſatur in caſuum commutatione, aut unius, aut plurium nominum. unius nominis, hoc modo: Alexander Macedo ſummo labore animum ad uirtutes à pueritia confirmauit. Alexandri uirtutes per orbem terræ cum laude & gloria uulgatæ ſunt. Alexandrum omnes maxime metuerunt, item plurimū dilexerunt. Alexandro ſi uita data longior eſſet, Oceanum Macedonum gloria trāſuolaſſet. Varie hic unum nomen in cōmutatione caſuum uolutatū eſt. Plura nomina caſibus commutatis, hoc modo facient annominationē: Tiberiū Gracchū Remp. adminiſtrantē indigna prohibuit nex diutius in ea cōmorari. C. Graccho ſimiliter occiſio oblata eſt, quæ uirū Reip. amantiſsimum ſubito de ſinu ciuitatis eripuit. Saturninum fide captum, malorū perfidia per ſcelus uita priuauit. Tuus ò Druſe ſanguis domeſticos parietes, et uultū parentis aſperſit. Sulpitio, cui paulo antè omnia cōcedebāt, eū breui

ſpatio non modo uiuere, ſed etiam ſepeliri prohibuerunt. Hæc tria genera proxima exornationum, quorum unum in ſimiliter cadentibus, alterum in ſimiliter deſinentibus uerbis, tertium in annominationibus poſitum eſt, perraro ſumenda ſunt, cum in ueritate dicemus: propterea quòd nõ hæc uidentur reperiri poſſe ſine elaboratione, & operæ conſumptione. Eiuſmodi autem ſtudia ad delectationem, quàm ad ueritatem uidentur accõmodatiora. Quare fides, & grauitas, & ſeueritas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis: & non modo tollitur autoritas dicendi, ſed offenditur quoq; in eiuſmodi oratione auditor: propterea quòd eſt in his lepos, et feſtiuitas, non dignitas, neq; pulchritudo. Quare quæ ſunt ampla & pulchra, diu placere poſſunt: quæ lepida & concinna, cito ſatietate afficiunt auriũ ſenſum faſtidioſiſsimum. Quomodo igitur, ſi crebro his generibus utemur, puerili uidebimur elocutione delectari: ita, ſi raro has interſeremus exornationes, & in cauſa tota uarie diſpergemus, commode luminibus diſtinctis illuſtrabimus orationem. Subiectio eſt, cum interrogamus aduerſarios: aut quærimus ipſi quid ab illis, aut quid contra nos dici poſsit. deinde ſubijcimus id quod dici oportet, aut quod non oportet, aut nobis adiumento futurũ ſit, aut offuturum illis è contrario, hoc modo: Quæro igi-

tur unde iſte tam pecunioſus factus ſit. amplũ patrimonium relictũ eſt? at patris bona uenierunt. hæreditas aliqua obuenit? non poteſt dici: ſed etiã à neceſſarijs omnibus exhæredatus eſt. præmium aliquod ex lite, aut iudicio cepit? nõ modo id non fecit, ſed etiam inſuper ipſe grãdi ſponſione uictus eſt. Ergo ſi his rationibus locupletatus non eſt, ſicut omnes uidetis: aut iſti domi naſcitur aurum: aut unde licitum nõ eſt, pecunias accepit. Item, Sæpe, Iudices, animaduerti, multos aliqua ex honeſta re, quã ne inimici quidem criminari poſſint, ſibi præſidium petere, quorum nihil poteſt aduerſarius facere. Nam utrum ad patris eius uirtutem cõfugiet? at eum uos iurati capite damnaſtis. An ad ſuam reuertetur antiquã uitam alicubi honeſte tractatam? nam hic quidem ante oculos ueſtros quomodo uixerit, ſcitis omnes. An cognatos ſuos enumerabit, quibus uos cõueniat commoueri? at hi quidem nulli ſunt. Amicos proferet? at nemo eſt qui ſibi non putet turpe, iſtius amicum nominari. Item, Credo inimicum, quẽ nocentem putabas, in iudicium adduxiſti? non: nam indemnatum necaſti. Leges, quæ id facere prohibent, ueritus es? at ne ſcriptas quidem iudicaſti. Cum ipſe te ueteris amicitiæ cõmonefaceret, cõmotus es? at nihilo minus, ſed etiam ſtudioſius occidiſti. Quid, cum tibi pueri ad pedes uolutarẽtur, miſericordia motus es? at corũ

patrem crudeliſsime ſepultura quoq; prohibui-ſti. Multum ineſt acrimoniæ, & grauitatis in hac exornatione, propterea quòd, cum quæſitū eſt quid oporteat, ſubÿcitur id non eſſe factum. quare facillime fit, ut augeatur indignitas negotÿ. Ex eodem genere, ut ad noſtrā quoq; perſonam referamus ſubiectionem, ſic: Nam quid me facere conueniret, cum à tanta multitudine Gallorum circūſederer? an dimicarem? at cum parua manu tum prodiremus, locum quoq; inimiciſsimum habebamus. Sederem in caſtris? at neq; ſubſidium, quod expectarem, habebamus: neq; erat, quo uitam produceremus. Caſtra relinquerem? at obſidebamur. Vitā militum negligerem? at ea uidebar eos accepiſſe cōditione, ut quoad poſſem, incolumes patriæ, & parentibus conſeruarem. Hoſtium conditionem repudiarem? at ſalus antiquior eſt militum, quàm impedimentorū. Huiuſmodi conſequuntur identidem ſubiectiones, ut ex omnibus oſtendi uideatur, nihil potius, quàm quod factum ſit, faciundum fuiſſe. Gradatio eſt, in qua nō antè ad conſequens uerbum deſcenditur, quàm ad ſuperius conſcenſum eſt, hoc modo: Nam quæ reliqua ſpes manet libertatis, ſi illis, & quod libet licet, & quod licet poſſunt, et quod poſſunt, audent, & quod audent faciunt, & quod faciunt uobis moleſtum nō eſt? Item, Non ſenſi hoc, & non ſuaſi: neq; ſuaſi, & non ipſe ſtatim facere

cœpi:

cœpi:neq; facere cœpi, & non perfeci:neq; perfeci, & non probaui. Item, Africano induſtria uirtutem, uirtus gloriam, gloria æmulos comparauit. Item, Imperium Græciæ fuit apud Athenienſes, Athenienſium potiti ſunt Spartiatæ, Spartiatas ſuperauere Thebani, Thebanos Macedones uicerunt: qui ad imperiū Græciæ breui tempore adiunxerunt Aſiam bello ſubactam. Habet in ſe quendam leporem ſuperioris cuiuſq; crebra repetitio uerbi, quæ propria eſt huius exornationis. Definitio eſt, quæ rei alicuius proprias amplectitur poteſtates breuiter & abſolute, hoc modo: Maieſtas Reipub. eſt, in qua continetur dignitas, & amplitudo ciuitatis. Item, Iniuriæ ſunt, quæ aut pulſatione corpus, aut conuitio aures, aut aliqua turpitudine uitam cuiuſpiam uiolant. Item, Non eſt iſta diligentia, ſed auaritia: ideo quòd diligētia eſt accurata conſeruatio ſuorum: auaritia, iniurioſa appetitio alienorum. Item, Non eſt iſta fortitudo, ſed temeritas: propterea quòd fortitudo eſt contemptio laboris, & periculi cum ratione utilitatis, & compenſatione commodorum: temeritas, eſt cum inconſiderata laborum perpeſſione gladiatoria periculorū ſuſceptio. Hæc igitur commoda putatur exornatio, quòd omnem rei cuiuſpiam uim, & poteſtatem ita dilucide proponit, & breuiter explicat, ut neque pluribus uerbis oportuiſſe

dici uideatur: neq; lucidius potuiſſe dici putetur. Tranſitio uocatur, quæ cum oſtendit breuiter quod dictum ſit, proponit item breui quod conſequatur, hoc modo: In patriam cuiuſmodi fuerit, habetis: nunc in parentes qualis extiterit, conſiderate. Item, Mea in iſtum beneficia cognoſcitis: nunc quomodo iſte mihi gratiam rettulerit, accipite. Proficit hæc aliquantum exornatio ad duas res. nam & quid dixerit commonet, & ad reliquum comparat auditorem. Correctio eſt, quæ tollit id, quod dictum eſt: & pro eo id, quod magis idoneum uidetur, reponit, hoc pacto: Quòd ſi iſte ſuos hoſpites rogaſſet, imo innuiſſet modo, hoc facile perfici poſſet. Item, Nam poſtquam iſti uicerunt, atq; adeo uicti ſunt, eam quomodo uictoriam appellem, quæ uictoribus plus calamitatis, quàm boni dederit? O uirtutis comes inuidia, quæ bonos inſequeris plerunq;, atq; adeo inſectaris. Commouetur hoc genere animus auditoris. res enim cõmuni uerbo elata tantummodo dicta uidetur: ea poſt ipſius oratoris correctionem magis idonea fit pronuntiatione. Non igitur ſatius eſſet, dicet aliquis, ab initio (præſertim cum ſcribas) ad optimum, & electiſſimum uerbũ deuenire? Eſt cum non eſt ſatius, ſi commutatio uerbi id erit demonſtratura eiuſmodi rem eſſe: ut cum eam communi uerbo appellaris, leuius dixiſſe uidearis: cum ad electius uerbum accedas,

das, inſigniorem rem facias. Quòd ſi continuo ueniſſes ad id uerbum, nec rei, nec uerbi gratia animaduerſa eſſet. Occupatio eſt, cum dicimus nos præterire, aut non ſcire, aut nolle dicere id, quod tunc maxime dicimus, hoc modo: Nam de pueritia quidem tua, quam tu omni intemperantiæ addixiſti, dicerem, ſi hoc tempus idoneum putarem: nũc conſulto relinquo, & illud prætereo, quòd rei militaris te infrequentẽ tradidiſti. Deinde quòd iniuriarum ſatisfeciſti L. Labeoni, nihil ad rem pertinere puto: horum nihil dico: reuertor ad illud, de quo iudiciũ eſt. Item, Non dico te ab ſocijs pecunias accepiſſe: non ſum in eo occupatus, quòd ciuitates, regna, domos omnium depeculatus es: furta, rapinas omnes tuas omitto. Hæc utilis eſt exornatio, ſi aut rem, quam nõ pertineat alijs oſtendere, occulte admonuiſſe prodeſt: aut ſi longum eſt, aut ignobile, aut planum, aut non poteſt fieri, aut facile poteſt reprehendi, ut utilius ſit occulte feciſſe ſuſpicionem, quàm huiuſmodi intendiſſe orationem quæ redarguatur. Diſiunctio eſt, cum eorum, de quibus dicimus, aut utrunq;, aut unumquodq; certo concluditur uerbo, ſic: Populus Rom. Numantiam deleuit, Carthaginem ſuſtulit, Corinthum diſiecit, Fregellas euertit. Nihil Numantinis uires corporis auxiliatæ ſunt, nihil Carthaginienſibus ſcientia rei militaris adiumento fuit: nihil Corinthijs erudita

calliditas præſidij tulit:nihil Fregellanis morũ, & ſermonis ſocietas opitulata eſt. Itẽ, Formæ dignitas aut morbo defloreſcit, aut uetuſtate extinguitur. Hic utrunq;, & in ſuperiore exẽplo unamquanq; rem certo uerbo concludi uidemus. Cõiunctio eſt, cum interpoſitione uerbi, & ſuperiores orationis partes comprehenduntur, & inferiores, hoc modo, Formæ dignitas, aut morbo defloreſcit, aut uetuſtate. Adiunctio eſt, cum uerbum, quo res comprehenditur, non interponimus: ſed aut primum, aut poſtremum collocamus. Primũ, hoc pacto, Defloreſcit formæ dignitas aut morbo, aut uetuſtate. Poſtremum ſic, Aut morbo, aut uetuſtate formæ dignitas defloreſcit. Ad feſtiuitatẽ diſiunctio eſt appoſita. quare rarius utemur ea, ne ſatietatem pariat. Ad breuitatem coniunctio, quare ſæpius adhibenda eſt. hæ tres exornationes de ſimplici genere manant. Conduplicatio eſt, cum ratione amplificationis, aut commiſerationis, eiuſdem unius, aut plurium uerborum iteratio, hoc modo: Tumultus C. Gracchi, tumultus domeſticos & inteſtinos cõparat. Item, Commotus nõ es, cum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus. Item, Nunc etiam audes in horũ conſpectum uenire proditor patriæ, proditor inquã patriæ uenire audes in horum conſpectum? Vehemẽter auditorem cõmouet eiuſdẽ redintegratio uerbi, et uulnus maius

efficit

efficit in contrario cauſæ, quaſi aliquod telũ ſæpius perueniat in eãdem partẽ corporis. Interpretatio eſt, quæ non iterãs idẽ redintegrat uerbum: ſed id cõmutat quod poſitũ eſt, alio uerbo quod idem ualeat, hoc modo: Remp. radicitus euertiſti: ciuitatem funditus deiecisti. Item, Patrem nefarie uerberaſti: parenti manus ſcelerate intuliſti. Neceſſe eſt eius, qui audit, animum commoueri, cum grauitas prioris dicti renouatur interpretatione uerborum. Cõmutatio eſt, cũ duæ ſententiæ inter ſe diſcrepantes ex tranſiectione ita efferũtur, ut à priore poſterior cõtraria priori proficiſcatur, hoc modo: Eſſe oportet, ut uiuas: non uiuere, ut edas. Itẽ, Ea re poëmata non facio: quia cuiuſmodi uolo non poſſum, cuiuſmodi poſſum nolo. Item, Quæ de illo dicuntur, dici nõ poſſunt: quæ dici poſſunt, nõ dicũtur. Itẽ, Si poëma, loquens pictura eſt: pictura, tacitum poëma debet eſſe. Item, Quia ſtultus es, ea re taces: non tamen quia taces, ea re ſtultus es. Non poteſt dici quin commode fiat, cum contrariæ ſententiæ tranſlatione, uerba quoq; conuertantur. Plura ſubiecimus exempla, ut quoniam difficile eſt hoc genus exornationis inuentu, dilucidum eſſet: ut cum bene eſſet intellectũ, facilius in dicendo inueniretur. Permiſſio eſt, cum oſtendimus in dicendo non aliquam rem totam tradere, & concedere alicuius uoluntati, ſic, Quoniam omnibus rebus ereptis, ſolum

mihi ſupereſt animus, & corpus: hæc ipſa, quæ mihi de multis ſola relicta ſunt, uobis, & ueſtræ condono poteſtati. Vos me, quo pacto uobis uidetur, utamini atq; abutamini licebit impune, in me quicquid libet ſtatuite, dicite, atq; obtemperabo. Hoc genus, tametſi aliâs quoque nonnunquam tractandum eſt, tamen ad miſericordiam commouendam uehemẽtiſsime eſt accommodatum. Dubitatio eſt, cum quærere uidetur orator, utrum de duobus potius, aut quid de pluribus potiſsimum dicat, hoc modo: Obfuit eo tempore plurimum Reip. COSS. *ſiue ſtultitiam, ſiue malitiã dicere oportet, ſiue utrunq;. Item, Tu iſtud auſus es dicere homo omnium mortalium? quæro quonam te digno moribus tuis appellem nomine. Expeditio eſt, cum rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri aut non fieri potuerit, cæteræ tolluntur, una relinquitur, quã nos intendimus, hoc modo: Neceſſe eſt, cũ conſtet iſtum noſtrum fundum fuiſſe, oſtendas te aut uacuum poſſediſſe, aut uſu tuum feciſſe, aut emiſſe, aut hæreditate tibi ueniſſe. Vacuum, cum ego adeſſem, poſsidere non potuiſti. Tuum uſu feciſſe etiamnum non potes: emptio nulla profertur: hæreditate tibi me uiuo mea pecunia uenire nõ potuit. Relinquitur ergo, ut me ui de meo fundo deieceris. Hæc exornatio plurimũ iuuabit cõiecturales argumentationes, ſed non erit tanquam in pleriſq;.*

riſq;,ut cum uelimus, ea poſſimus uti. nam facere id non poterimus, niſi nobis ipſa negotij natura dabit facultatem. Diſſolutio eſt, quæ coniunctionibus uerborum è medio ſublatis, ſeparatis partibus effertur, hoc modo: Gere morem parenti, pare cognatis, obſequere amicis, obtempera legibus. Item, Deſcende in integrã defenſionem: noli quicquã recuſare, da ſeruos in quæſtionem: ſtude uerũ inuenire. Hoc genus & acrimoniam habet in ſe, & uehementiſſimũ eſt, & ad breuitatem accommodatũ. Præciſio eſt, cum dictis quibuſdam reliquum, quod cœptum eſt dici, relinquitur in audientium iudicio ſic: Mihi tecum præcertatio non eſt, ideo quòd pop. Romæ: nolo dicere, ne cui forte arrogans uidear: te autem ſæpe ignominia dignum putauit. Item, Tu iſta nunc audes dicere? qui nuper alienæ domui: non auſim dicere, ne, cum te digna dixero, me indignum quippiã dixiſſe uidear. Hic atrocior tacita ſuſpicio, quàm diſerta explanatio facta eſt. Concluſio eſt, quæ breui argumentatione ex ijs, quæ ante dicta ſunt aut facta, conficit id quod neceſſario conſequatur, hoc modo: Quòd ſi Danais datum erat oraculum, nõ poſſe capi Troiam ſine Philoctetæ ſagittis: hæ autem nihil aliud fecerunt, niſi Alexandrum perculerunt: hunc extinguere, id nimirum capi fuit Troiam. Reſtant etiam decem exornationes uerborum, quas iccirco non uagè diſperſimus,

ſed à

ſed à ſuperioribus ſeparauimus, quòd omnes in uno genere poſitæ ſunt. Nam earum omnium hoc proprium eſt, ut ab uſitata uerborum poteſtate recedatur, atq; in aliam rationem cum quadam uenuſtate oratio conferatur. De quibus exornationibus Nominatio eſt prima, quæ nos admonet, ut cui rei nomen aut non ſit, aut ſatis idoneum non ſit, eam noſmet idoneo uerbo nominemus, aut imitationis, aut ſignificationis cauſa. Imitationis, hoc modo, ut maiores rudere, & uagire, & mugire, & murmurare, & ſibilare appellauerũt. Significãdæ rei cauſa, ſic, Poſtquam iſte in Remp. fecit impetum, fragor ciuitatis in primis eſt auditus. Hoc genere raro eſt utendum, ne noui uerbi aſsiduitas odium pariat: ſed ſi commode quis eo utatur, & raro, non modo non offendet nouitate, ſed etiam exornabit orationem. Pronominatio eſt, quæ ſicuti cognomine quodam extraneo demonſtrat id, quod ſuo nomine appellari non poteſt, ut ſi quis, cum loquatur de Gracchis, At non Africani nepotes, inquiet, iſtiuſmodi fuerunt. Item ſi quis de aduerſario dicat: Videte nunc, inquit, Iudices, quemadmodum me Plagioſippus iſte tractarit. Hoc pacto non inornate poterimus & in laudando, & in lædendo, aut in corpore, aut in animo, aut in extraneis rebus dicere, ſicuti cognomen, quod pro certo nomine collocamus. Denominatio eſt, quæ à propinquis, & finiti-

mis rebus trahit orationem, qua poſſit intelligi res, quæ non ſuo uocabulo ſit appellata. id aut ab inuentore conficitur: ut ſi quis de Tarpeio loquens, cum Capitolinum nominet. aut ab inuento: ut ſi quis pro Libero uinum, pro Cerere frugem appellet. Aut ab inſtrumento dominũ: ut ſi quis Macedonas appellarit, hoc modo: Nõ tam cito Sariſſæ Græcia potitæ ſunt. Aut idẽ Gallos ſignificãs dicat, Nec tam facile ex Italia Materis tranſalpina depulſa eſt. Aut id quod fit, ab eo qui facit: ut ſiquis cum bello uelit oſtendere aliquid quempiá feciſſe, dicat: Mars iſtud neceſſario te facere coëgit. Aut ſi quod facit, ab eo quod fit, ut cum deſidioſam artem dicemus, quia deſidioſos facit: & frigus pigrũ, quia pigros efficit. Ab eo quod continet, id quod continetur, hoc modo denominabitur: Armis Italia non poteſt uinci, nec Græcia diſciplinis. nam hic pro Græcis, & Italis, quæ continent, notata ſunt. Ab eo quod continetur, id quod continet: ut ſiquis aurum, uel argẽtum, aut ebur nominet, cum diuitias uelit nominare. Harum omnium denominationum magis in præcipiendo diuiſio, quàm in quærendo difficilis inuentio eſt, ideo quòd plena conſuetudo eſt, non modo poëtarum, & oratorum, ſed etiam quotidiani ſermonis, huiuſmodi denominationum. Circuitio, eſt oratio rem ſimplicem aſſumptam circunſcribens elocutione, hoc pacto: Scipionis

nis prouidentia Carthaginis opes fregit. Nam hic, niſi ornandi ratio quædam eſſet habita, Scipio potuit, & Carthago ſimpliciter appellari. Trangreßio eſt, quæ uerborum perturbat ordinem peruerſione, aut tranſiectione. Peruerſione, ſic: Hoc uobis deos immortales arbitror dediſſe uirtute pro ueſtra. Tranſiectione, hoc modo: Inſtabilis in iſtum plurimum fortuna ualuit, Omnes inuidioſe eripuit tibi bene uiuendi caſus facultates. Huiuſmodi tranſiectio, quæ rem non reddit obſcuram, multum proderit ad continuationes, de quibus antè dictum eſt, in quibus oportet uerba ſicut à poëtis in quendam extruere numerum, ut perfectè, & perpolitiſsimè poßint eſſe abſolutæ. Superlatio eſt oratio ſuperans ueritatem, alicuius augendi, minuendi'ue cauſa. hæc ſumitur ſeparatim, aut cum comparatione. Separatim ſic, Quòd ſi concordiam retinebimus in ciuitate, imperij magnitudinem ſolis ortu, atque occaſu metiemur. Cum comparatione, aut à ſimilitudine, aut à præſtantia ſuperlatio ſumitur. A ſimilitudine ſic, Corpore niueum candorem, aſpectu igneum ardorem aſſequebatur. A præſtantia, hoc modo, Cuius ore ſermo melle dulcior profluebat. Eodem genere hoc eſt, Tantus erat in armis ſplendor, ut ſolis fulgor obſcurior uideretur. Intellectio eſt, cum res tota parua de parte cognoſcitur, aut de toto pars. De parte totum ſic intellig

telligitur, Non illæ te nuptiales tibiæ eius matrimonij commonebãt? Nam hic omnis ſanctimonia nuptiarum uno ſigno tibiarum intelligitur. De toto pars, ut ſi quis ei, qui ueſtitum, aut ornatum ſumptuoſum oſtentet, dicat, Oſtentas mihi diuitias, & locupletes copias iactas. Ab uno plura intelliguntur, hoc modo, Pœno fuit Hiſpanus auxilio, fuit immanis ille tranſalpinus, in Italia quoq; non nemo ſenſit idem togatus. A pluribus unum ſic intelligitur; Atrox calamitas pectora mœrere pulſabat: itaq; anhelans ex imis pulmonibus præ cura ſpiritus ducebatur. Nam in ſuperioribus plures Hiſpani, & Galli, & togati, & hic unum pectus, & unus pulmo intelligitur: & erit illic diminutus numerus feſtiuitatis, hic adauctus grauitatis gratia. Abuſio eſt, quæ uerbo ſimili, et propinquo pro certo & proprio abutitur, hoc modo: Vires hominis breues ſunt, aut parua ſtatura, aut longum in homine conſiliũ, aut oratio magna, aut uti pauco ſermone. Nam hic facile eſt intellectu, finitima uerba rerum diſsimilium, ratione abuſionis eſſe traducta. Translatio eſt, cũ uerbum in quãdam rem transfertur ex alia re, quod propter ſimilitudinem recte uidetur poſſe transferri. ea utimur rei ante oculos ponendæ cauſa, ſic: Hic Italiam tumultus expergefecit terrore ſubito. Breuitatis cauſa, ſic: Recẽs aduentus exercitus ſubito ciuitatem extinxit. Obſcœ-

nitatis uitãdæ cauſa, ſic: Cuius mater quotidia-nis nuptijs delectatur. Augendi cauſa, ſic: Nullius mœror, & calamitas iſtius explere inimicitias, & nefariam ſaturare crudelitatem potuit. Minuendi cauſa, ſic: Magno ſe prædicat auxilio fuiſſe, quia paululum in rebus difficilimis aſpirauit. Ornandi cauſa, ſic: Aliquando Reip. rationes, quæ malitia nocentũ exaruerunt uirtute optimatum reuireſcunt. Translationem dicũt pudentem eſſe oportere, ut cum ratione in conſimilem rem tranſeat: ne ſine delectu temere, & cupide uideatur in diſsimilem tranſcurriſſe. Permutatio eſt oratio aliud uerbis, aliud ſententia demonſtrãs. Ea diuiditur in treis parteis, ſimilitudinem, argumentum, contrariũ. Per ſimilitudinem ſumitur, cum translationes una, aut plures frequenter ponũtur à ſimplici ratione ductæ, ſic: Nam cum canes fungantur officijs luporum, cuinam præſidio pecuaria credemus? Per argumentum tractatur, cum à perſona, aut à loco, aut à re aliqua ſimilitudo, augendi, aut minuendi cauſa ducitur: ut ſi quis Druſum, Gracchum, Numitorem obſoletum dicat. Ex contrario ducitur ſic: ut ſi quis hominem prodigum, & luxurioſum illudens, parcum, & diligentem appellet. Et in hoc poſtremo, quod ex contrario ſumitur: & illo primo, quod à ſimilitudine ducitur, per translationem argumento poterimus uti. Per ſimilitudinem ſic, Quid ait

hic

hic rex, atq; Agamemnon noſter, ſiue, ut crudelitas eſt, potius Atreus? Ex contrario, ſi quem impium, qui patrem uerberauerit, Aeneam uocemus: intemperantem, & adulterum, Hippolytum nominemus. Hæc ſunt ferè quæ dicenda uidebantur de uerborum exornationibus. Nunc res ipſa monet, ut deinceps ad ſententiarum exornationes tranſeamus.

DISTRIBVTIO *eſt, cũ in plures res, aut perſonas certa negotia quadã diſpertiuntur, hoc modo: Qui ueſtrum, Iudices, nomen Senatus diligit, hunc oderit neceſſe eſt: petulantiſsime enim ſemper iſte oppugnauit Senatum. Qui equeſtrem locum ſplendidiſsimum cupit eſſe in ciuitate, is oportet iſtum maximas pœnas dediſſe uelit, ne iſte ſua turpitudine ordini honeſtiſsimo maculæ, atq; dedecori ſit. Qui parentes habetis, oſtendite iſtius ſupplicio uobis homines impios non placere. Quibus liberi ſunt, ſtatuite exemplum, quantæ pœnæ in ciuitate ſint hominibus huiuſmodi comparatæ. Item, Senatus officium eſt, conſilio ciuitatem iuuare: Magiſtratus officiũ eſt, opera & diligentia conſequi uoluntatem Senatus. Populi officium eſt, res optimas, & homines idoneos maxime ſuis ſententijs eligere, & probare. Accuſatoris officium eſt, inferre crimina. Defenſoris, diluere, & propulſare. Teſtis eſt dicere quæ ſcierit, aut audierit. Quæſitoris eſt, unumquenq; horum in officio*

ſuo continere. Quare L. Craßi, ſi teſtem, præterquam quod ſciat, aut audierit, argumentari, & coniectura proſequi patieris, ius accuſatoris cum iure teſtimonij commiſcebis: teſtis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defenſionem parabis. Eſt hæc exornatio copioſa, comprehendit enim breui multa, & ſuum cuiq; tribuens, officium ſeparat, & res diuidit plures. Licentia eſt, cum apud eos, quos aut uereri, aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure noſtro dicimus, quod eos minime offendat, aut quos hi diligunt, cum in aliquo errato uere reprehendi poſſe uideantur, hoc modo: Miramini Quirites, quòd ab omnibus ueſtræ rationes deſerantur, quòd cauſam ueſtram nemo ſuſcipiat, quòd ſe nemo ueſtri defenſorem profiteatur: id tribuite ueſtræ culpæ, atq; deſinite iſtud mirari. quid enim eſt quare non omnes iſtam rē fugere, ac uitare debeant? Recordamini quos habueritis defenſores: ſtudia eorum uobis ante oculos proponite. deinde omnium exitus conſiderate: tum uobis ueniet in mentem, ut uere dicam, negligentia ueſtra, ſiue ignauia potius, illos omnes ante oculos ueſtros trucidatos eſſe, inimicos eorum ueſtris ſuffragijs in ampliſſimum locum perueniſſe. Item, Nam quid fuit, Iudices, quare in ſententijs ferendis dubitaueritis? aut iſtum hominem nefarium ampliaueritis? non apertiſſimæ res erant crimini datæ?

non omnes hæ teſtibus comprobatæ? non contra tenuiter, & nugatorie reſponſum? Hic nos neriti eſtis, ſi primo cœtu condemnaſſetis, ne crudeles exiſtimaremini: dum eā uitaſtis uituperationem, quæ longe à uobis erat abfutura, eā inueniſtis, ut timidi atq; ignaui putaremini. Maximas, & priuatas, & publicas calamitates accepiſtis: cùm etiā maiores impendere uideantur, ſedetis & oſcitamini. Luce noctē, nocte lucem expectatis. Aliquid quotidie acerbi atq; incōmodi nuntiatur: & eum, cuius opera uobis hæc accidunt, remoramini diutius, & alitis, ac Reip. perniciem retinetis, quoad poteſtis in ciuitate. Eiuſmodi licentia ſi nimiū uidebitur acrimoniæ habere, multis mitigationibus lenietur. nam cōtinuo aliquid huiuſmodi licebit inferre: Hic ego uirtutem ueſtram quæro, ſapientiā deſidero, ueterem conſuetudinem requiro, ut quod erat commotum licentia, id laude mitigetur, ut altera res ab iracundia, & moleſtia remoueat, altera res ab errato deterreat. Hæc res, ſicut in amicitia, ita in dicēdo, ſi loco fit, maxime facit ut & illi, qui audient, à culpa abſint: & nos, qui dicimus amici eorum, & ueritatis eſſe uideamur. Eſt autem quoddam genus licentiæ in dicēdo, quod aſtutiore ratione comparatur: cum aut ita obiurgamus eos, qui audiunt, quomodo ipſi ſe cupiunt obiurgari, aut id, quod ſcimus facile omnes audituros, dicimus nos timere, quo-

modo accipiant:ſed tamen ueritate commoueri, ut nihiloſecius dicamus. Horum amborum generum exēpla ſubijciemus. Prioris huiuſmodi. Nimium Quirites animis eſtis ſimplicibus, & manſuetis, nimiū creditis unicuiq;, exiſtimatis unumquenq; eniti ut perficiat quæ uobis pollicitus ſit:erratis, & fruſtra falſa ſpe iā diu detinemini, ſtultitia ueſtra eſt:quia quod erat in ueſtra poteſtate, ab alijs petere, quàm ipſi ſumere maluiſtis. Poſterioris licentiæ hoc erit exemplum, Mihi cum iſto, Iudices, fuit amicitia, ſed iſta tamen amicitia (tametſi uereor quomodo accepturi ſitis) uos me priuaſtis. quid ita? quia, ut uobis eſſem probatus, cum, qui uos oppugnabat, inimicū, quàm amicū habere malui. Ergo hæc exornatio, cui licentiæ nomen eſt, ſicuti demonſtrauimus, duplici ratione tractabitur: acrimonia, quæ, ſi nimiū fuerit aſpera, mitigabitur laude: & aſsimulatione, de qua ſuperius diximus, quæ non indiget mitigationis, propterea quòd imitatur licentiā, & ſua ſponte ad animū auditoris ſe accommodat. Diminutio eſt, cum aliquid eſſe in nobis, aut in ijs quos defendimus, aut natura, aut fortuna, aut induſtria dicemus egregium: quod nequa ſignificetur arrogans oſtentatio, diminuitur, & attenuatur oratione, hoc modo: Nam hoc pro meo iure, Iudices, dico, me labore, & induſtria curaſſe, ut diſciplinam militarem non in poſtremis tenerem.

Hic

Hic ſiquis dixiſſet, Vt optimè tenerem: tametſi uere dixiſſet, tamē arrogans uiſus eſſet. nunc & ad inuidiam uitandam, & ad laudem comparandam ſatis dictum eſt. Item, Vtrum igitur auaritiæ cauſa, aut egeſtatis acceſſit ad maleficium? Auaritiæ? at largiſsimus fuit in amicos, quod ſignum liberalitatis eſt, quæ contraria auaritiæ eſt. Egeſtatis? at huic quidem pater, nolo nimium dicere, non tenuiſsimum patrimonium reliquit. Hic quoque uitatum eſt ne magnum, aut maximum diceretur. hoc igitur in noſtris, aut eorum, quos defendemus, egregijs commodis proferendis obſeruabimus. Nam eiuſmodi res & inuidiam contrahunt in uita, & odium in oratione, ſi inconſiderate tractes. Quare quemadmodum in uiuendi ratione fugitur inuidia, ſic in dicendo conſilio uitatur odium. Deſcriptio nominatur, quæ rerum conſequentium continet perſpicuam, & dilucidam cum grauitate expoſitionem, hoc modo: Quòd ſi iſtum, Iudices, ueſtris ſententijs liberaueritis, ſtatim ſicut è cauea leo miſſus, aut aliqua teterrima bellua ſoluta ex catenis uolitabit, & uagabitur in foro: acuens dentes multos in cuiuſque fortunas, in omnes amicos, atque inimicos, notos atq; ignotos incurſans, aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum, ad omnem familiam perfringens, Rempubli. funditus labefactans. Quare,

Iudices, eijcite eum de ciuitate, liberate omnes formidine, uobis denique ipſis conſulite. nam ſi iſtum impunitum dimiſeritis, in uoſmetipſos, mihi credite, feram, & truculentam beſtiam, Iudices, immiſeritis. Item, Nam ſi de hoc, Iudices, grauem ſententiam tuleritis, uno iudicio ſimul multos iugulaueritis. grandis natu parens, cuius ſpes ſenectutis omnis in huius adoleſcentia poſita eſt, quare uelit inuita manere, non habebit: filij parui priuati patris auxilio, ludibrio, & deſpectui paternis inimicis erunt oppoſiti: tota domus huius indigna concidet calamitate: at inimici ſtatim ſanguinolenta palma, crudeliſsima uictoria potiti, inſultabunt in horum miſerias, & ſuperbia, re ſimul, & uerbis inuehentur. Item, Nam neminem ueſtrum fugit, Quirites, capta urbe, quæ miſeriæ conſequi ſoleant: arma qui contra tulerint, ſtatim crudeliſsime trucidantur: cæteri, qui poſſunt per ætatem, & uires laborem ferre, rapiuntur in ſeruitutem: qui non poſſunt, uita priuantur: uno deniq;, atq; eodem tempore domus hoſtili flagrat incendio: & quos natura, aut uoluntas neceſsitudine, aut beneuolentia coniũxerit, diſtrahuntur: liberi partim è gremijs parentum diripiuntur, partim in ſinu iugulantur, partim ante pedes conſtuprantur. nemo, Iudices, eſt, qui poſsit ſatis rem conſequi uerbis, nec referre oratione magnitudinem calamitatis. Hoc genere exor-

nationis, uel indignatio, uel miſericordia poteſt commoueri: cum res conſequentes comprehenſæ uniuerſæ perſpicua breuiter exprimuntur oratione. Diuiſio eſt, quæ rem ſemouens à re, utranque abſoluit ratione ſubiecta, hoc modo: Cur ego nunc tibi quicquam obÿciam? ſi probus es, non meruiſti: ſin improbus, non commoueris. Item, Quid nunc ego de meis proprÿs meritis prædicem? ſi meminiſtis, obtundam: ſin obliti eſtis, cum re nihil egerim, quid eſt quod uerbis proficere poßim? Item, Duæ res ſunt, quæ poſſunt homines ad turpe compendium commouere: inopia, atque auaritia. te auarum in fraterna diuiſione cognouimus. inopem atq; egentem nunc uidemus: quî potes igitur oſtendere cauſam maleficÿ non fuiſſe? Inter hanc diuiſionem, & illam, quæ de partibus orationis tertia eſt, de qua in libro primo diximus, ſecundum narrationem, hoc intereſt: quòd illa diuidit per enumerationem, aut per expoſitionem, quibus de rebus in tota oratione diſputatio futura ſit: hæc ſe ſtatim explicat, & breui duabus, aut pluribus partibus, ſubÿciens rationes, exornat orationem. Frequentatio eſt, cum res in tota cauſa diſperſæ coguntur in unum locum, quo grauior, aut acrior, aut criminoſior oratio ſit, hoc pacto: A quo tandem abeſt iſte uitio? quid eſt, Iudices, cur uelitis eum liberare? Suæ pudicitiæ proditor eſt, inſidiator

alienæ: cupidus, intemperãs, petulans, ſuperbus, impius in parentes, ingratus in amicos, infeſtus in cognatos, in ſuperiores contumax, in æquos & pares faſtidioſus, in inferiores crudelis, denique in omnes intolerabilis. Eiuſdem generis eſt illa frequentatio, quæ plurimum coniecturalibus cauſis opitulatur, cùm ſuſpiciones, quæ ſeparatim dictæ, minutæ & infirmæ erant, unum in locum coactæ rem uidentur perſpicuam facere, non ſuſpicioſam, hoc pacto: Nolite igitur Iudices, nolite ea, quæ dixi ſeparatim ſpectare, ſed omnia colligite, & conferte in unum. Si & commodum ad iſtum ex morte illius ueniebat, & uita eſt turpiſsima hominis, animus auariſsimus, fortunæ familiaris rei attenuatiſsimæ, & res iſta bono nemini præter iſtum fuit: neq; alius quiſquam æque commode, neq; iſte alijs commodioribus rationibus facere potuit: neque præteritũ quicquam eſt ab iſto, quod opus fuerit: ad maleficium neque factum, quod opus non fuerit: & cum locus idoneus maxime quæſitus, tum occaſio aggrediendi commoda, tempus adeundi opportuniſsimum, ſpatiũ conficiendi longiſsimum ſumptum eſt, non ſine maxima occultandi, & perficiendi maleficij ſpe: & præterea antè quàm occiſus homo is eſt, iſte uiſus eſt in eo loco, in quo eſt occiſio facta, ſolus. Paulo pòſt in ipſo loco maleficij, uox illius qui occidebatur, audita eſt: deinde poſt occiſionem, iſtum multa

nocte

nocte domum rediiſſe conſtat: poſtera die titubanter, & inconſtanter de occiſione illius locutum. Hæc partim teſtimoniis, partim quæſtionibus & argumentis, omnia comprobantur, & rumore populi, quem ex argumentis natum neceſſe eſt eſſe uerum: ueſtrum Iudices eſt, his unum in locum collatis, certam ſumere ſcientiam, non ſuſpicionem maleficii. Nam unum aliquid, aut alterum poteſt in iſtum caſu cecidiſſe ſuſpicioſe: ut omnia inter ſe à primo ad poſtremum conueniant maleficia, neceſſe eſt caſu non poſſe fieri. Vehemens eſt hæc exornatio, & in coniecturali conſtitutione cauſæ fermè ſemper neceſſaria, & in cæteris generibus cauſarum, & in omni oratione adhibenda nonnunquam. Expolitio eſt, cum in eodem loco manemus, & illud atq; aliud dicere uidemur. Ea dupliciter fit, ſi aut eandem planè dicemus rem, aut de eadem re. Eandem rem dicimus, nō eodem modo: nam id quidem obtundere auditorem eſt, nō rem expolire, ſed commutare. Commutabimus tripliciter, uerbis, pronuntiando, tractando. Verbis commutabimus, cum re ſemel dicta, iterum, aut ſæpius aliis uerbis, quæ idem ualeant, eadem res proferetur, hoc modo: Nullum tantum eſt periculum, quod ſapiens pro ſalute patriæ uitandum arbitretur. Cùm augetur incolumitas perpetua ciuitatis, qui bonis erit rationibus præditus, profectò nullum uitæ diſcrimen ſibi

pro

pro fortunis Reip. fugiēdum putabit: & erit in ea ſentētia ſemper, ut pro patria ſtudioſe, quamuis in magnam deſcendat uitæ dimicationem. Pronuntiando commutabimus, ſi tum in ſermone, tum in acrimonia, tum in alio, atq; alio genere uocis, atq; geſtus, eadem uerbis commutando, pronuntiatione quoq; uehementius immutabimus. Hoc *neq; cōmodiſsime ſcribi poteſt, neq; parum eſt apertum: quare non eget exempli. Tertium genus eſt commutationis, quod tractando conficitur, ſi ſententiam traijciemus aut ad ſermocinationem, aut ad exuſcitationem. Sermocinatio eſt de qua planius paulo poſt ſuo loco dicemus. Nunc breuiter ad hanc rem, quod ſatis ſit attingemus: in qua cōſtituetur alicuius perſonæ oratio accommodata ad dignitatem, hoc modo (ut quo facilius res cognoſci poſsit, ne ab eadem ſententia recedamus:) Sapiens, qui omnia Reip. cauſa ſuſcipienda pericula putabit, ſæpe ipſe ſecum loquitur: Non mihi ſoli, ſed etiā, atq; adeo multo potius natus ſum patriæ: uita, quæ fato debetur, ſaluti patriæ potiſsimum ſoluatur. Aluit hæc me, tutè, atq; honeſte produxit uſq; ad hanc ætatem, munijt meas rationes bonis legibus, optimis moribus, honeſtiſsimis diſciplinis. Quid eſt quod à me ſatis ei perſolui poſsit, unde hæc accepta ſunt? Quia hæc loquitur ſecum ſapiens, ſæpe ego in periculis Reip. nullum ipſe periculum fugi. Item mutatur*

res

res tractando, ſi traducitur ad exuſcitationem, cum & nos commoti dicere uideamur, & auditoris animum commoueamus,ſic: Quis eſt tam tenui cogitatione præditus, cuius animus tantis anguſtijs inuidiæ continetur, qui non hunc hominem ſtudioſiſſime laudet, & ſapientiſſimum iudicet, qui pro ſalute patriæ,pro incolumitate ciuitatis,pro Reipub.fortunis, quamuis magnum, atq; atrox periculum ſtudioſe ſuſcipiat,& libenter ſubeat? Equidem hunc hominem magis cupio ſatis laudare, quàm poſſim, idemq; hoc certo ſcio uobis omnibus uſu uenire.Eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus,uerbis,pronuntiando,tractando: ſed tractando dupliciter, ſermocinatione, & exuſcitatione. Sed de eadem re cũ dicemus, pluribus utemur commutationibus. Nam cùm rem ſimpliciter pronũtiauerimus, rationem poterimus ſubijcere. deinde duplicem, uel ſine rationibus, uel cum rationibus pronuntiare ſententiam.deinde afferre contrarium. De quibus omnibus diximus in uerborum exornationibus. Deinde ſimile & exemplũ,de quo ſuo loco plura dicemus.Deinde concluſionem,de qua in ſecundo libro,quæ opus fuerunt,diximus,demonſtrantes argumentationem quemadmodum concludere oporteat. in hoc libro docuimus, cuiuſmodi eſſet exornatio uerbi, cui concluſioni nomen eſt. Ergo huiuſmodi uehementer ornata

poter

poterit eſſe expolitio, quæ conſtabit ex frequentibus uerborum exornationibus, & ſententiarum. Hoc modo igitur ſeptem partibus tractabitur, ſed ab eiuſdem ſententiæ non recedamus exemplo, ut ſcire poßis quàm facile præceptione rhetorica res ſimplex multiplici ratione tractetur. Sapiens nullum pro Repub. periculum uitabit, ideo quòd ſæpe fit, ut cū pro Repub. perire noluerit, neceſſario cum Repub. pereat. & quoniam ſunt omnia commoda à patria accepta, nullum incommodum pro patria graue putandum eſt. ergo qui fugiunt id periculum quod pro Repub. ſubeundum eſt, ſtulte faciunt. nam neq; effugere incommoda poſſunt, & ingrati in ciuitatem reperiuntur. At qui patriæ pericula ſuo periculo expetunt, hi ſapientes putandi ſunt: cum & eum, quem debēt honorem Reipub. reddunt, & pro multis perire malunt, quàm cum multis. Etenim uehementer eſt iniquum, uitam, quam à natura acceptam propter patriam conſeruaueris, naturæ, cum cogat, reddere: patriæ, cùm roget, non dare: & cum poßis cum ſumma uirtute & honore pro patria interire, malle per dedecus & ignauiam uiuere: & cum pro amicis & parentibus & cæteris neceſſarijs adire periculum uelis, pro Repub. in qua & hoc, & illud ſanctißimū nomen patriæ continetur, nolle in diſcrimen uenire. Itaq; ut cōtemnendus eſt, qui in nauigando ſe quàm nauim mauult incolum-

columem: ita uituperandus, qui in Reipublicæ diſcrimine, ſuæ plus quàm communi ſaluti conſulit. Naue enim fracta, multi incolumes euaſerunt: ex naufragio patriæ ſaluus nemo poteſt enatare. Quod mihi bene uidetur Decius intellexiſſe, qui ſe deuouiſſe dicitur, & pro legionibus in hoſtes immiſiſſe medios. amiſit uitam, at non perdidit. re enim uiliſſima et parua maximam redemit: dedit uitam, accepit patriam: amiſit animam, potius eſt gloria, quæ cum ſumma laude prodita, uetuſtate quotidie magis eniteſcit. Quòd ſi pro Republica debere accedere ad periculum & ratione demonſtratum eſt, & exemplo comprobatum: ij ſapientes ſunt exiſtimandi, qui nullum pro ſalute patriæ periculum uitant. In his igitur generibus expolitio uerſatur, de qua producti ſumus ut plura diceremus, quòd non modo cùm cauſam dicimus, adiuuat & exornat orationem, ſed multo maxime per eam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare conueniet extra cauſam in exercendo rationes adhibere expolitionis, in dicendo uti cum exornabimus argumentationem, de qua diximus in libro ſecundo. Commoratio eſt, cum in loco firmiſſimo, quo tota cauſa continetur, manetur diutius: & eodem ſæpius reditur. hac uti maxime conuenit, & id eſt oratoris boni maxime proprium. Non enim datur auditori poteſtas animum de re firmiſſi-

miſſima dimouendi. huic exemplum ſatis idoneum ſubijci non potuit: propterea quòd hic locus non eſt à tota cauſa ſeparatus ſicut membrum aliquod, ſed tãquam ſanguis perfuſus eſt per totum corpus orationis. Contentio eſt, per quam contraria referuntur. Ea eſt in uerborum exornationibus, ut antè docuimus, eiuſmodi: *Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes.* In ſententiarum huiuſmodi: *Vos huius incommodis lugetis, iſte Reipublicæ calamitate lætatur. Vos ueſtris fortunis diffiditis: iſte ſolus ſuis eo magis confidit.* Inter hæc duo contentionum genera hoc intereſt: illud ex uerbis celeriter relatis conſtat, hic ſententiæ contrariæ ex comparatione referantur oportet. Similitudo, eſt oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re diſpari ſimile. Ea ſumitur aut ornãdi cauſa, aut probandi, aut apertius dicendi, aut ante oculos ponẽdi. Quomodo igitur quatuor de cauſis ſumitur, ita quatuor modis dicitur: per contrarium, per negationem, per breuitatẽ, per collationem. Ad unamquanq; ſumendæ cauſam ſimilitudinis accommodabimus ſingulos modos pronuntiandi. Ornandi cauſa ſumitur per contrarium, ſic: *Non enim quemadmodum in palæſtra, qui tedas candẽtes accipit, celerior eſt in curſu continuo, quàm ille qui tradit: ita melior imperator nouus, qui accipit exercitũ, quàm ille qui decedit: propterea quòd defatigatus curſor integ*

integro facē: hic perit⁹ imperator imperito exercitū tradit. Hoc ſine ſimili ſatis planè, et perſpicue, & probabiliter dici potuit, hoc modo: Dicitur minus bonos imperatores à melioribꝰ exercitū accipere ſolere: ſed ornādi cauſa ſimile ſumptū eſt, ut orationi dignitas quædā cōparetur. Dictū eſt autē per contrariū. nam tūc ſimilitudo ſumitur per contrariū, cum ei rei, quam nos probamus, aliquā rem negamus eſſe ſimilem, ut paulo antè, cum de curſoribus diſſerebamus. Per negationē dicetur probādi cauſa, hoc modo: Neq; equus indomitus, quamuis natura bene cōpoſitus ſit, idoneus poteſt eſſe ad eas utilitates, & aptus, quæ deſiderātur ab equo: neq; homo indoctus, quamuis ſit ingenioſus, ad uirtutem poteſt peruenire. hoc probabilius factum eſt, quod magis eſt uериſimile: nō poſſe uirtutem ſine doctrina cōparari: quoniā nec equus quidem indomitus idoneus poſſit eſſe. ergo ſumptum eſt probandi cauſa. Dictum eſt autem per negationē: id enim perſpicuū eſt de primo ſimilitudinis uerbo. Apertius dicēdi cauſa ſimilitudo dicitur per breuitatem, hoc modo: In amicitia gerenda, ſicut in certamine currendi, non ita conuenit exerceri, ut quoad neceſſe ſit peruenire poſſis: ſed ut productus ſtudio, & uiribus ultra facile procurras. Nam hoc ſimile eſt, ut apertius intelligatur, Mala ratione facere, qui reprehendant eos, qui (uerbi cauſa)

poſt mortē amici, liberos eius cuſtodiant: propterea quòd in curſore tantum uelocitatis eſſe oporteat, ut efferatur uſq; ad finē: in amico tantum beneuolentiæ ſtudiū, ut ultrà quā amicus ſentire poſſit, procurrat amicitiæ ſtudio. Dictū autē ſimile eſt per breuitatē. non enim ita, ut in cæteris rebus, res ab re ſeparata eſt: ſed utraq; res cōiunctè & confuſè pronūtiatæ. Ante oculos ponēdi negotij cauſa, ſumetur ſimilitudo per collationem, ſic: Vti citharœdus, cum prodierit optime ueſtitus, palla inaurata indutus, cum chlamyde purpurea coloribus uarijs intexta, & cum corona aurea magnis fulgētibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatiſſimam auro & ebore diſtinctam: ipſe præterea forma, & ſpecie ſit, & ſtatura appoſita ad dignitatem: ſi cum magnam populo commouerit his rebus expectationem, repente ſilentio facto uocem emittat acerbiſſimam cum turpiſſimo corporis motu: quo melius ornatus, & magis fuerit expectatus, eo magis deriſus, & cōtemptus eijcitur: ita ſi quis in excelſo loco, & in magnis, ac locupletibus copijs collocatus fortunæ muneribus, & naturæ cōmodis omnibus abundabit, ſi uirtutis & artium, quæ uirtutis magiſtræ ſunt, egebit: quo magis cæteris rebus erit copioſus, & illuſtris & expectatus, eo uehementius deriſus, & contemptus ex omni conuentu bonorū eijcietur. Hoc ſimile exornatione

utriuſq;

utriuſq; rei, & alterius inſcitia artificij, alterius ſtultitia ſimili ratione collata, ſub aſpectus omnium rem ſubiecit. Dictum autem eſt per collationem, propterea quòd propoſita ſimilitudine, paria ſunt relata omnia. In ſimilibus obſeruare oportebit diligenter, ut cum rem afferamus ſimilem, cuius rei cauſa ſimilitudinem attulerimus, uerba quoq; ad ſimilitudinem habeamus accommodata. id eſt huiuſmodi: Ita ut hirundines æſtiuo tempore præſtò ſunt, frigore pulſæ recedunt: ex eadem ſimilitudine nũc per translationem uerba ſumimus: Ita falſi amici ſereno uitæ tempore præſto ſunt: ſimulatq; hyemem fortunæ uiderint, deuolãt omnes. Sed inuentio ſimilium facilis erit, ſiquis ſibi omnes res animatas & inanimatas, mutas & loquentes, feras & manſuetas, terreſtres & cæleſtes & maritimas, artificio, caſu, natura comparatas, uſitatas atq; inuſitatas, freqũter ante oculos poterit ponere, & ex his aliquã uenari ſimilitudinem, quæ aut ornare, aut docere, aut apertiorem rem facere, aut ponere ante oculos poßit. Non enim res tota toti rei neceſſe eſt ſimilis ſit, ſed ad ipſum, ad quod confertur, ſimilitudinẽ habeat oportet. Exẽplum, eſt alicuius facti aut dicti præteriti cum certi autoris nomine, propoſitio. Id ſumitur ijſdem de cauſis, quibus ſimilitudo. Rem ornatiorem facit, cum nullius rei, niſi dignitatis cauſa ſumitur. Aper-

tiorē, cum id, quod ſit obſcurius, magis dilucidū reddit. Probabiliorē, cū magis uerîſimilē facit. Ante oculos ponit, cum exprimit omnia perſpicue, ut res dicta prope manu tentari poſsit. Vniuſcuiuſq; generis ſingula ſubieciſſem⁹ exēpla, niſi exemplum, quod genus eſſet in expolitione demōſtraſſemus, & cauſas ſumendi in ſimilitudine aperuiſſemus. quare noluimus, neq; pauca, quo minus intelligeretur, neq; re intellecta, plura conſcribere. Imago, eſt formæ cum forma cum quadam ſimilitudine collatio. Hæc ſumitur, aut laudis, aut uituperationis cauſa. Laudis cauſa, ſic: Ibāt in præliū corpore tauri ualidiſsimi: impetu leonis acerrimi ſimiles. Vituperationis, ut in odium, aut in inuidiā, aut in contemptionem adducat. Vt in odium, hoc modo: Iſte quotidie per forum medium tanquā iubatus draco ſerpit, aſpectu rabido circunſpectans huc & illuc, ſiquem reperiat cui aliquid mali faucibus afflare, quem ore attingere, dentibus inſecare, lingua aſpergere poſsit. Vt in inuidiā adducat, hoc modo: Iſte, qui diuitias ſuas iactat, ſicut gallus è Phrygia, aut ariolus quiſpiam depreſſus, & oneratus auro clamat & deierat. Vt in contemptionē adducat, ſic: Iſte qui tanquam cochlea abſcōdens retentat ſeſe tacitus, quo ſit tutus, comeditur cum domo ſua, & aufertur. Effictio eſt, cum exprimitur, & effingitur uerbis corporis cuiuſpiam

inſpiā forma, quoad ſatis ſit ad intelligēdū, hoc modo; Hunc dico, Iudices, rubrū, breuē, incuruum, canum, ſubcriſpū, cæſium, cui ſanè magna eſt in mento cicatrix, ſiquo modo poteſt uobis in memoriam redire. Habet hæc exornatio cum utilitatem, ſiquem uelis oſtēdere: tum uenuſtatem, ſi breuiter & dilucide facta eſt. Notatio eſt, cum alicuius natura certis deſcribitur ſignis, quæ ſicuti notæ quædam, naturæ ſunt attributa. Vt ſi uelis non diuitem, ſed oſtentatorem pecunioſum deſcribere, Iſte, inquies, iudices, qui ſe dici diuitem, putat eſſe præclarum: primum nunc uidete quo uultu nos intueatur, non ne uobis uidetur dicere, Darem, ſi mihi moleſti non eſſetis? Cum uero ſiniſtra mentum ſubleuat, exiſtimat ſe gemmæ nitore, & auri ſplendore aſpectus omnium perſtringere. Cum puerum reſpicit hunc unum, quē ego noui, uos non arbitror nouiſſe, alio nomine appellat, deinde alio atq; alio, Heus tu, inquit, ueni Sannio ne quid iſti barbari perturbēt. Vt ignoti, qui audiunt, unū putent eligi de multis: ei dicit in aurē, aut ut domi lectuli ſternātur, aut ab auunculo rogetur Aethiops, qui ad balneas ueniat: aut aſturconi locus ante oſtiū ſuum detur, aut aliqd fragile falſæ choragiū gloriæ cōparetur. Deinde exclamat, ut omnes audiāt, Videto ut diligēter enumeretur, ſi poteſt ante noctē. Puer qui iā bene hominis naturā nouit, Tu illo plu-

res mittas oportet, inquit, ſi hodie uis tranſnumerari. Age, inquit, duc tecũ Libanũ, & Soſiam. Sanè. Deinde caſu ueniunt hoſpites homini, qui iſtũ ſplendide, dum peregrinaretur, receperũt: ex ea re homo hercle ſanè cõturbatur, ſed tamen à uitio naturæ non recedit. Benè, inquit, facitis, cũ uenitis: ſed rectius feciſſetis, ſi ad me domũ recta abijſſetis. Id feciſſemus, inquiũt illi, ſi domũ nouiſſemus. At iſtud quidem facile fuit undelibet inuenire. uerũ ite mecum. Sequuntur illi. ſermo intereà huius conſumitur omnis in oſtétatione. Quærit in agris cuiuſmodi frumẽta ſint. negat ſe quia uillæ in cẽſæ ſint, accedere poſſe: nec ædificare etiã nunc audere, Tametſi in Tuſculano quidẽ cœpi inſanire, & in ijſdem fundamentis ædificare. Dum hæc loquitur, uenit in ædes quaſdã, in quibus ſodalitium erat eodem die futurũ: quo iſte pro notitia domini ædium ingreditur cum hoſtibus: Hic, inquit, habito. Perſpicit argentũ quod erat expoſitum: uiſit triclinium ſtratum. probant. accedit ſeruulus. dicit homini clare, dominum iam uenturum, ſi uelit exire. Ita'ne, inquit? eamus hoſpites, frater uenit ex Falerno, ego illi obuiã pergam: nos huc decima uenitote. Hoſpites diſcedunt. Iſte ſe raptim domum ſuam conijcit. Illi decima, quo iuſſerat, ueniunt: quærũt hunc, reperiunt domus cuia ſit: in diuerſorium deriſi conferunt ſeſe. Vident hominẽ poſtera die: nar-

rant,

rant, expoſtulãt, accuſant. Ait iſte eos ſimilitudine loci deceptos, angiporto toto deerraſſe, contra ualetudinẽ ſuã ſe ad multã noctẽ expectaſſe. Sannioni puero negotiũ dederat, ut uaſa, ueſtimenta, pueros corrogaret. Seruulus non inurbanus, ſatis ſtrenue, & concinne cõparat: iſte hoſpites domũ deducit. Ait ſe ædes maximas cuidam amico ad nuptias accommodaſſe. Nuntiat interea puer argentum repeti (pertimuerat enim, qui commodarat) Apagete, inquit, ædes cõmodaui, familiam dedi: argentum quoq; uult? Tametſi hoſpites habeo, tamẽ utatur licet, nos ſamijs delectabimur. Quid ego, quæ deinde efficiat, narrẽ? Eiuſmodi eſt hominis natura, ut quæ ſingulis diebus efficiat gloria atq; oſtentatione, ea uix annuo ſermone enarrare poſſim. Huiuſmodi notationes, quæ deſcribunt quid conſentaneum ſit uniuſcuiuſq; naturæ, uehementer habent magnam delectationem. Totam enim naturam cuiuſpiam ponunt ante oculos, aut glorioſi, ut nos, exempli cauſa cœperamus: aut inuidi, timidi, aut auari, ambitioſi, amatoris, luxurioſi, furis, quadruplatoris: denique cuiuſuis ſtudium protrahi poteſt in medium tali notatione. Sermocinatio eſt, cum alicui perſonæ ſermo attribuitur, & is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto: Cum militibus urbs redundaret, & omnes timore oppreſſi domi continerentur, ue-

nit iſte cũ ſago,gladio ſuccinctus, tenens iaculum:quinq; adoleſcentes hominẽ ſimili ornatu ſubſequũtur.irrũpit in ædes ſubito : deinde magna uoce, Vbi eſt iſte beatus, inquit, ædiũ dominus,quin mihi præſto ſit? quid tacetis? Hic alij omnes ſtupidi timore obmutuerunt. Vxor illius infeliciſsimi cum maximo fletu ad iſtius pedes abiecit ſeſe:Parce,inquit, & per ea,quæ tibi dulciſsima ſunt in uita, miſerere noſtri, noli extinguere extinctos. Fer manſuete fortunam:nos quoq; fuimus beati:noſce te eſſe hominẽ. At ille, Quin illũ mihi datis?at uos auribus meis opplorare deſinitis. nõ abibit. Illi nunciatur interea ueniſſe iſtũ,& clamore maximo mortẽ minari:quod ſimul ut audiuit,Heus,inquit, Gorgia pediſſequa puerorũ, abſcõde pueros.defende,fac ut incolumes ad adoleſcentiam perducas. Vix hæc dixerat, cum ecce iſte præſto,Sedes, inquit, audax?non uox mea tibi uitam ademit?exple meas inimicitias, et iracundiam ſatura tuo ſanguine.Ille cum magno ſpiritu, Metuebam,inquit,ne planè uictus eſſem: nunc uideo in iudicio mecũ contendere non uis, ubi ſuperari turpiſsimũ eſt,ſuperare pulcherrimum : interficere me uis : occidar equidem,ſed uictus non peribo. At ille, In extremo uitæ tempore etiam ſententioſe loqueris:neq; ei, quẽ uides dominari, uis ſupplicare? Tum mulier, Immo quidem iſte rogat & ſupplicat, ſed tu

quæſo cōmouere. Et tu per deos, inquit, hūc am plexare, dominus eſt: uicit hic te, uince tu nunc animū. Cur non deſinis, inquit, uxor loqui, quæ me digna non ſunt? tace, & quæ curāda ſunt, cura. tu ceſſas mihi uitā, tibi omnē bene uiuēdi ſpem mea morte eripere? iſte mulierem repulit ab ſe lamentantem: illi neſcio quid incipiēti di cere, quod dignum uidelicet illius uirtute eſſet, gladium in latere defixit. Puto in hoc exemplo datos eſſe unicuiq; ſermones ad dignitatem ac-cōmodatos: id quod oportet in hoc genere obſer uare. Sunt item ſermocinationes conſequen-tes hoc genus: Nam quid putamus illos dictu-ros, ſi hoc indicaueritis? non'ne hac omnes utē-tur oratione? Deinde ſubijcere ſermonē. Con-formatio eſt, cum aliqua, quæ non adeſt perſo-na confingitur quaſi adſit: aut cum res muta, aut informis fit eloquens, & formata, et ei ora-tio attribuitur ad dignitatem accommodata, aut actio quædam, hoc pacto: Quòd ſi nunc hæc urbs inuictiſſima uocē emittat, nō hoc pa-cto loquatur? Ego illa plurimis trophæis orna ta, triūphis ditata, certiſſimis, clariſſimis locu-pletata uictorijs, nunc ueſtris ſeditionibus, ò ci ues uexor: quā dolis malitioſa Carthago, uiri-bus probata Numantia, diſciplinis erudita Co rinthus labefactare non potuit, eam patiemini nunc ab homūculis deterrimis proteri atq; cō-culcari? Item, Quòd ſi nunc Lucius ille Bru-

tus reuiuiſcat, & hic ante pedes ueſtros adſit, non hac utetur oratione? Ego reges eieci: uos tyrannos introducitis. ego libertatem, quæ non erat, peperi: uos partam ſeruare non uultis. ego capitis mei periculo patriā liberaui: uos liberi ſine periculo eſſe non curatis. Hæc conformatio, licet in plures res mutas, atq; inanimatas transferatur, proficit plurimum in amplificationis partibus & commiſeratione. Significatio eſt, quæ plus in ſuſpicione relinquit quàm poſitū eſt in oratione: ea fit per exuperationē, ambiguū, conſequentiā, abſciſſionē, ſimilitudinem. Per exuperationē, cū plus dictū eſt quàm patitur ueritas, augendæ ſuſpicionis cauſa, ſic: Hic de tanto patrimonio tā cito teſtā, qua ſibi petat ignem, non reliquit. Per ambiguum, cum uerbum poteſt in duas, pluresʼue ſententias accipi, ſed accipitur in eam partē, quam uult is, qui dixit: ut de eo ſi dicas, qui multas hæreditates adierit: Proſpice tu, qui plurimum cernis. Ambigua quēadmodū uitanda ſunt, quæ obſcurā reddunt orationem: ita hæc conſequenda, quæ conficiunt huiuſmodi ſignificationem. Ea reperiētur facile, ſi nouerimus, & animaduerterimus uerborū ancipites aut multiplices poteſtates. Per cōſequentiā ſignificatio fit, cū res, quæ ſequuntur aliquā rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in ſuſpicione: ut ſi ſalſamentarij filio dicas: Quieſce tu, cuius pater cubito

ſe emun

ſe emungere ſolebat. Per abſciſsionẽ, ſi, cum incipimus aliquid dicere, præcidimus: & ex eo, quòd iam diximus, ſatis relinquitur ſuſpicionis, ſic: Qui iſta forma, & ætate nuper alienæ domui: nolo plura dicere. Per ſimilitudinẽ cum aliqua re ſimili allata, nihil amplius dicimus, ſed ex ea ſignificamus quid ſentiamus, hoc modo: Noli Saturnine nimium populi frequentia fretus eſſe, inulti iacent Gracchi. Hæc exornatio plurimũ feſtiuitatis habet interdũ & dignitatis. Sinit enim quiddam tacito oratore ipſum auditorem ſuſpicari. Breuitas, eſt res ipſis tantummodo uerbis neceſſarijs expedita, hoc modo: Lemnum præteriens cepit: inde Tharſi præſidium reliquit: pòſt urbem in Bithynia ſuſtulit: inde pulſus in Helleſpontũ, ſtatim potitur Abydo. Item, Modo conſul, quondã tribunus, deinde primus erat ciuitatis. tum proficiſcitur in Aſiã: deinde exul: & hoſtis eſt dictus, pòſt imperator, poſtremo cõſul factus eſt. Habet paucis comprehenſa breuitas multarum rerũ expeditionem. Quare adhibenda ſæpe eſt cum aut res non egent longæ orationis, aut tempus nõ ſinit commorari. Demonſtratio eſt, cum ita res uerbis exprimitur, ut geri negotiũ, & res ante oculos eſſe uideatur. Id fieri poterit ſi quæ antè, & pòſt, & in ipſa re facta erunt, cõprehendemus: aut à rebus conſequentibus, aut à circunſtantibus non recedemus, hoc modo: Quòd ſimul

atq; Gracchus proſpexit fluctuare populum uerentem ne ipſe autoritate Senatus commotus à ſententia deſiſteret: iubet aduocari cōcionem. Iſte interea ſcelere & malis cogitationibus redundans, euolat ex templo Iouis, & ſudans, oculis ardentibus, erecto capillo, contorta toga, cum pluribus alijs ire celerius cœpit. Illi præco faciebat audientiam: hic ſubſellium quoddam calce premens dextra pedem defringit, & alios hoc idem iubet facere. Cum Gracchus deos inciperet precari: curſim iſti impetum faciunt. ex alijs alijsq; partibus conuolant, atq; è populo unus, Fuge, inquit Tiberi, fuge: non uides? reſpice inquam. Deinde uaga multitudo ſubito timore perterrita, fugere cœpit. At iſte ſpumans ex ore ſcelus, anhelans ex infimo pectore crudelitatem, contorquet brachium: & dubitanti Graccho quid eſſet, neq; tamen locum, in quo conſliterat relinquenti percutit tempus. Ille nulla uoce delibans inſitam uirtutem concidit tacitus. Iſte uiri fortiſsimi miſerando ſanguine aſperſus, quaſi facinus præclariſsimum feciſſet, circumſpectans, & hilaris ſceleratā gratulantibus manū porrigens, in templum Iouis contulit ſeſe. Hæc exornatio in amplificanda, & commiſeranda re plurimū prodeſt, & in huiuſmodi narrationibus: ſtatuit enim totam rem & propè ponit ante oculos. Omnes rationes honeſtandæ elocutionis ſtudioſe collegimus: in quibus

Herenni ſi te diligenter exercueris, & grauitatem, & dignitatem, & ſuauitatem habere in dicendo poteris, ut oratorie planè loquaris: ne nuda atq; inornata inuentio uulgari ſermone efferatur. Nunc identidem noſmetipſi nobis inſtemus. res enim communis agitur, ut frequenter & aſsidue conſequamur artis rationem ſtudio, & exercitatione: quod alij cum moleſtia tribus de cauſis maxime faciunt: aut ſi cum quibus libenter exerceantur, non habent: aut ſi ſibi diffidunt: aut ſi neſciũt quam uiã ſequi debent: quæ à nobis abſunt omnes difficultates. Nam & ſimul libenter exercemur propter amicitiam, cuius initium cognatio fecit: cætera philoſophiæ ratio confirmauit. Et nobis non diffidimus: propterea quòd & aliquantulum proceſsimus, & alia meliora ſunt, quæ multo intentius petimus in uita, ut etiã ſi non peruenerimus in dicendo, quò uolumus, parua pars uitæ perfectiſsimæ deſideretur. Et uiam, quam ſequamur, habemus: propterea quod in his libris nihil præteritum eſt rhetoricæ præceptionis. Demonſtratum eſt enim quo modo res in omnibus generibus cauſarum inueniri oporteat. dictum eſt, quo pacto eas diſponere conueniat. traditum eſt, qua ratione eſſet pronuntiandum. præceptum eſt, qua uia meminiſſe poſſemus. demonſtratum eſt, quibus modis perfecta elocutio cõpararetur. Quæ ſi ſequamur, acute & cito reperiemus, diſtincte &

ſte & ordinate diſponemus, grauiter & uenuſte pronuntiabimus, firme & perpetuo meminerimus, ornate & ſuauiter eloquemur. Ergo in arte rhetorica nihil eſt amplius. Hæc omnia adipiſcemur, ſi rationes præceptionis diligentia conſequemur & exercitatione.

M. T. CICERONIS
RHETORICORVM
LIBER I.

SAEPE *& multum hoc mecum cogitaui, boni'ne an mali plus attulerit hominibus, & ciuitatibus copia dicendi, ac ſummum eloquentiæ ſtudium. Nam cum & noſtræ Reip. detrimenta conſidero, & maximarum ciuitatum ueteres animo calamitates colligo: non minimam uideo per diſertiſſimos homines inuectam eſſe partem incommodorum. Cum autem res ab noſtra memoria propter uetuſtatem remotas ex literarum monimentis repetere inſtituo: multas urbes conſtitutas, plurima bella reſtincta, firmiſſimas ſocietates, ſanctiſſimas amicitias intelligo, cum animi ratione, tum facilius eloquentia comparatas. Ac me quidem diu cogitantem ratio ipſa in hanc potiſſimum ſententiam ducit, ut exiſtimem ſapientiam ſine eloquentia parum prodeſſe ciuitatibus: elo-*

quen

quentiam uero ſine ſapientia nimium obeſſe plerunq;, prodeſſe nūquam. Quare ſiquis omiſſis rectiſsimis, atq; honeſtiſsimis ſtudijs rationis & officij, conſumit omnem operam in exercitatione dicendi, is inutilis ſibi, pernicioſus patriæ ciuis alitur. qui uero ita ſe armat eloquētia, ut non oppugnare commoda patriæ, ſed pro his propugnare poſsit: is mihi uir & ſuis & publicis rationibus utiliſsimus atque amiciſsimus ciuis fore uidetur. Ac ſi uolumus huius rei, quæ uocatur eloquentia, ſiue artis, ſiue ſtudij, ſiue exercitationis cuiuſdā, ſiue facultatis à natura profectæ conſiderare principiū: reperiemus id ex honeſtiſsimis cauſis natum, atq; optimis rationibus profectum. Nam fuit quoddam tempus, cū in agris homines paſsim beſtiarum more uagabantur, & ſibi uictu ferino uitam propagabant: nec ratione animi quicquam, ſed pleraq; uiribus corporis adminiſtrabant. Nondum diuinæ religionis, non humani officij ratio colebatur: nemo legitimas uiderat nuptias: non certos quiſquam inſpexerat liberos: non ius æquabile quid utilitatis haberet, acceperat. Ita propter errorē atq; inſcitiā, cæca ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad ſe explendam uiribus corporis abutebatur, pernicioſiſsimus ſatellitibus. Quo tempore quidam magnus uidelicet uir, & ſapiēs cognouit, quæ materia eſſet, & quanta ad maximas res opportunitas animis

nis

mis ineſſet hominũ,ſiquis eam poſſet elicere,& præcipiendo meliorẽ reddere. Qui diſperſos homines in agris & in tectis ſylueſtribus abditos ratione quadam compulit unum in locum, & congregauit: & eos in unamquanq; rẽ inducens utilem atq; honeſtam: primo propter inſolentiã reclamantes, deinde propter rationem atq; orationem ſtudioſius audientes, ex feris, & immanibus mites reddidit & manſuetos. Ac mihi quidẽ uidetur hoc, nec tacita: nec inops dicendi ſapientia perficere potuiſſe, ut homines à cõſuetudine ſubito conuerteret, & ad diuerſas uitæ rationes traduceret. Age uero urbibus conſtitutis, ut fidẽ colere, & iuſtitiã retinere diſcerẽt, & alijs parere ſua uoluntate conſueſcerent: ac non modo labores excipiendos communis commodi cauſa, ſed etiã uitam amittendam exiſtimarent: quî tandem fieri potuit, niſi homines ea quæ ratione inueniſſent, eloquentia perſuadere potuiſſent? Profecto nemo niſi graui, ac ſuaui commotus oratione, cum uiribus plurimum poſſet, ad ius noluiſſet ſine ui deſcendere: ut inter quos poſſet excellere, cũ ijs ſe pateretur æquari, & ſua uoluntate à iucundiſsima conſuetudine recederet, quæ præſertim iam naturæ uim obtineret propter uetuſtatẽ. Ac primo quidem ſic & nata & progreſſa longius eloquentia uidetur: & item poſtea maximis in rebus pacis & belli cum ſummis hominũ utilitatibus eſſe uerſata.

ſata. Poſtquam uero commoditas quædam, praua uirtutis imitatrix, ſine ratione officij dicendi copiam conſecuta eſt, tum ingenio freta malitia peruertere urbes, & uitas hominum labefactare aſſueuit. Atq; huius quoq; exordium mali, quoniam principiū boni diximus, explicemus. Veriſimillimum mihi uidetur quodā tempore, neq; in publicis rebus infantes, & inſipictes homines ſolitos eſſe uerſari: nec uero ad priuatas cauſas magnos ac diſertos homines accedere: ſed cum à ſummis uiris maximæ res adminiſtrarentur, arbitror alios fuiſſe non incallidos homines, qui ad paruas controuerſias priuatorum accederent. Quibus in cōtrouerſijs cum ſæpe à mendacio contra uerum homines ſtare conſueſcerent, dicendi aſſiduitas aluit audaciam: ut neceſſario ſuperiores illi propter iniurias ciuium reſiſtere audacibus, & opitulari ſuis quiſq; neceſſarijs cogeretur. Itaq; cum in dicendo ſæpe par, nonnunquam etiam ſuperior uiſus eſſet is, qui omiſſo ſtudio ſapiētiæ, nihil ſibi præter eloquentiā comparaſſet: fiebat ut & multitudinis, & ſuo iudicio dignus, qui Remp. gereret, uideretur. Hinc nimirum non iniuria, cum ad gubernacula Reip. temerarij, atq; audaces homines acceſſerant, maxima ac miſerrima naufragia fiebant. Quibus rebus tantum odij atq; inuidiæ ſuſcepit eloquentia, ut homines ingenioſiſſimi, quaſi ex aliqua turbida tempe-

ſtate in portum: ſic ex ſeditioſa, & tumultuoſa uita ſe in ſtudium aliquod traderent quietum. Quare mihi uidentur poſtea cætera ſtudia recta, atq; honeſta per otiū concelebrata ab optimis enituiſſe: hoc uero à pleriſq; eorum deſertū obſoleuiſſe eo tempore, quo multo uehementius erat retinēdum, & ſtudioſius adaugendū. Nam quo indignius rem honeſtiſsimam, & rectiſsimam uiolabat ſtultorum & improborum temeritas, & audacia ſummo cum Reipub. detrimento: eo ſtudioſius & illis reſiſtendum fuit, & Reipub. conſulendum. Quod noſtrum illum non fugit Catonem, neq; Lælium, neq; eorum (ut uere dicam) diſcipulum Africanum, neq; Gracchos Africani nepotes: quibus in hominibus erat ſumma uirtus, & ſumma uirtute amplificata autoritas: & quæ his rebus ornamento, & Reip. præſidio eſſet, eloquentia. Quare meo quidem animo nihilominus eloquentiæ ſtudendum eſt, etſi ea quidam & priuatim et publice peruerſe abutuntur: ſed eo quidem uehemētius, ne mali magno cū detrimento bonorū & communi omnium pernicie plurimum poſsint: cum præſertim hoc unum ſit quod ad omnes res, & priuatas, & publicas maxime pertineat. hoc tuta, hoc honeſta, hoc illuſtris, hoc eodem uita iucunda fiat. Nam hinc ad Remp. plurima commoda ueniunt, ſi moderatrix omnium rerum preſto eſt ſapientia. hinc ad ipſos, qui eā adepti

ſunt,

ſint, laus, honor, dignitas confluit: hinc amicis quoq; eorum certiſsimum, ac tutiſsimum præſidium comparatur. Ac mihi quidem uidentur homines, cum multis rebus humiliores, & infirmiores ſint, hac re maxime beſtijs præſtare, quòd loqui poſſunt. Quare præclarũ mihi quidam uidetur adeptus is, qui qua re homines beſtijs præſtent, ea in re hominibus ipſis antecellat. Hoc ſi forte non natura modo, neq; exercitatione conficitur; uerum etiam artificio quodam comparatur, non alienum eſt uidere quæ dicant ij, qui quædam eius rei præcepta nobis reliquerunt. Sed antequàm de præceptis oratorijs dicamus, uidetur dicendum de genere ipſius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. Nam his rebus cognitis, facilius, & expeditius uniuſcuiuſq; animus ipſam rationem, ac uiam artis conſiderare poterit.

CIVILIS *quædam ratio eſt, quæ multis, et magnis ex rebus conſtat. Eius quædã magna, & ampla pars eſt artificioſa eloquentia, quam rhetoricam uocant. Nam neq; cum ijs ſentimus, qui ciuilem ſcientiam eloquentia non putant indigere, & ab ijs, qui eam putant omnem rhetoris ui, & artificio contineri, magnopere diſſentimus. Quare hanc oratoriam facultatẽ in eo genere ponemus, ut eã ciuilis ſcientiæ partem eſſe dicamus. Officium autem eius facultatis uidetur eſſe dicere appoſite ad perſuaſionem:*

Finis, perſuadere dictione. Inter officium autem, & finem hoc intereſt: quòd in officio quid fieri: in fine, quid officio conueniat, conſideratur. ut medici officium dicimus eſſe curare ad ſanandum, appoſite: finem, ſanare curatione. Item oratoris, quid officium, & quid finem eſſe dicamus, intelligemus cum id quod facere debet, officium eſſe dicemus: illud, cuius cauſa facere debet, finem appellabimus. Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars, & ea facultas, quæ conficitur ex arte, uerſatur: ut ſi medicinæ materiam dicamus morbos ac uulnera, quòd in his omnis medicina uerſetur: item quibus in rebus uerſatur ars, & facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoricæ nominamus. Has autem res alij plures, alij pauciores exiſtimauerunt. Nam Gorgias Leontinus antiquiſſimus ferè rhetor, omnibus de rebus oratorem optime poſſe dicere exiſtimauit: hic infinitam, & immenſam huic artificio materiam ſubijcere uidetur. Ariſtoteles autem qui huic arti plurima adiumenta, atq; ornamenta ſubminiſtrauit, tribus in generibus rerum uerſari rhetoris officium putauit: demonſtratiuo, deliberatiuo, iudiciali. Demonſtratiuum eſt, quod tribuitur in alicuius certæ perſonæ laudem aut uituperationem. Deliberatiuum eſt, quod poſitum in diſceptatione, & conſultatione ciuili, habet in ſe ſententiæ dictionem. Iudiciale eſt, quod poſitum

ſitum

ſitum in iudicio, habet in ſe accuſationem, & defenſionem: aut petitionem, & recuſationem. Et quemadmodum noſtra quidem fert opinio, Oratoris ars, & facultas in hac materia tripartita uerſari exiſtimanda eſt. Nam Hermagoras quidem nec quid dicat attendere, nec quid polliceatur intelligere uidetur: qui oratoris materiam in cauſam & in quæſtionem diuidat: Cauſam eſſe dicat, rem quæ habeat in ſe controuerſiam in dicendo poſitam cum perſonarum certarum interpoſitione: quam nos quoq; oratori dicimus eſſe attributam. nam ei tres parteis, quas ante diximus, ſupponimus, iudicialem, deliberatiuam, demonſtratiuam. Quæſtionem autem eam appellat, quæ habeat in ſe controuerſiam in dicendo poſitam ſine certarum perſonarum interpoſitione, ad hunc modum: ut, Quid ſit bonum in uita præter honeſtatem, Veri'ne ſint ſenſus, Quæ ſit mundi forma, Quæ ſit ſolis magnitudo. Quas quæſtiones procul ab oratoris officio remotas, facile omnes intelligere exiſtimamus. Nam quibus in rebus ſumma ingenia philoſophorum plurimo cum labore conſumpta intelligimus, eas ſicut aliquas paruas res oratori attribuere magna amentia uidetur. Quòd ſi magnam in his Hermagoras habuiſſet facultatem, ſtudio & diſciplina comparatam, uideretur, fretus ſua ſcientia, falſum quiddam conſtituiſſe de oratoris officio: & non quid ars,

ſed quid ipſe poſſet, expoſuiſſe. nunc uero ea uis eſt in homine, ut ei multo rhetoricam citius quis ademerit, quàm philoſophiam conceſſerit. Neq; eò dico, quòd eius ars, quam edidit, mihi mendoſiſsime ſcripta uideatur: (nam ſatis in ea uidetur ex antiquis artibus ingenioſè, & diligenter electas res collocaſſe, & nonnihil ipſe quoque noui protuliſſe) uerum oratori minimum eſt de arte loqui, quod hic fecit: multo maximum ex arte dicere, quod eum minime potuiſſe omnes uidemus. Quare materia quidem nobis rhetoricæ uidetur artis ea, quam Ariſtoteli uiſam eſſe diximus. Partes autem hæ ſunt, quas plerique dixerunt, Inuentio, Diſpoſitio, Elocutio, Memoria, Pronuntiatio. Inuentio, eſt excogitatio rerum uerarum, aut ueriſimilium, quæ cauſam probabilem reddant. Diſpoſitio, eſt rerum inuentarum in ordinem diſtributio. Elocutio, eſt idoneorum uerborum, & ſententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria, eſt firma animi rerum, ac uerborum ad inuentionem perceptio. Pronuntiatio, eſt ex rerum, & uerborum dignitate, uocis, & corporis moderatio. Nunc his rebus breuiter conſtitutis, eas rationes, quibus oſtendere poſsimus genus, & officium, & finem huius artis, aliud in tempus differemus. Nam & multorum uerborum indigent, & non tantopere ad artis deſcriptionem & præ-

cepta tradenda pertinent. Eum autem, qui artem rhetoricam ſcribat, de duabus reliquis rebus, de materia artis, ac partibus ſcribere oportere exiſtimamus. Ac mihi quidem uidetur coniunčte agendum de materia ac partibus. Quare inuentio, quæ princeps eſt omnium partium, potiſſimum in omni cauſarum genere, qualis debeat eſſe, conſideretur.

OMNIS *res, quæ habet in ſe poſitam in dictione, aut diſceptatione aliquã controuerſiam, aut facti, aut nominis, aut generis, aut actionis continet quæſtionem. Eam igitur quæſtionem, ex qua cauſa naſcitur, conſtitutionem appellamus. Conſtitutio eſt prima conflictio cauſarum ex depulſione intentionis profecta, hoc modo, Feciſti, non feci: aut iure feci. Cum facti controuerſia eſt, quoniam coniecturis cauſa firmatur, conſtitutio coniecturalis appellatur.*

Cum autem nominis, quia uis uocabuli definienda uerbis eſt, conſtitutio definitiua nominatur. Cum uero qualis res ſit quæritur, quia & de ui, & de genere negotij cõtrouerſia eſt, conſtitutio generalis uocatur. At cum cauſa ex eo pẽdet, quod nõ aut is agere uidetur quem oportet, aut non cum eo, quicũ oportet, aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua pœna oportet, translatiua dicitur conſtitutio: quia actio tranſlationis, & commutationis indigere uidetur. Atq; harum aliquam in omne

cauſæ genus incidere neceſſe eſt. nam in quam rem non inciderit, in ea nihil eſſe poterit controuerſiæ. Quare eam nec cauſam quidem conuenit putari. Ac facti quidem controuerſia in omnia tempora poteſt diſtribui. Nam quid factum ſit, poteſt quæri hoc modo: Occiderit'ne Aiacem Vlyſſes. Et quid fiat, hoc modo: Bono'ne animo ſint erga pop. Rom. Fregellani. Et quid futurũ ſit, hoc modo: Si Carthaginem reliquerimus incolumem, num quid ſit incõmodi ad Rempub. peruenturum. Nominis eſt controuerſia, cum de facto conuenit, & quæritur id quod factum eſt, quo nomine appelletur. Quo in genere neceſſe eſt ideo nominis eſſe controuerſiam, non quòd de re ipſa non conueniat, non quòd de facto non conſtet, ſed quòd id, quòd factũ ſit, aliud alij uideatur eſſe, & idcirco alius alio nomine id appellet. Quare in huiuſmodi generibus definienda res erit uerbis, & breuiter deſcribenda: ut ſi quis ſacrũ ex priuato ſurripuerit, utrum fur, an ſacrilegus ſit iudicandus. nam id cùm quæritur, neceſſe erit definire utrunque, quid ſit fur, quid ſacrilegus: & ſua deſcriptione oſtendere, alio nomine illam rem, de qua agitur, appellari oportere, atque aduerſarij dicunt. Generis eſt controuerſia, cum & quid factum ſit, conuenit, & quo id factum nomine appellari oporteat, conſtat: & tamen quantum, & cuiuſmodi, & omnino quale ſit, quæri

quæritur, hoc modo: Iuſtum, an iniuſtum: utile, an inutile. et omnia in quibus quale ſit id quod factũ eſt, quæritur, ſine ulla nominis controuerſia. Huic generi Hermagoras parteis quatuor ſuppoſuit, deliberatiuam, demonſtratiuam, iuridicialem, negotialem. Quod eius, ut nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum uidetur: uerum breui, ne ſi aut taciti præterierimus, ſine cauſa non ſecuti eum putemur: aut ſi diutius in hoc conſtituerimus, moram atq; impedimentum reliquis præceptis intuliſſe uideamur. Si deliberatio, & demonſtratio genera ſunt cauſarum: non poſſunt recte partes alicuius generis cauſæ putari. Eadem enim res alij genus eſſe, alij pars poteſt: eidem genus eſſe, & pars non poteſt. Deliberatio autem, & demonſtratio genera ſunt cauſarum. Nam aut nullum cauſæ genus eſt, aut iudiciale ſolum, aut & iudiciale, & demonſtratiuum, & deliberatiuum. Nullum dicere eſſe cauſæ genus, cùm cauſas eſſe multas dicat, & in ea præcepta det, amentia eſt. Vnum autem iudiciale ſolum eſſe quî poteſt, cum deliberatio, & demonſtratio neq; ipſæ ſimiles inter ſe ſint, & ab iudiciali genere plurimum diſsideant, & ſuum quæque finem habeat quo referri debeat? Relinquitur ergo, ut omnia tria genera ſint cauſarum. Deliberatio igitur, & demonſtratio non poſſunt recte parteis alicuius generis cauſæ putari. Male igitur

eius generalis conſtitutionis parteis eſſe dixit. Quòd ſi generis cauſæ partes non poſſunt rectè putari, multo minus rectè partis cauſæ partes putabuntur. Pars autem cauſæ conſtitutio eſt omnis. Non enim cauſa ad conſtitutionem, ſed conſtitutio ad cauſam accommodatur: ſed demonſtratio, & deliberatio generis cauſæ partes non poſſunt rectè putari, quòd ipſa ſunt genera. Multo igitur minus rectè partis eius, quod hic dicit, partes putabūtur. Deinde, ſi conſtitutio & ipſa, & pars cōſtitutionis eius quælibet intentionis depulſio eſt: quæ intentionis depulſio non eſt, ea nec conſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt. At ſi quæ intētionis depulſio nō eſt, ea nec conſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt: demonſtratio, & deliberatio, neq; conſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt. Si igitur conſtitutio, & ipſa, & pars eius quælibet intētionis depulſio eſt: deliberatio, & demonſtratio, neq; cōſtitutio, neq; pars conſtitutionis eſt. Placet autē ipſi intētionis eſſe depulſionē. placeat igitur oportet nō eſſe conſtitutionē, nec partem cōſtitutionis. Atq; hoc eodem urgebitur, ſiue conſtitutionem primā cauſæ accuſatoris cōfirmationem dixerit, ſiue defenſoris primā deprecationē. Nam cum eadē omnia incōmoda ſequentur. Deinde coniecturalis cauſa non poteſt ſimul ex eadem parte eodem in genere & coniecturalis eſſe, & definitiua. Rurſus nec definitiua cauſa poteſt ſimul ex eadem

parte eodem in genere & definitiua eſſe, & translatiua. Et omnino nulla conſtitutio, nec pars conſtitutionis poteſt ſimul & ſuam habere, & alterius in ſe uim continere, ideo quòd unaquæque ex ſe, & ex ſua natura ſimpliciter conſideratur. Altera aſſumpta numerus conſtitutionum duplicatur, non uis conſtitutionis augetur. At deliberatiua cauſa ſimul ex eadem parte eodem in genere & coniecturalem, & generalem, & definitiuam, & translatiuam ſolet habere conſtitutionem, & unam aliquando, & plures nonnunquam: ergo ipſa nec conſtitutio eſt, nec pars conſtitutionis. Idem in demonſtratione ſolet uſu euenire. Genere igitur, ut antè diximus, hæc cauſarum putanda ſunt, non partes alicuius conſtitutionis. Hæc ergo conſtitutio, quam generalem nominamus, parteis nobis uidetur duas habere, iuridicialem, & negotialem. Iuridicialis eſt, in qua æqui, & recti natura, aut præmij, aut pœnæ ratio quæritur. Negotialis eſt, in qua quid iuris ex ciuili more, & æquitate ſit, conſideratur: cui diligentiæ præeſſe apud nos iuriſconſulti exiſtimantur. Ac iuridicialis quidem ipſa in duas diſtribuitur parteis: abſolutam, & aſſumptiuam. Abſoluta eſt, quæ ipſa in ſe continet iuris, & iniuriæ quæſtionem. Aſſumptiua eſt, quæ ipſa ex ſe nihil firmi dat ad recuſationem: foris autem aliquid de-

fenſio

ſenſionis aſſumit. Eius partes ſunt quatuor, conceßio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Conceßio eſt, cùm reus non id, quod factum eſt, defendit, ſed ut ignoſcatur poſtulat. Hæc in duas parteis diuiditur, purgationem, & deprecationem. Purgatio eſt, cùm factum conceditur, culpa remouetur. Hæc parteis habet tres, imprudentiam, caſum, neceßitatem. Deprecatio eſt, cum & peccaſſe, & conſulto peccaſſe reus ſe confitetur, & tamen, ut ignoſcatur, poſtulat: quod genus perrarò poteſt accidere. Remotio criminis eſt, cùm id crimen quod infertur, ab ſe, & à ſua culpa, ui, & poteſtate in alium reus remouere conatur. Id dupliciter fieri poterit, ſi aut cauſa aut factum in alium transferetur. Cauſa transfertur, cum aliena dicitur ui, & poteſtate factum. Factum autem cum alius aut debuiſſe, aut potuiſſe facere dicitur. Relatio criminis eſt, quòd ideo iure factum dicitur, quòd aliquis antè iniuria laceßierit. Comparatio eſt, cum aliud aliquod factum rectum, aut utile contenditur, quod ut fieret, illud quod arguitur, dicitur eſſe commiſſum. In quarta conſtitutione, quam translatiuam nominamus, eius conſtitutionis eſt controuerſia, cùm aut quem, aut quicum, aut quomodo, aut apud quos, aut quo iure, aut quo tempore agere oporteat, quæritur, aut omnino aliquid de commutatione, aut infirmatione actionis agitur. Huius conſtitutionis

nis Hermagoras inuentor eſſe exiſtimatur:non quia non uſi ſint ea ueteres oratores ſæpe multi: ſed quia non animaduerterint artis ſcriptores eam ſuperiores,nec retulerint in numerum conſtitutionum. Pòſt autem ab hoc inuentam multi reprehenderunt,quos non tam imprudentia falli putamus(res enim perſpicua eſt) quàm inuidia atque obtrectatione quadam impediri. Et conſtitutiones quidem,& earum parteis expoſuimus: exempla autem cuiuſque generis tunc cõmodius expoſituri uidemur, cum in unumquodque eorum argumentorum copiam dabimus. Nam argumentandi ratio dilucidior erit, cum & ad genus, & ad exemplum cauſæ ſtatim poterit accommodari. Conſtitutione cauſæ reperta,ſtatim placet conſiderare, utrum cauſa ſit ſimplex,an coniuncta: & ſi coniuncta erit, utrum ſit ex pluribus quæſtionibus iuncta, an ex aliqua comparatione. Simplex eſt,quæ abſolutam in ſe continet unam quæſtionem, hoc modo: Corinthijs bellum indicamus, an non.

Coniuncta ex pluribus quæſtionibus, in qua plura quæruntur, hoc modo: Vtrum Carthago diruatur,an Carthaginienſibus reddatur, an eò colonia deducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem,utrum potius,aut quid potiſſimum ſit quæritur, ad hunc modum: Vtrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui ſocijs ſit auxilio, an teneatur in

Italia, ut quàm maximæ contra Annibalem copiæ ſint. Deinde conſiderandum eſt an in ratione, an in ſcripto ſit controuerſia. Nam ſcripti controuerſia eſt ea, quæ ex ſcriptionis genere naſcitur. Eius autem genera, quæ ſunt ſeparata à conſtitutionibus, quinq; ſunt. Nam tum uerba ipſa uidentur cum ſententia ſcriptoris diſsidere, tum inter ſe duæ leges aut plures diſcrepare, tum id quod ſcriptum eſt, duas aut plures res ſignificare: tum ex eo, quod ſcriptum eſt, aliud quoque, quod non ſcriptum eſt, inueniri: tum uis uerbi, quaſi in definitiua conſtitutione, in quo poſita ſit, quæri. Quare primum genus de ſcripto & ſententia, ſecundum ex cōtrarijs legibus, tertium ambiguum, quartum ratiocinatiuum, quintum definitiuum nominamus. Ratio eſt autem cum omnis quæſtio non in ſcriptione, ſed in aliqua argumentatione conſiſtit. Ac tum conſiderato genere cauſæ, & cognita conſtitutione, cùm ſimplex'ne, an coniuncta ſit, intellexeris, & ſcripti, an rationis habeat controuerſiam uideris: deinceps erit uidendum, quæ quæſtio, quæ ratio, quæ iudicatio, quod firmamentum cauſæ ſit: quæ omnia à conſtitutione proficiſcantur oportet. Quæſtio eſt ea, quæ ex conflictione cauſarum gignitur controuerſia, hoc modo: Non iure feciſti, iure feci. Cauſarum autem hæc eſt conflictio, in qua conſtitutio conſtat. Ex ea igitur naſcitur controuerſia, quam quæſtionem dicimus,

mus, hoc modo: Iure'ne fecerit. Ratio eſt ea, quæ continet cauſam: quæ ſi ſublata ſit, nihil in cauſa controuerſiæ relinquetur, hoc modo (ut docendi cauſa in facili, & peruulgato exemplo conſiſtamus) Oreſtes ſi accuſetur matricidij, niſi hoc dicat, Iure feci, illa enim patrem meum occiderat: non habet defenſionem, qua ſublata, omnis quoq; controuerſia ſublata ſit. Ergo eius cauſæ ratio eſt, quòd illa Agamemnonem occiderit. Iudicatio eſt, quæ ex infirmatione, & confirmatione rationis naſcitur controuerſiæ. Nam ſit ea nobis expoſita ratio, quam paulo antè expoſuimus. Illa enim, inquit, patrem occiderat. At non, inquit aduerſarius, abs te filio matrem necari oportuit. Potuit enim ſine tuo ſcelere illius factum puniri. Ex hac deductione rationis illa ſumma naſcitur cõtrouerſia, quam indicationem appellamus. Ea eſt huiuſmodi: Rectum'ne fuerit ab Oreſte matrẽ occidi, cum illa Oreſtis patrem occidiſſet. Firmamentum, eſt firmiſsima argumentatio defenſoris, & aptiſsima ad iudicationem. ut ſi uelit Oreſtes dicere, Eiuſmodi animũ matris ſuæ fuiſſe in patrẽ ſuum, in ſe ipſum, in ſorores, in regnũ, in famam generis, & familiæ, ut ab ea pœnas liberi ſui potiſsimũ petere debuerint. Et in cæteris quidem conſtitutionibus, ad hũc modum indicationes reperiuntur: in cõiecturali autem cõſtitutione, quia ratio non eſt (factum enim non conceditur) non poteſt

ex deductione rationis naſci indicatio. Quare neceſſe eſt eandem eſſe quæſtionem, & indicationem, ut factum eſt, factum non eſt, factum'ne ſit. Quot autem in cauſa conſtitutiones, aut earum partes erunt, totidem neceſſe erit quæſtiones, rationes, indicationes, firmamenta reperiri. His omnibus in cauſa repertis, tum deniq; ſingulæ partes totius cauſæ conſiderandæ ſunt. Nam non ut quidq; dicendum primum, ita primum animaduertẽdum uidetur: ideo quòd illa, quæ prima dicuntur, ſi uehementer uelis congruere, & cohærere cum cauſis, ex eis ducas oportet quæ pòſt dicenda ſunt. Quare cum indicatio, & ea, quæ ad indicationem oportet inueniri argumenta, diligenter erunt artificio reperta, cura & cogitatione pertractata, tunc deniq; ordinandæ ſunt cæteræ partes orationis.

Hæ partes ſex eſſe omnino nobis uidentur: Exordium, Narratio, Partitio, Confirmatio, Reprehenſio, Concluſio. Nunc quoniam exordium princeps omnium eſſe debet, nos quoq; primum in ratione exordiendi præcepta dabimus.

EXORDIVM, *eſt oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem: quod eueniet, ſi eum beneuolum, attentum, docilem fecerit. Quare qui bene exordiri cauſam uolet, eum neceſſe eſt genus ſuæ cauſæ diligenter antè cognoſcere. Genera cauſarum ſunt quinq;, Honeſtũ, admirabile, humile, anceps, obſcurum.*

Honeſt

Honeſtum genus eſt, cui ſtatim ſine oratione noſtra auditoris fauet animus. Admirabile, à quo alienatus eſt animus eorum qui audituri ſunt. Humile, quod negligitur ab auditore, & non magnopere attendendum uidetur. Anceps, in quo aut iudicatio dubia eſt: aut cauſa & honeſtatis & turpitudinis particeps, ut & beneuolentiam pariat & offenſionem. Obſcurum, in quo aut tardi auditores ſunt, aut difficilioribus ad cognoſcendum negotijs cauſa implicita eſt. Quare cum tam diuerſa ſint genera cauſarum, exordiri quoq; diſpari ratione in unoquoq; genere neceſſe eſt. Igitur exordium in duas parteis diuiditur, in principium, & inſinuationem. Principium, eſt oratio perſpicue, & protinus perficiens auditorem beneuolum, aut docilem, aut attentum. Inſinuatio, eſt oratio quædam diſsimulatione, & circuitione obſcure ſubiens auditoris animum. In admirabili genere cauſæ, ſi non omnino infeſti auditores erunt, principio beneuolentiam comparare licebit: ſin erunt uehementer abalienati, confugere neceſſe erit ad inſinuationẽ. Nam ab iratis, ſi perſpicue pax & beneuolẽtia petitur, nõ modo ea nõ inuenitur, ſed augetur atq; inflammatur odium. In humili autem genere cauſæ, contemptionis tollendæ cauſa, neceſſe erit attentum efficere auditorẽ. Anceps genus cauſæ, ſi dubiam iudicationem habebit, ab ipſa iu-

dicatione exordiendum eſt: ſin autem partem turpitudinis, & partem honeſtatis habebit, beneuolentiam captare oportebit, ut in genus honeſtum cauſa translata uideatur. Cum autem erit honeſtum cauſæ genus, uel præteriri principium poterit: uel, ſi cōmodum fuerit, aut à narratione incipiemus, aut à lege, aut ab aliqua firmiſſima ratione noſtræ dictionis: uel, ſi uti principio placebit, beneuolentiæ partibus utendum eſt, ut id quod eſt augeatur. In obſcuro cauſæ genere per principiū dociles auditores efficere oportebit. Nunc quoniā quas res exordio conficere oporteat dictum eſt, reliquum eſt ut oſtendatur quibus quæq; res rationibus confici poſſit. Beneuolentia quatuor ex locis cōparatur: Ab noſtra, ab aduerſariorum, ab iudicum perſona, à cauſa. Ab noſtra, ſi de noſtris factis & officijs ſine arrogantia dicemus: ſi crimina illata, & aliquas minus honeſtas ſuſpiciones iniectas diluemus: ſi quæ incōmoda acciderint, aut quæ inſtent difficultates, proferemus: ſi prece & obſecratione humili ac ſuppli ci utemur. Ab aduerſariorum autem, ſi eos aut in odium, aut inuidiam, aut in contemptionem adducemus. In odium ducentur, ſi quod eorum ſpurce, ſuperbe, crudeliter, malitioſe factum proferetur. In inuidiam, ſi uis eorum, potentia, diuitiæ, cognatio, pecuniæ proferentur, atq; eorum uſus arrogans & intolerabilis: ut

his

his rebus magis uideātur, quàm cauſæ ſuæ confidere. In contemptionem adducentur, ſi eorum inertia, negligentia, ignauia, deſidioſum ſtudium, & luxurioſum otium proferetur. Ab auditorū perſona beneuolētia captabitur, ſi res ab his fortiter, ſapienter, manſuete geſtæ proferentur, ut nequa aſſentatio nimia ſignificetur: & ſi de his, quàm honeſta exiſtimatio, quantaq; eorum iudicij, & autoritatis expectatio ſit, oſtendetur. Ab ipſis rebus, ſi noſtram cauſam laudando extollemus, aduerſariorum cauſam per contemptionem deprimemus. Attentos autem faciemus, ſi demonſtrabimus ea, quæ dicturi erimus, magna, noua, incredibilia eſſe, & aut ad omnes, aut ad eos, qui audiunt, aut ad aliquos illuſtres homines, aut ad deos immortales, aut ad ſummam Reip. pertinere. & ſi pollicebimur nos breui noſtrā cauſam demonſtraturos, atq; exponemus indicationem, aut indicationes, ſi plures erunt. Dociles auditores faciemus, ſi aperte, & breuiter ſummam cauſæ exponemus, hoc eſt, in quo conſiſtat controuerſia. Nam & cum docilem uelis facere, ſimul attentum facias oportet. nam is maxime docilis eſt, qui attentiſſime eſt paratus audire. Nunc inſinuationes quemadmodum tractari conueniat, deinceps dicendum uidetur. Inſinuatione igitur utendum eſt, cum admirabile genus cauſæ eſt, hoc eſt, ut antè di-

ximus, cum animus auditoris infeſtus eſt. Id autem tribus ex cauſis fit maxime, ſi aut ineſt in ipſa cauſa quædam turpitudo: aut ſi ab ijs, qui antè dixerunt, iam quiddam auditori perſuaſum uidetur: aut eo tempore locus dicendi datur, cum iam illi, quos audire oportet, defeßi ſunt audiendo. Nam ex hac quoq; re nõ minus, quàm ex primis duabus, in oratione nonnunquam animus auditoris offenditur. Si cauſæ turpitudo contrahet offenſionem, aut pro eo, in quo offenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet: aut pro re, in qua offenditur, aliam rem, quæ probatur: aut pro re hominem, aut pro homine rem, ut ab eo quod odit, ad id quod diligit auditoris animus traducatur: & dißimulare id te defenſurum quod exiſtimeris defenſurus. Deinde cum iam mitior factus erit auditor, ingredi pedetentim in defenſionem, & dicere ea, quæ indignentur aduerſarij, tibi quoque indigna uideri. Deinde cum lenieris eum qui audiet, demonſtrare nihil eorum ad te pertinere, & negare te quicquam de aduerſarijs eſſe dicturum, neq; hoc, neq; illud: ut neq; aperte lædas eos, qui diliguntur: & tamen id obſcure facias, quoad poßis alienes ab eis auditorum uoluntatem: & aliquorum iudicium ſimili de re, aut autoritatem proferre imitatione dignam. Deinde, aut eandem, aut conſimilem, aut maiorem, aut minorem agi rem in præſentia de

tia demonſtrare. Sin oratio aduerſariorum fidem uidebitur auditoribus feciſſe, idq́; ei, qui intelligit, quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu: oportet aut de eo quod aduerſarij ſibi firmiſsimum putarint, & maxime ij, qui audierint, probarint, primum te dicturum polliceri: aut ab aduerſarij dicto exordiri, & ab eo potiſsimum, quod ille nuperrime dixerit: aut dubitatione uti quid primũ dicas, aut cui potiſsimum loco reſpondeas cum admiratione. Nam auditor, cum eum, quem aduerſarij perturbatũ putant oratione, uidet animo firmiſsimo contradicere paratum, plerunq; ſe potius temere aſſenſiſſe, quàm illum ſine cauſa confidere arbitratur. Sin auditoris ſtudium defatigatio abalienauit à cauſa, te breuius, quàm paratus fueris eſſe dicturum, commodum eſt polliceri, non imitaturum aduerſarium. Sin res dabit, non inutile eſt ab aliqua re noua, aut ridicula incipere, aut ex tempore, quæ nata ſit, quod genus ſtrepitum, acclamationem: aut iam parata, quæ uel apologum, uel fabulam, uel aliquam contineat irriſionem: aut ſi rei dignitas adimet iocandi facultatem, aliquid triſte, nouum, horribile ſtatim non incõmodum eſt inijcere. Nam ut cibi ſatietas & faſtidium, aut ſubamara aliqua re releuatur, aut dulci mitigatur: ſic animus defeſſus audiendo, aut admiratione integratur, aut riſu renouatur. Ac ſeparatim

quidem, quæ de principio, & inſinuatione dicenda uidebantur, hæc ferè ſunt: nunc quiddam breuiter & communiter de utroq; præcipiendũ uidetur. Exordium ſententiarum, & grauitatis plurimum debet habere, & omnino omnia quæ pertinent ad dignitatem in ſe continere: propterea quòd id optime faciendum eſt, quod oratorem auditori maxime commẽdat. Splendoris, & feſtiuitatis, & concinnitudinis minimum, propterea quòd ex his ſuſpicio quædam apparationis atq; artificioſæ diligẽtiæ naſcitur, quæ maxime orationi fidẽ, oratori adimit autoritatem. Vitia uero hæc ſunt certiſſima exordiorum, quæ ſummopere uitare oportebit: uulgare, commune, commutabile, longum, ſeparatum, translatum, contra præcepta. Vulgare eſt, quod in plures cauſas poteſt accommodari, ut conuenire uideatur. Cõmune eſt, quod nihilominus in hanc, quàm in contrariam partem cauſæ poteſt conuenire. Commutabile, quod ab aduerſario poteſt leuiter mutatum ex cõtraria parte dici. Longum eſt, quod pluribus uerbis aut ſententijs ultrà, quàm ſatis eſt, producitur. Separatum, quod non ex ipſa cauſa ductũ eſt, nec ſicut aliquod membrum annexũ orationi. Translatum eſt, quod aliud conficit, quàm cauſæ genus poſtulat: ut ſiquis docilem faciat auditorem, cum beneuolentiam cauſa deſideret: aut ſi principio utatur, cum inſinuationem res poſtulat.

poſtulat. Contra præcepta eſt, quod nihil corũ efficit, quorum cauſa de exordijs præcepta traduntur: hoc eſt, quod eum qui audit, neq; beneuolum, neq; attentum, neq; docilem efficit, aut, quo profecto nihil peius eſt, ut contra ſit, facit. Ac de exordio quidem ſatis dictum eſt.

NARRATIO, *eſt rerum geſtarum, aut ut geſtarum expoſitio. Narrationum tria ſunt genera. Vnum genus eſt, in quo ipſa cauſa, & omnis ratio cõtrouerſiæ continetur. Alterum, in quo digreſſio aliqua extra cauſam aut criminationis, aut ſimilitudinis, aut delectationis non alienæ ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis cauſa interponitur. Tertiũ genus eſt remotum à ciuilibus cauſis, quod delectationis cauſa non inutili cum exercitatione dicitur & ſcribitur. Eius partes ſunt duæ, quarum altera in negotijs, altera in perſonis maxime uerſatur. Ea quæ in negotiorum expoſitione poſita eſt, tres habet parteis, fabulam, hiſtoriam, argumentũ. Fabula eſt, in qua nec ueræ, nec ueriſimiles res continentur. cuiuſmodi eſt:*

Angues ingentes alites iuncti iugo.

Hiſtoria eſt geſta res ab ætatis noſtræ memoria remota. quod genus, Appius indixit Carthaginienſibus bellum. Argumentum, eſt ficta res, quæ tamen fieri potuit. huiuſmodi apud Terentium:

Nam is poſtquam exceſſit ex ephebis Soſia.

Illa autem narratio, quæ uerſatur in perſonis, eiuſmodi eſt, ut in ea ſimul cum rebus ipſis perſonarum ſermones & animi perſpici poßint, hoc modo:

Venit ad me ſæpe clamitãs, quid agis Mitio?
Cur perdis adoleſcentem nobis? cur amat?
Cur potat? cur tu his reb⁹ ſumptus ſuggeris?
Veſtitu nimio indulges, nimium ineptus es.
Nimiũ ipſe durus es, præter æquũ & bonũ.

Hoc in genere narrationis multa ineſſe debet feſtiuitas confecta ex rerum uarietate, animorum diſsimilitudine, grauitate, lenitate, ſpe, metu, ſuſpicione, deſiderio, diſsimulatione, errore, miſericordia, fortunæ cõmutatione, inſperato incõmodo, ſubita lætitia, iucundo exitu rerũ. Verũ hæc ex ijs, quæ poſtea de elocutione præcipientur, ornamenta ſumuntur. Nunc de narratione ea, quæ cauſæ continet expoſitionem, di cendum uidetur. Oportet igitur eam tres habere res, ut breuis, ut aperta, ut probabilis ſit. Breuis erit, ſi unde neceſſe eſt, inde initiũ ſumetur, & nõ ab ultimo repetetur: & ſi, cuius rei ſatis erit ſummam dixiſſe, eius partes non dicentur (nam ſæpe ſatis eſt, quod factum ſit dicere, non ut enarres, quẽmadmodum ſit factum) & ſi nõ longius, quàm quod ſcitu opus eſt, in narrando procedetur: & ſi nullam in rem aliam trãſibitur: & ita ſi dicetur, ut nonnunquã ex eo quod dictum ſit, id, quod dictum non ſit, intelligatur,

& ſi

& ſi non modo id, quod obeſt, uerum etiam id, quod nec obeſt, nec adiuuat, præteribitur: & ſi ſemel unumquodq; dicetur, & ſi non ab eo in quo proxime deſitum erit, deinceps incipietur. Ac multos imitatio decipit breuitatis, ut cum ſe breues putēt, eſſe longiſſimi ſint: cū dent operam, ut res multas breuiter dicāt, non ut omnino paucas res dicant, & non plures quàm neceſſe ſit. nam pleriſq; breuiter dicere uidetur, qui ita dicit, Acceſſi ad ædes, puerum euocaui, reſpōdit. quæſiui dominū: domi negauit eſſe. Hic tametſi tot res breuius non potuit dicere: tamē quia ſatis fuit dixiſſe, Domi negauit eſſe: fit rerū multitudinē longus. Quare hoc quoq; in genere uitanda eſt breuitatis imitatio, & nō minus rerum nō neceſſariarum, quàm uerborū multitudine ſuperſedēdum eſt. Aperta autem narratio poterit eſſe, ſi ut quodq; primum geſtum erit, ita primum exponetur, & rerum ac temporum ordo ſeruabitur, ut ita narrentur ut geſtæ res erunt, aut ut potuiſſe geri uidebuntur. Hic conſiderandum erit, nequid perturbate, nequid contorte dicatur: nequam in aliam rem tranſeatur, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremum prodeatur: nequid, quod ad rem petineat, prætereatur: & omnino quæ præcepta de breuitate ſunt, hoc quoq; in genere ſunt conſeruanda. nam ſæpe res parum eſt intellecta longitudine magis quàm obſcuritate narrationis. Ac

uerbis quoq; dilucidis utendum eſt, quo de genere dicēdum eſt in præceptis elocutionis. Probabilis erit narratio, ſi in ea uidebuntur ineſſe ea, quæ ſolent apparere in ueritate, ſi perſonarum dignitates ſeruabuntur, ſi cauſæ factorum extabunt, ſi fuiſſe facultates faciundi uidebuntur, ſi tempus idoneū, ſi ſpatij ſatis: ſi locus opportunus ad eandem rem qua de re narrabitur, fuiſſe oſtendetur: ſi res & ad eorum qui agent, naturam, & ad uulgi rumorem, & ad eorum qui audiunt opinionem accōmodabitur, ac ueri quidem ſimilis ex his rationibus eſſe poterit. Illud autem præterea conſiderare oportebit, ne aut cum obſit narratio, aut cum nihil proſit, tunc interponatur: aut non loco, aut non quemadmodum cauſa poſtulat, narretur. Obeſt tum, cum ipſius rei geſtæ expoſitio magnam excipit offenſionem, quam argumentando, & cauſam agendo leniri oportebit. Quod cum acciderit, membratim oportebit parteis rei geſtæ diſpergere in cauſam: & ad unamquanq; confeſtim rationem accommodare, ut uulneri præſto medicamentū ſit, & odium ſtatim defenſio mitiget. Nihil prodeſt narratio tunc, cum ab aduerſarijs re expoſita, noſtra nihil intereſt iterum, aut alio modo narrare: aut cum ab ijs qui audiunt, ita tenetur negotium, ut noſtra nihil interſit eos alio pacto docere. Quod cum acciderit, omnino narratione ſuperſedendum eſt.

Non

Non loco dicitur, cum non in ea parte orationis collocatur, in qua res poſtulat: quo de genere agemus tum, cum de diſpoſitione dicemus: nam hoc ad diſpoſitionem pertinet. Non quemadmodum cauſa poſtulat, narratur, cum aut id, quod aduerſario prodeſt, dilucide & ornate exponitur: aut id quod ipſam adiuuat, obſcure dicitur & negligenter. Quare ut hoc uitium uitetur, omnia torquenda ſunt ad commodum ſuæ cauſæ, contraria quæ præteriri poterunt, prætereundo: quæ illius erunt, leuiter attingendo: ſua diligenter & enodate narrando. Ac de narratione quidem ſatis dictum uidetur: deinceps ad partitionem tranſeamus.

RECTE *habita in cauſa partitio, illuſtrem & perſpicuã totam efficit orationem. Eius partes duæ ſunt, quarum utraq; magnopere ad aperiendam cauſam, & conſtituendã pertinet controuerſiam. Vna pars eſt, quæ quid cũ aduerſarijs conueniat, & quid in cõtrouerſia relinquatur, oſtendit: ex qua certũ quiddam deſignatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera eſt, in qua rerũ earum, de quibus erimus dicturi, breuiter expoſitio ponitur diſtributa: ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor, quibus dictis, intelligat fore peroratum. Nunc utroque genere partitionis quemadmodum conueniat uti, breuiter dicendum uidetur. Quæ partitio, quid conueniat,*

aut

aut quid non conueniat, oſtendit:hæc debet illud quod conuenit, inclinare ad ſuæ cauſæ commodum,hoc modo: interfectam matrem eſſe à filio,conuenit mihi cum aduerſarijs. Item contra, Interfectum eſſe à Clytemneſtra Agamemnonem conuenit.nam hic uterq; & id poſuit quod conueniebat, & tamē ſuæ cauſæ commodo conſuluit. Deinde quid controuerſiæ ſit, ponendum eſt in iudicationis expoſitione, quæ quemadmodum inueniretur, antè dictum eſt. Quæ autem partitio,rerum diſtributam continet expoſitionem, hæc habere debet breuitatē, abſolutionē,paucitatem. Breuitas eſt,cum niſi neceſſarium nullum aſſumitur uerbum.Hæc in hoc genere iccirco utilis eſt,quòd rebus ipſis, et partibus cauſæ,non uerbis,neq; extraneis ornamentis animus auditoris tenendus eſt. Abſolutio eſt, per quam omnia, quæ incidunt in cauſam,genera,de quibus dicendum eſt, amplectitur partitione. In qua uidendum eſt,ne aut aliquod genus utile relinquatur, aut ſerò extra partitionem, id quod uitioſiſſimum ac turpiſſimum eſt,inferatur. Paucitas in partitione ſeruatur,ſi genera ipſa rerum ponuntur,neq; permiſte cum partibus implicantur. Nam genus eſt,quod plures parteis amplectitur,ut animal. Pars eſt, quæ ſubeſt generi, ut equus. Sed ſæpe eadem res alij genus, alij pars eſt. Nam homo animalis pars eſt, Thebani aut Troiani genus.

Hæc

Hæc ideo diligentius inducitur præſcriptio, ut aperte intellecta generali partitione, paucitas generũ in partitione ſeruari poßit. nam qui ita partitur, Oſtendam propter cupiditatem, & audaciam, & auaritiam aduerſariorum omnia incõmoda ad Remp. perueniſſe: is non intellexit in partitione expoſito genere, partem ſe generis admiſcuiſſe. nam genus eſt omnium nimirum libidinum cupiditas: eius autem generis ſine dubio pars eſt auaritia. Hoc igitur uitandum eſt, ne cuius genus poſueris, eius ſecum aliquam diuerſam & diſsimilem partem ponas in eadem partitione. Quòd, ſi quod in genus plures incident partes, id cum in prima partitione cauſæ erit ſimpliciter expoſitũ, diſtribuetur eo tempore commodißime, cum ad ipſum uentũ erit explicandum in cauſæ dictione poſt partitionem. Atq; illud quoq; pertinet ad paucitatẽ, ne aut plura quàm ſatis eſt, demonſtraturos nos dicamus, hoc modo: Oſtendam aduerſarios, quod arguimus, & potuiſſe facere, & uoluiſſe, & feciſſe. nam feciſſe oſtendere ſatis eſt. Aut cum in cauſa partitio nulla ſit, & quiddã ſimplex agatur: tamen utamur diſtributione: idq; perraro poteſt accidere. Ac ſunt alia quoque præcepta partitionum, quæ ad hunc uſum oratorium non tantopere pertinent, quæ uerſantur in philoſophia, ex quibus hæc ipſa tranſtulimus quæ conuenire uidebantur, quorum nihil in cæteris artibus

tibus

ribus inueniebamus. Atque his de partitione præceptis, in omni dictione meminiſſe oportebit, ut & prima quæq; pars, ut expoſita eſt in partitione, ſic ordine tranſigatur: & omnibus explicatis peroratum ſit, hoc modo, (ut nequid poſterius præter concluſionem inferatur.) Partitur apud Terentium breuiter, & commode ſenex in Andria, quæ cognoſcere libertũ uelit:

Eo pacto & gnati uitã, & conſilium meum
Cognoſces, & quid facere in hac re te uelim.

Itaq; quemadmodum in partitione propoſuit, ita narrat primum gnati uitam:

Nam is, poſtquam exceſſit ex ephebis Soſia.

Deinde ſuum conſilium: Et nunc id operam do. Deinde quid Soſiam uelit facere, id, quod poſtremum poſuit in partitione, poſtremum dicit: Nunc tuum eſt officium. Quemadmodum igitur hic & ad primam quanq; partem primum acceſſit, & omnibus abſolutis, finem dicendi fecit: ſic nobis placet & ad ſingulas parteis accedere, & omnibus abſolutis perorare. Nunc de confirmatione, deinceps ita, ut ordo ipſe poſtulat, præcipiendum uidetur.

CONFIRMATIO *eſt, per quam argumento noſtræ cauſæ fidem, & autoritatem, & firmamentum adiungit oratio, Huius partis certa ſunt præcepta, quæ in ſingula cauſarum genera diuidentur. Veruntamen non incommodum uidetur quandã ſyluam, atq; materiam*

tertiam uniuerſam antè permiſſã, & confuſam exponere omnium argumentationum: pòſt autem tradere quemadmodũ unumquodq; genus cauſæ hinc omnibus argumentandi rationibus tractis, confirmare oporteat. Omnes res argumentando confirmantur aut ex eo, quod perſonis, aut ex eo quod negotijs eſt attributum. Ac perſonis has res attributas putamus: nomen, naturam, uictum, fortunam, habitum, affectionem, ſtudia, conſilia, facta, caſus, orationes. Nomen eſt, quod unicuiq; perſonæ datur, quo ſuo quæq; proprio, & certo uocabulo appellatur. Naturã ipſam definire difficile eſt: partes autem eius enumerare eas, quarũ indigemus ad hanc præceptionem, facilius eſt. Hæ autem partim diuino, partim mortali in genere uerſantur. Mortalium autem, pars in hominum, pars in beſtiarũ genere enumeratur. Atq; hominum genus & in ſexu conſideratur, uirile an muliebre ſit: & in natione, patria, cognatione, & ætate. Natione, Graius an barbarus. Patria, Athenienſis, an Lacedæmonius. Cognatione, quibus maioribus, quibus cõſanguineis. Aetate, puer an adoleſcens, natu grandior an ſenex. Præterea commoda & incommoda conſiderantur ab natura data animo, aut corpori, hoc modo: Valens an imbecillus, longus an breuis, formoſus an deformis, uelox an tardus ſit, acutus an hebetior, memor an obliuioſus, comis, officioſus, patiens, prudens

prudens ac contra: et omnino quæ à natura data animo & corpori conſiderabuntur, in natura conſideranda ſunt. Nam quæ induſtria comparantur, ad habitum pertinent, de quo poſterius dicendum eſt. In uictu conſiderare oportet, apud quos, & quo more, & cuius arbitratu ſit educatus, quos habuerit artium liberalium magiſtros: quos uiuendi præceptores, quibus amicis utatur, quo in negotio, quæſtu, artificio ſit occupatus: quomodo rem familiarem adminiſtret, qua conſuetudine domeſtica ſit. In fortuna quæritur, ſeruus ſit an liber, pecunioſus an tenuis, priuatus an cum poteſtate: ſi cum poteſtate, iure an iniuria, felix, clarus an contra, quales liberos habeat. Ac ſi de non uiuo quæretur, etiam quali morte ſit affectus, erit conſiderandum. Habitum autem hunc appellamus animi aut corporis conſtantem, & abſolutam aliqua in re perfectionem, ut uirtutis aut artis perceptionem alicuius, aut quamuis ſcientiam. Et item corporis aliquam commoditatem non natura datam, ſed ſtudio & induſtria comparatam. Affectio, eſt animi, aut corporis ex tempore aliqua de cauſa commutatio, ut lætitia, cupiditas, metus, moleſtia, morbus, debilitas: & alia quæ genere in eodem reperiuntur. Studium autem eſt, animi aſsidua, & uehemẽs ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, ut philoſophiæ, poëtriæ, geometriæ,

triæ,literarum. Conſilium, eſt aliquid faciendi, aut non faciendi uere excogitata ratio. Facta autem, & caſus, & orationes tribus ex temporibus conſiderabuntur: quid fecerit, aut quid ipſi acciderit, aut quid dixerit, aut quid faciat, quid ipſi accidat, quid dicat, aut quid facturus ſit, quid ipſi caſurum ſit, qua ſit uſurus oratione. ac perſonis quidē hæc uidentur eſſe attributa. Negotijs autē quæ ſunt attributa, partim ſunt continentia cum ipſo negotio, partim in geſtione negotij conſiderantur, partim adiuncta negotio ſunt, partim geſtum negotiū conſequuntur. Continentia cum ipſo negotio ſunt ea, quæ ſemper affixa eſſe uidentur ad rem, neq; ab ea poſſunt ſeparari. Ex his prima eſt breuis complexio totius negotij, quæ ſummā continet facti, hoc modo: Parētis occiſio, patriæ proditio. Deinde cauſa eius ſummæ, per quam, & quamobrem, & cuius rei cauſa factum ſit, quæritur: deinde ante rem geſtam quæ facta ſunt, continentur uſq; ad ipſum negotium: deinde in ipſo gerendo negotio quid actum ſit: deinde quid poſtea factum ſit. In geſtione autē negotij, qui locus ſecundus erat, de ijs quæ negotijs attributa ſunt, quæritur locus, tempus, modus, occaſio, facultas. Locus conſideratur in quo res geſta ſit ex opportunitate, quam uideatur habuiſſe ad negotium adminiſtrandum. Ea autem opportunitas quæritur ex magnitudine, interuallo, longinquitate, propin-

quitate, ſolitudine, celebritate, natura ipſius loci, & uicinitate totius regionis. Ex his etiam attributionibus, ſacer an profanus, publicus an'ne priuatus, alienus an ipſius, de quo agitur, locus ſit, an fuerit. Tempus autem eſt id, quo nunc utimur (nam ipſum quidē generaliter definire difficile eſt) pars quædam æternitatis, cum alicuius annui, menſtrui, diurni, nocturni'ue ſpatij certa ſignificatione. In hoc et quæ præterierunt conſiderantur: & eorum ipſorum, quæ propter uetuſtatem obſoleuerūt, ut incredibilia uideantur, & iam in fabularum numerum reponantur: & quæ iandiu geſta, & à memoria noſtra remota, tamen faciant fidem, uere tradita eſſe, quòd eorum monimenta certa in literis extent: & quæ nuper geſta ſint, quæ ſcire plerique poßint: & item quæ inſtēt in præſentia, & quæ maxime fiant, & quæ conſequantur. In quibus poteſt conſiderari, quid ocyus, & quid ſerius futurum ſit. Et item cōmuniter in tempore perſpiciendo longinquitas eius eſt conſideranda. nam ſæpe oportet commetiri cum tempore negotium, & uidere potuerit'ne aut magnitudo negotij, aut multitudo rerum in eo tranſigi tempore. Conſideratur autem tempus & anni, & menſis, & diei, & noctis, & uigiliæ, & horæ, & in aliqua parte alicuius horum. Occaſio autem eſt pars temporis habens in ſe alicuius rei idoneam faciendi aut non faciendi opportunitatem

tatem

tatem. Quare cum tempore hoc differt. nam genere quidẽ utrunq; idem eſſe intelligitur: uerum in tempore ſpatium quodammodo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte ſpectatur: In occaſione ad ſpatium temporis faciendi quædam opportunitas intelligitur adiuncta. Quare cum genere idem ſit, ſit aliud quod quadam parte & ſpecie, ut diximus, differat. Hæc distribuitur in tria genera, publicũ, commune, ſingulare. Publicum eſt, quod ciuitas uniuerſa aliqua de cauſa frequentat, ut ludi, dies feſtus, bellum. Commune eſt, quod accidit omnibus eodem ferè tempore, ut meſſis, uindemia, calor, frigus. Singulare autem eſt, quod aliqua de cauſa priuatim ſolet alicui accidere, ut nuptiæ, ſacrificium, funus, conuiuium, ſomnus. Modus autẽ eſt, in quo quemadmodum, & quo animo factũ ſit, quæritur. Eius partes ſunt prudentia & imprudentia. Prudentia autem ratio quæritur ex ijs quæ clàm, palàm, ui, perſuaſione fecerit. Imprudentia autem in purgationem confertur: cuius partes ſunt, inſcientia, caſus, neceſſitas: & in affectionem animi, hoc eſt moleſtiam, iracundiam, amorẽ: & cætera quæ in ſimili genere uerſantur. Facultates ſunt, aut quibus facilius fit, aut ſine quibus aliquid confici non poteſt. Adiunctum autem negotio id intelligitur, quod maius, & quod minus, & quod ſimile erit ei negotio de quo agitur, &

quod æque magnum, & quod contrarium, & quod diſparatum, & genus, & pars, & euentus. Maius & minus, & æque magnum, ex ui & ex numero et ex figura negotij ſicut ex ſtatura corporis conſideratur. Simile autem ex ſpecie comparabili: comparabile autem ex conferenda, atq; aſſimulanda natura iudicatur. Contrarium eſt, quod poſitum in genere diuerſo, ab eodem, cui contrarium eſſe dicitur, plurimum diſtat: ut frigus calori, uitæ mors. Diſparatum autem eſt id, quod ab aliqua re per oppoſitionem negationis ſeparatur, hoc modo: Sapere, & non ſapere. Genus eſt, quod parteis aliquas amplectitur, ut cupiditas. Pars eſt, quæ ſubeſt generi, ut amor, auaritia. Euentus eſt, alicuius exitus negotij: in quo quæri ſolet, quid ex quaque re euenerit, eueniat, euenturumq́; ſit. Quare hoc in genere ut commodius, quid euenturum ſit, ante animo colligi poſſit, quid quaq; ex re ſoleat euenire, conſiderandum eſt, hoc modo: Ex arrogantia odium, ex inſolentia arrogantia. Quarta autem pars eſt ex ijs, quas negotijs dicebamus eſſe atributas, conſecutio. In hac hæ res quæruntur, quæ geſtum negotium conſequuntur. Primum, quod factum eſt, quo id nomine appellari conueniat. Deinde eius facti qui ſint principes & inuentores: qui deniq; autoritatis eius & inuentionis comprobatores atq; æmuli. Deinde ecquæ ea de re, aut eius rei ſit lex, conſuetudo,

ſuetudo, actio, iudicium, ſcientia, artificium. Deinde natura eius euenire uulgo ſoleat, an inſolenter & raro. Poſtea homines id ſua autoritate comprobare, an offendi in his conſueuerint, & cætera quæ factum aliquod ſimiliter confeſtim, aut ex interuallo ſolent conſequi. Deinde poſtremo attendendum eſt, num quæ res ex ijs rebus, quæ ſunt poſitæ in partibus honeſtatis, aut utilitatis conſequantur, de quibus in deliberatiuo genere cauſæ diſtinctius erit dicendum. Ac negotijs quidem ferè res eæ, quas commemorauimus, ſunt attributæ. Omnis autem argumentatio, quæ ex ijs locis, quos commemorauimus, ſumetur, aut probabilis, aut neceſſaria debebit eſſe. Etenim, ut breuiter deſcribamus, argumentatio uidetur eſſe inuentum ex aliquo genere, rem aliquam aut probabiliter oſtendens, aut neceſſarie demonſtrans. Neceſſarie demonſtrantur ea, quæ aliter ac dicuntur, nec fieri, nec probari poſſunt, hoc modo: Si peperit, cum uiro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in neceſſaria demonſtratione uerſatur, maxime tractatur in dicendo, aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per ſimplicem concluſionem. Complexio, eſt in qua utrum conceſſeris, reprehenditur, ad hunc modum: Si improbus eſt, cur uteris? ſi probus, cur accuſas? Enumeratio eſt, in qua pluribus rebus expoſitis, et cæteris infirmatis, una reliqua

neceſſario confirmatur, hoc pacto: Neceſſe eſt aut inimicitiarum cauſa ab hoc eſſe occiſum, aut metus, aut ſpei, aut alicuius amici gratia: aut ſi horum nihil eſt, ab hoc non eſſe occiſum. nam ſine cauſa maleficium ſuſceptum eſſe non poteſt. Sed neque inimicitiæ fuerunt, nec metus ullus, nec ſpes ex morte illius alicuius commodi, neque ad amicum huius aliquem mors eius pertinebat. Relinquitur igitur, ut ab hoc non ſit occiſus. Simplex autem concluſio ex neceſſaria conſecutione conficitur, hoc modo: Si uos me iſtud eo tempore feciſſe dicitis: ego autem eo ipſo tempore trans mare fui: relinquitur, ut id, quod dicitis, non modo non fecerim, ſed ne potuerim quidem facere. Atque hoc diligenter uidere oportebit, ne quo pacto genus hoc refelli poßit: ut ne confirmatio modum in ſe argumentationis ſolum habeat, & quandam ſimilitudinem neceſſariæ concluſionis: uerum ipſa argumentatio ex neceſſaria ratione conſiſtat. Probabile autem eſt id, quod ferè fieri ſolet: aut quod in opinione poſitum eſt: aut quod habet in ſe ad hæc quandam ſimilitudinem, ſiue id falſum eſt, ſiue uerum. Verum in eo genere quod ferè ſolet fieri, probabile huiuſmodi eſt: Si mater eſt, diligit filium. Si auarus eſt, negligit iuſiurandum. In eo autem, quod in opinione poſitum eſt, huiuſmodi ſunt probabilia: Impijs apud inferos pœnas eſſe præparatas. Eos, qui philo-

ſophiæ

ſophiæ dent operam, non arbitrari Deos eſſe. Similitudo autem in contrarijs, & partibus, & in ijs rebus, quæ ſub eandem cadunt rationem, maxime ſpectatur. In contrarijs hoc modo: Nam ſi ijs, qui imprudentes læſerunt, ignoſci conuenit: ijs qui neceſſario profuerunt, haberi gratiam non oportet. Ex pari, ſic: Nam ut locus ſine portu, nauibus eſſe non poteſt tutus: ſic animus ſine fide, ſtabilis amicis non poteſt eſſe. In ijs rebus quæ ſub eandem rationem cadunt, hoc modo probabile conſideratur: Nam ſi Rhodijs turpe non eſt portorium locare, ne Hermacreonti quidem turpe eſt conducere. Hæc tum uera ſunt, hoc pacto: Quoniam cicatrix eſt, fuit uulnus. Tum uerisimilia, hoc modo: Si multus erat in calceis puluis, ex itinere eum uenire oportebat. Omne autem (ut certas quaſdam in parteis diſtribuamus) probabile quod ſumitur ad argumentationem, aut ſignum eſt, aut credibile, aut iudicatum, aut comparabile. Signum eſt, quod ſub ſenſum aliquem cadit, & quiddam ſignificat, quod ex ipſo profectum uidetur, quod aut antè fuerit, aut in ipſo negotio, aut pòſt ſit conſecutum: & tamen indiget teſtimonij, & grauioris confirmationis: ut cruor, fuga, pallor, puluis, & quæ his ſunt ſimilia. Credibile eſt, quod ſine ullo teſte auditoris opinione firmatur, hoc modo: Nemo eſt qui non liberos ſuos incolumes, & beatos eſſe

cupiat. Iudicatum, eſt res aſſenſione, aut autoritate, aut iudicio alicuius, aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus ſpectatur, religioſo, communi, approbato. Religioſum eſt, quod iurati legibus iudicarunt. Commune eſt, quod omnes uulgo probarunt, & ſecuti ſunt huiuſmodi: Vt maioribus natu aſſurgatur, ut ſupplicum miſereatur. Approbatum eſt, quod homines, cùm dubium eſſet, quale haberi oporteret, ſua conſtituerunt autoritate. uelut Gracchi patris factum, quem populus Romanus ob id factum, quòd inſciente collega in cenſura nihil geſſit, poſt cenſuram conſulem fecit. Comparabile autem eſt, quod in rebus diuerſis ſimilem aliquam rationem continet. Eius partes ſunt tres, imago, collatio, exemplum. Imago, eſt oratio demonſtrans corporum aut naturarum ſimilitudinem. Collatio, eſt oratio rem cum re, ex ſimilitudine cõferens. Exemplum, eſt quod rem autoritate, aut caſu alicuius hominis, aut negotij confirmat aut infirmat. Horum exempla & deſcriptiones in præceptis elocutionis cognoſcentur. Ac fons quidem cõfirmationis, ut facultas tulit, apertus eſt, nec minus dilucide, quàm rei natura ferebat, demonſtratus eſt. Quemadmodum autem quæq; conſtitutio, & pars conſtitutionis, & omnis controuerſia ſiue in ratione, ſiue in ſcripto uerſetur, tractari debeat: & quæ in quaſq; argumentationes conueniant: ſingillatim

latim in ſecundo libro de unoquoq; genere dicemus. In præſentia tantummodo numeros, & modos, & parteis argumentandi confuſè, & permiſſe diſperſimus: pòſt deſcripte, & electe in genus quodq; cauſæ, quid cuiq; conueniat, ex hac copia digeremus. Atque inueniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit: inuentam exornari, & certas in parteis diſtingui, & ſuauiſsimum eſt, & ſumme neceſſarium, & ab artis ſcriptoribus maxime neglectum. Quare & de ea preceptione nobis & in hoc loco dicendum uiſum eſt, ut ad inuentionem argumenti abſolutio quoque argumentandi adiungeretur. Et magna cum cura, & diligẽtia locus hic omnis conſiderandus eſt, quòd non rei ſolum magna utilitas eſt, ſed pracipiendi quoque ſumma difficultas.

OMNIS *igitur argumentatio, aut per inductionem tractãda eſt, aut per ratiocinationem. Inductio, eſt oratio, quæ rebus non dubijs captat aſſenſionem eius quicum inſtituta eſt: quibus aſſenſionibus facit, ut illi dubia quædã res propter ſimilitudinem earum rerum quibus aſſenſit, probetur: uelut apud Socraticum Aeſchinem demonſtrat Socrates, cum Xenophontis uxore, & cum ipſo Xenophonte Aſpaſiam locutam: Dic mihi quæſo Xenophontis uxor, ſi uicina tua melius habeat aurũ quàm tu habes: utrum illius, an tuum malis? Illius, inquit. Quòd*

ſi ueſtem, & cæterum ornatum muliebrem pretij maioris habeat, quàm tu habes: tuum'ne an illius malis? Illius uero, reſpondit. Ageſis, inquit, ſi uirum illa meliorem habeat, quàm tu habes: utrum'ne tuum an illius malis? Hic mulier erubuit. Aſpaſia autem cum ipſo Xenophonte ſermonem inſtituit: Quæſo, inquit Xenophon, ſi uicinus tuus meliorem equũ habeat, quàm tuus eſt: tuum'ne equum malis, an illius? Illius, inquit. Quòd ſi fundum meliorẽ habeat, quàm tu habes: utrum tandem fundum habere malis? Illum, inquit, meliorem ſcilicet. Quòd ſi uxorem meliorẽ habeat, quàm tu habes, utrum illius malis? Atque hîc Xenophon quoq; ipſe tacuit. Pòſt Aſpaſia: Quoniã uterq; ueſtrum, inquit, id mihi ſolum nõ reſpondit, quod ego ſolum audire uoluerã: egomet dicam quid uterq; cogitet: Nam & tu mulier optimũ uirum mauis habere, & tu Xenophon uxorem habere lectiſsimam maxime uis. Quare niſi hoc perfeceritis: ut neq; uir melior, neq; fœmina lectior in terris ſit, profectò id ſemper, quod optimum putabitis eſſe, multo maxime requiretis: & tu, ut maritus ſis quamoptimæ mulieris, & hæc quamoptimo uiro nupta ſit. Hîc, cum rebus non dubijs eſſet aſſenſum, factum eſt propter ſimilitudinem, ut etiam illud, quod dubiũ uidebatur, ſiquis ſeparatim quæreret, id pro certo propter rationem rogandi concederetur. Hoc modo ſer-

monis

monis plurimum Socrates uſus eſt, propterea quòd nihil ipſe afferre ad perſuadendum nolebat, ſed ex eo, quod ſibi ille dederat quicum diſputabat, aliquid conficere malebat, quod ille ex eo quod iam conceßiſſet, neceſſario approbare deberet. Hoc in genere præcipiendum nobis uidetur. Primum, ut illud, quod inducemus per ſimilitudinem, eiuſmodi ſit, ut ſit neceſſe concedi. Nam ex quo poſtulabimus nobis illud, quod dubium ſit concedi, dubium eſſe id ipſum non oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi cauſa fiet inductio, uidendum eſt ut ſimile ijs rebus ſit, quas res quaſi nō dubias antè induxerimus. Nam antè aliquid nobis conceſſum eſſe nihil proderit ſi ei diſsimile erit id, cuius cauſa illud concedi primum uoluerimus. Deinde non intelligat quò ſpectent illæ primæ inductiones, & ad quem ſint exitum peruenturæ. Nam qui uidet ſi ei rei, quæ primo rogetur, rectè aſſenſerit, illam quoque rem, quæ ſibi diſpliceat, eſſe neceſſario concedendam, plerunque aut non reſpondendo, aut male reſpondendo longius procedere rogationem non ſinit. Quare ratione rogationis imprudens ab eo quod conceſſit, ad id quod non uult concedere, deducendus eſt. Extremum autem aut taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur, aut oſtendenda eſt ſimilitudo earum rerum quæ antè conceſſæ ſunt, aut alia utendum inductione.

Si

Si concedetur, concludenda eſt argumẽtatio. Si tacebitur, aut elicienda eſt reſponſio: aut quoniã taciturnitas imitatur confeßionem, pro eo ac ſi conceſſum ſit, concludere oportebit argumentationem. Ita fit hoc genus argumentandi tripartitum. Prima pars conſtat ex ſimilitudine una, pluribus'ue. Altera ex eo, quod concedi uolumus, cuius cauſa ſimilitudines adhibitæ ſunt. Tertia ex concluſione, quæ aut confirmat conceßionem, aut quid ex ea conficiatur oſtendit. Sed quia non ſatis uidebitur alicui dilucide demonſtratum, niſi quod ex ciuili cauſarum genere exemplum ſubiecerimus, uidetur huiuſmodi quoq; utendum exemplo: non quo præceptio diſferat, aut aliter hoc in ſermone, atq; in dicendo ſit utendum: ſed ut eorum uoluntati ſatisfiat, qui quod aliquo in loco uiderint, alio in loco, niſi demonſtratum eſt, nequeant cognoſcere. Ergo in hac cauſa, quæ apud Græcos eſt peruagata, quòd Epaminondas Thebanorum imperator, ei, qui ſibi ex lege prætor ſucceſſerat, exercitum non tradidit: & cum paucos ipſe dies contra legem exercitum tenuiſſet, Lacedæmonios funditus uicit: poterit accuſator argumentatione uti per inductionem, cùm ſcriptum legis cõtra ſententiam defendat, ad hunc modum: Si Iudices, id quod Epaminõdas ait legis ſcriptorem ſenſiſſe, adſcribat ad legem, & addat exceptionem hanc, extra quam ſiquis Reipub. cauſa exercitum

tum non tradiderit, patiemini? nō opinor. Quòd ſi uoſmetipſi, quòd à ueſtra religione, & ſapientia remotiſſimum eſt, iſtius honoris cauſa hanc eandem exceptionem iniuſſu populi ad legem adſcribi iubeatis, populus Thebanus patietur'ne id fieri? profectò non patietur. Quod ergo adſcribi ad legem nefas eſt, id ſequi quaſi adſcriptum ſit, rectum uobis uideatur? Noui ueſtram intelligentiam, non poteſt ita uideri, Iudices. Quòd ſi literis corrigi neque ab illo, neque à uobis ſcriptoris uoluntas poteſt, uidete ne multo indignius ſit id re, & iudicio ueſtro mutari, quod ne uerbo quidem commutari poteſt. At de inductione quidem ſatis in præſentia dictum uidetur. Nunc deinceps ratiocinationis uim & naturam conſideremus. Ratiocinatio eſt, oratio ex ipſa re probabile aliquid eliciens: quod expoſitum, & per ſe cognitum: ſuaſe ui, & ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentius conſiderandum putauerunt, cùm idem uſu dicendi ſequerentur, paulum in præcipiendi ratione diſſenſerunt. Nam partim quinque eius parteis eſſe dixerunt, partim non plus quàm in tres partes poſſe diſtribui putauerunt. Eorum controuerſiam non incommodum uidetur cum utrorunque ratione exponere. Nam & breuis eſt, & non eiuſmodi ut alteri prorſus nihil dicere putentur: & locus hic nobis in dicendo minime negligendus uidetur.

detur. Qui putant in quinque diſtribui partes oportere, aiunt primum cõuenire exponere ſummam argumentationis, ad hunc modum: Melius accurantur, quæ conſilio geruntur, quàm quæ ſine conſilio adminiſtrantur. Hanc primam partem numerant: eam deinceps rationibus uarijs, & quamcopioſiſsimis uerbis approbari putant oportere, hoc modo: Domus ea, quæ ratione regitur, omnibus inſtructior eſt rebus, & apparatior, quàm ea, quæ temere, & nullo conſilio adminiſtratur. Exercitus is, cui præpoſitus eſt ſapiens & callidus Imperator, omnibus partibus commodius regitur, quàm is qui ſtultitia & temeritate alicuius adminiſtratur. Eadem nauigij ratio eſt. Nam nauis optime curſum conficit ea quæ ſcientiſsimo gubernatore utitur. Cum propoſitio ſit hoc pacto approbata, & duæ partes tranſierint ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod oſtendere uelis, id ex ui propoſitionis oportere aſſumere, hoc pacto: Nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus adminiſtratur. Huius aſſumptionis quarto in loco aliam porro inducũt approbationem, hoc modo: Nam & ſignorum ortus, & obitus definitum quendam ordinem ſeruãt, & annuæ cõmutationes, non modo quadam ex neceſsitate ſemper eodẽ modo fiunt: uerùm ad utilitates quoq; rerum omnium ſunt accommodatæ, & diurnæ, nocturnæq; uiciſsitudi

tudines, nulla in re unquam mutatæ quicquam nocuerunt. Quæ ſigno ſunt omnia, non mediocri quodam conſilio naturam mundi adminiſtrari. Quinto inducunt loco complexionem eam, quæ aut id infert ſolum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: Conſilio igitur mundus adminiſtratur. aut unum in locum cùm conduxerit breuiter propoſitionem & aſſumptionem, id adiungit quod ex his cõficiatur, ad hunc modum: Quòd ſi melius geruntur ea, quæ conſilio, quàm quæ ſine conſilio adminiſtrantur: nihil autem omniũ rerum melius, quàm omnis mundus adminiſtratur: conſilio igitur mundus adminiſtratur. Quinquepartitam igitur hoc pacto putant eſſe argumentationem. Qui autem tripartitam eſſe dicunt, ij non aliter putant tractari oportere argumentationem, ſed partitionem horum reprehendunt. Negant enim neque à propoſitione, neque ab aſſumptione approbationes earum ſeparari oportere: neque propoſitionem abſolutam, neque aſſumptionem ſibi perfectam uideri, quæ approbatione confirmata non ſit. Quare quas illi duas parteis numerant, propoſitionem & approbationem, ſibi unam partem uideri propoſitionem: quæ ſi approbata non ſit, propoſitio non ſit argumentationis. Item quæ ab illis aſſumptio, & aſſumptionis approbatio dicitur, eandem ſibi aſſumptionem ſolam uideri. Ita fit ut eadem

ratione

ratione argumentatio tractata, aliis tripartita, aliis quinquepartita uideatur. Quare euenit, ut res non tam ad uſum dicendi pertineat, quàm ad rationem præceptionis. Nobis autem cõmodior illa partitio uidetur eſſe quæ in quinque parteis diſtributa eſt, quam omnes ab Ariſtotele & Theophraſto profecti, maxime ſecuti ſunt. Nam quemadmodum illud ſuperius genus argumentandi, quod per inductionem ſumitur, maxime Socrates & Socratici tractauerunt: ſic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, ſumme eſt ab Ariſtotele, atq; Peripateticis, & Theophraſto frequentatum: deinde à rhetoribus iis, qui elegantiſſimi atque artificioſiſſimi putati ſunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum uidetur, ne temere ſecuti putemur: & breuiter dicendum, ne in huiuſmodi rebus diutius quàm ratio præcipiendi poſtulat, commoremur. Si quadam in argumentatione ſatis eſt uti propoſitione, & non oportet adiungere approbationem propoſitioni: quadam autem in argumentatione infirma eſt propoſitio, niſi adiuncta ſit approbatio: ſeparatim quiddam eſt à propoſitione approbatio. Quod enim adiungi, & ſeparari ab aliquo poteſt, id non poteſt idem eſſe, quod eſt id, ad quod adiungitur, & à quo ſeparatur. Eſt autem quædam argumentatio, in qua propoſitio non indiget approbatione: & quad

quædam, in qua nihil ualet abſq; approbatione, ut oſtẽdemus. Separata eſt igitur à propoſitione approbatio. Oſtẽdemus autẽ, id quod polliciti ſumus, hoc modo: Quæ propoſitio in ſe quiddã continet perſpicuũ, eo quòd cõſtare inter omnes neceſſe eſt, hãc uelle approbare et firmare nihil attinet. Ea eſt huiuſmodi: Si quo die iſta cædes Romæ facta eſt, ego Athenis eo die fui, intereſſe in cæde nõ potui. Hoc quia perſpicue uerũ eſt, nihil attinet approbari. Quare aſſumi ſtatim oportet, hoc modo: Fui autem Athenis eo die: hoc ſi nõ conſtat, indiget approbationis: qua inducta cõplexio cõſequetur, Igitur in cæde intereſſe nõ potui. Eſt igitur quædam propoſitio quæ non indiget approbatione: nam eſſe quidẽ quandã quæ indigeat, quid attinet oſtendere, quod cuiuis facile perſpicuũ eſt? Quod ſi ita eſt, ex hoc & ex eo, quod propoſueramus, hoc cõficitur, ſeparatum eſſe quiddam à propoſitione approbationẽ. Si autẽ ita eſt: falſum eſt nõ eſſe plus quàm tripartitã argumentationẽ. Simili modo liquet alterã quoq; approbationem ſeparatã eſſe ab aſſumptione. Nam ſi quadam in argumentatione ſatis eſt uti aſſumptione, & nõ oportet adiungere approbationẽ aſſumptioni: quadã autẽ in argumẽtatione infirma eſt aſſumptio, niſi adiuncta ſit approbatio: ſeparatũ quiddã eſt extra aſſumptionẽ approbatio. Eſt autẽ argumẽtatio quædã, in qua

aſſumptio non indiget approbationis, quædam autem, in qua nihil ualet ſine approbatione, ut oſtendemus. Separata eſt igitur ab aſſumptione approbatio. Oſtendemus autem quod polliciti ſumus, hoc modo: Quæ perſpicuam omnibus ueritatem continet aſſumptio, nihil indiget approbationis. ea eſt eiuſmodi: Si oportet ſapere, dare operam philoſophiæ conuenit. hæc propoſitio indiget approbationis. Non enim perſpicua eſt, neq; conſtat inter omnes, propterea quòd multi nihil prodeſſe philoſophiam, pleriq; etiam obeſſe arbitrantur. Aſſumptio perſpicua eſt hæc: Oportet autem ſapere. hoc autem quia ipſum ex re perſpicitur, & uerum eſſe intelligitur, nihil attinet approbari. Quare ſtatim concludenda eſt argumentatio, Igitur dare operam philoſophiæ conuenit. Eſt ergo aſſumptio quædam, quæ approbationis non indiget. nam quandam indigere, perſpicuum eſt. Separata eſt igitur ab aſſumptione approbatio. Falſum ergo eſt, non eſſe plus quàm tripartitam argumentationem. Atq; ex his illud iam perſpicuum eſt, eſſe quandam argumentationem, in qua neq; propoſitio, neq; aſſumptio indigeat approbationis, huiuſmodi (ut certum quiddam, & breue exempli cauſa ponamus) Si ſummopere ſapientia petenda eſt: ſummopere ſtultitia uitanda eſt. Summo autem opere ſapientia petenda eſt: ſummo igitur opere ſtultitia

tiuia uitanda eſt. Hic & aſſumptio, & propoſitio perſpicua eſt. Quare neutra quoq; indiget approbatione. Ex his omnibus illud perſpicuum eſt, approbationem tum adiungi, tum non adiungi. Ex quo cognoſcitur, neq; in propoſitione, neq; in aſſumptione contineri approbationem: ſed utranq; ſuo loco poſitam, uim ſuam tanquam certā & propriam obtinere. Quod ſi ita eſt, commode partiti ſunt illi, qui in quinq; partes diſtribuerunt argumentationem. Quinq; ſunt igitur partes eius argumentationis, quæ per ratiocinationem tractatur. Propoſitio, per quam breuiter locus is exponitur, ex quo uis omnis oportet emanet ratiocinationis. Propoſitionis approbatio, per quam id, quod breuitér expoſitum eſt, rationibus affirmatum, probabilius & apertius fit. Aſſumptio, per quam id, quod ex propoſitione ad oſtendendum pertinet, aſſumitur. Aſſumptionis approbatio, per quam id quod aſſumptum eſt, rationibus firmatur. Complexio, per quam id, quod conficitur ex omni argumentatione, breuiter exponitur. Quæ plurimas habet argumentatio parteis, ea conſtat ex his quinq; partibus. Secunda eſt quadripartita. Tertia tripartita. Dein bipartita, quod in controuerſia eſt. De unaquaq; parte poteſt alicui uideri poſſe argumentationem conſiſtere. Eorum igitur, quæ conſiſtant exem-

pla ponemus. Horum, quæ dubia ſunt, rationes afferemus. Quinquepartita argumentatio eſt huiuſmodi: Omnes leges, Iudices, ad commodum Reip. referri oportet, & eas ex utilitate communi, non ex ſcriptione, quæ in literis eſt, interpretari. Ea enim uirtute & ſapientia maiores noſtri fuerunt, ut in legibus ſcribendis nihil ſibi aliud, niſi ſalutē atq; utilitatē Reip. proponerent. Neq; enim ipſi quod obeſſet, ſcribere uolebant: & ſi ſcripſiſſent, cum eſſet intellectum, repudiatum iri legem intelligebant. Nemo enim leges legū cauſa ſaluas eſſe uult; ſed Reipub. quòd ex legibus omnes Reſp. optime putant adminiſtrari. Quamobrem igitur leges ſeruari oportet, ad eam cauſam ſcripta omnia interpretari conuenit: hoc eſt quoniam Reipubl. ſeruimus, ex Reipublicæ commodo atq; utilitate leges interpretemur. Nam ut ex medicina nihil oportet putare proficiſci, niſi quod ad corporis utilitatem ſpectat, quoniam eius cauſa eſt inſtituta: ſic à legibus nihil conuenit arbitrari, niſi quod Reipublicæ conducat, proficiſci: quoniam eius cauſa ſunt comparatæ. Ergo in hoc quoq; iudicio deſinite literas legis perſcrutari, & legem, ut æquum eſt, ex utilitate Reipub. conſiderate. Quid enim magis utile Thebanis fuit, quàm Lacedæmonios opprimi? Quid magis Epaminondam Thebanorum imperatorē, quàm uictoriæ Thebanorum

banorum conſulere decuit? Quid hunc tanta Thebanorum gloria, tam claro, atq; exornato trophæo carius, atq; antiquius habere conuenit? Scripto uidelicet legis omiſſo, ſcriptoris ſententiam conſiderare debebat. Atq; hoc quidem ſatis conſideratum eſt, nullam eſſe legem, niſi Reipublicæ cauſa ſcriptam. Summam igitur amentiam eſſe exiſtimabat, quod ſcriptum eſſet Reipub. ſalutis cauſa, id non ex Reipubl. ſalute interpretari. Quòd ſi leges omnes ad utilitatem Reipub. referri conuenit: hic autem ſaluti Reipub. profuit: profectò non poteſt eodem facto, & communibus fortunis conſuluiſſe, & legibus nō obtemperaſſe. Quatuor autem partibus conſtat argumentatio, cum aut proponimus, aut aſſumimus ſine approbatione. Id facere oportet cum aut propoſitio ex ſe intelligitur, aut aſſumptio perſpicua eſt, & nullius approbationis indiget. Propoſitionis approbatione præterita, quatuor ex partibus argumentatio tractatur, ad hunc modum: Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtemperare debetis. Obtemperare autem legibus non poteſtis, niſi quod ſcriptum eſt in lege, ſequamini. Quod enim certius legis ſcriptor teſtimonium uoluntatis ſuæ relinquere potuit, quàm quod ipſe magna cū cura, atq; diligentia ſcripſit? Quòd ſi literæ non extarent, magnopere eas requireremus, ut ex his

ſcriptoris uoluntas cognoſceretur : nec tamen Epaminondæ permitteremus ;niſi extra iudicium quidem eſſet, ut is nobis ſententiam legis interpretaretur, nedum nunc iſtud patiamur, cum præſto lex ſit, non ex eo quod apertiſsime ſcriptum eſt, ſed ex eo, quod ſuæ cauſæ conuenit, ſcriptoris uoluntatem interpretari. Quòd ſi uos, Iudices, legibus obtemperare debetis, & id facere non poteſtis, niſi quod ſcriptum eſt in lege ſequamini : quid cauſæ eſt quin iſtum cõtra legem feciſſe iudicetis? Aſſumptionis autem approbatione præterita, quadripartita ſic fiet argumentatio : Qui ſæpenumero nos per fidem feſellerunt, corũ orationi fidem habere non debemus. Siquid enim perfidia illorum detrimẽti acceperimus, nemo erit, præter noſmetipſos, quẽ iure accuſare poſsimus. Ac primum quidem decipi incõmodum eſt, iterum ſtultum, tertium turpe. Carthaginienſes autem perſæpe iam nos feſellerunt. Summa igitur amentia eſt in eorũ fide ſpem habere, quorum perfidia toties deceptus ſis. Vtraq; approbatione præterita, tripartita fit hoc pacto : Aut metuamus Carthaginienſes oportet, ſi incolumes eos reliquerimus: aut eorum urbem diruamus, ac metuere quidem non oportet. Reſtat igitur, ut urbẽ diruamus. Sunt autem qui putant nõnunquam poſſe complexione ſuperſederi oportere, cum id perſpicuũ ſit, quod conficiatur ex ratiocinatione.

Quod ſi fiat, bipartitã quoq; fieri argumentationẽ, hoc modo: Si peperit, uirgo nõ eſt: peperit autẽ. hic ſatis eſſe dicunt proponere & aſſumere, quoniã perſpicuũ ſit quod conficiatur, cõplexionis rem non indigere. Nobis autem uidetur & omnis ratiocinatio concludenda eſſe, & illud uitium, quod illis diſplicet, magnopere uitandum eſt: ne quod perſpicuum ſit, id in complexionem inferamus. Hoc autem fieri poterit, ſi complexionum genera intelligantur. Nam aut ita complectemur, ut in unum conducamus propoſitionem, & aſſumptionem, hoc modo: Quòd ſi leges omnes ad utilitatem Reipubl. referri conuenit: hic autem ſaluti Reip. profuit: profecto non poteſt eodem facto, & ſaluti communi conſuluiſſe, & legibus non obtemperaſſe. Aut ita, ut ex contrario ſententia cõficiatur, hoc modo: Summa igitur amentia eſt, in eorum fide ſpem habere, quorum perfidia toties deceptus ſis. Aut ita, ut id ſolum, quod conficitur, inferatur, ad hunc modum: Vrbẽ igitur diruamus. Aut ut id quod eam rem, quæ conficitur, ſequatur neceſſe eſt, id eſt huiuſmodi: Si peperit, cum uiro concubuit: peperit autem. Conficitur hoc: Concubuit igitur cum uiro. Hoc ſi nolis inferre, & inferas id, quod ſequitur, Fecit igitur inceſtum: & concluſeris argumentationem, & perſpicuam feceris complexionem. Quare in longis

argumentationibus, ex conductionibus, aut ex contrario complecti oportet in breuibus id ſolum, quod conficitur, exponere: in ijs, in quibus exitus perſpicuus eſt, conſecutione uti. Si qui autē ex una quoq; parte putabunt conſtare argumentationem, poterunt dicere ſæpe ſatis eſſe hoc modo argumentationē facere: Quoniā peperit, cū uiro cōcubuit: nā hoc nullius neq; approbationis, neq; aſſumptionis, uel eius approbationis, neq; complexionis indigere: ſed nobis ambiguitate nominis uidētur errare. Nam & argumentatio nomine uno res duas ſignificat, ideo quòd & inuentū aliquā in rem probabile, aut neceſſariū, argumētatio uocatur, et eius inuenti artificioſa expolitio. Quando igitur proferent aliquid huiuſmodi: Quoniā peperit, cum uiro cōcubuit: inuentū proferent, non expolitionem. Nos autē de expolitionis partibus loquimur. Nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit, atq; hac diſtinctione alia quoq;, quæ uidebūtur officere huic partitioni propulſabimus ſiqui aut aſſumptionē aliquando tolli poſſe putent, aut propoſitionē: quæ ſiquid habet probabile, aut neceſſarium, quoquomodo cōmoueat auditorē neceſſe eſt. Quòd ſi ſolum ſpectaretur id quod eſſet inuentum, ac nihil quo pacto tractaretur id quod eſſet excogitatum, referret: nequaquam tantū inter ſummos oratores & mediocres intereſſe exiſtimaretur. Variare autem

oration

orationem magnopere oportebit. nam omnibus in rebus ſimilitudo eſt ſatietatis mater. id fieri poterit, ſi non ſimiliter ſemper ingrediamur in argumentationem. Nam primum omnium generibus ipſis diſtinguere conuenit orationem: hoc eſt tum inductione uti, tum ratiocinatione. Deinde in ipſa argumentatione non ſemper à propoſitione incipere, nec ſemper quinq; partibus abuti, neq; eadē ratione expolire partitiones, ſed tum ab aſſumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum utraq;, tū hoc tum illo genere cōplexionis uti. Id ut perſpiciamus, aut ſcribamus, aut in quolibet exemplo de ijs, quæ propoſita ſunt, hoc idem exerceamus, ut quàm facile ſit factu. Ac de partibus quidem argumentationis ſatis nobis dictum uidetur. Illud autem uolumus intelligi, nos probe tenere, alijs quoq; rationibus tractari argumentationes in philoſophia multis, & obſcuris, de quibus certum eſt artificiū conſtitutū. Verum illa nobis abhorrere ab uſu oratorio uidentur. Quæ pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos cōmodius, quàm cæteros attendiſſe non affirmamus, ſed perquiſitius, & diligentius conſcripſiſſe pollicemur. Nunc ut inſtituimus, proficiſci ordine ad reliqua pergemus.

REPREHENSIO eſt, per quam argumentando aduerſariorū confirmatio diluitur, aut infirmatur, aut alleuiatur. Hæc fonte in-

uentionis eodem utetur, quo utitur confirmatio: propterea, quòd quibus ex locis aliqua res confirmari poteſt, iiſdem poteſt ex locis infirmari. Nihil enim conſiderandum eſt in his omnibus inuentionibus, niſi id quod perſonis, aut negotiis attributum eſt. Quare inuentionem, & argumentationum expolitionem ex illis, quæ antè præcepta ſunt, hanc quoq; in partem orationis transferri oportebit. Veruntamen, ut quædam præceptio detur huius quoq; partis, exponemus modos reprehenſionis: quos qui obſeruabunt, facilius ea, quæ contrà dicentur, diluere, aut infirmare poterunt. Omnis argumentatio reprehenditur, ſi aut ex iis quæ ſumpta ſunt, non conceditur aliquod unum, plura'ue: aut his conceſſis, complexio confici ex his negatur: aut ſi genus ipſum argumentationis uitioſum oſtenditur: aut ſi contra firmam argumentationem, alia æque firma, aut firmior ponitur. Ex iis, quæ ſumuntur, aliquid non conceditur: cum aut id, quod credibile dicunt, negatur eſſe eiuſmodi: aut quod comparabile putant, diſſimile oſtenditur, aut iudicatum aliam in partem traducitur, aut omnino iudicium improbatur: aut quod ſignum eſſe aduerſarii dixerunt, id eiuſmodi negatur eſſe, aut ſi complexio, aut una, aut ex utraq; parte reprehenditur, aut ſi enumeratio falſa oſtēditur: aut ſi ſimplex cōcluſio falſi aliquid continere demōſtra-

tur.

tur. Nā omne quod ſumitur ad argumētandū, ſiue pro probabili, ſiue pro neceſſario, neceſſe eſt ſumatur ex his locis, ut antè oſtendimus. Quod pro credibili ſumptū erit, id infirmabitur ſi aut perſpicue falſum erit, hoc modo: Nemo eſt, qui non pecuniam, quàm ſapientiam malit. Aut ex contrario quoq; credibile aliquid habebit, hoc modo: Quis eſt qui non officij cupidior ſit quàm pecuniæ? Aut erit omnino increbile, ut ſiquis, quem conſtet eſſe auarum, dicat alicuius mediocris officij cauſa ſe maximā pecuniā neglexiſſe. Aut ſi, quod in quibuſdam rebus, aut hominibus accidit, id omnibus dicatur uſu euenire, hoc pacto: Qui pauperes ſunt, ijs antiquior officio pecunia eſt. Qui locus deſertus eſt, in eo cædem factam eſſe oportet. In loco celebri homo occidi quî potuit? aut ſi id quod raro fit, fieri omnino negatur: ut Curius pro Fuluio: Nemo poteſt uno aſpectu, neq; præteriens in amorem incidere. Quod autē pro ſigno ſumetur, id ex ijſdē locis, quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in ſigno primū uerū eſſe oſtendi oportet. Deinde eius eſſe rei ſignū propriū, qua de re agitur, ut cruorem cædis. Deinde factum eſſe, quod non oportuerit: aut non factum, quod oportuerit. Poſtremo ſciſſe eū, de qua quæritur, eius rei legē, & conſuetudinē. Nam eæ res ſunt ſigno attributæ, quas diligentius aperiemus, cū ſeparatim de ipſa coniecturali conſtitutione

dicemus. Ergo horũ unumquodq; in reprehenſione, aut non eſſe ſigno, aut parum magno eſſe, aut à ſe potius, quàm ab aduerſarijs ſtare, aut omnino falſò dici, aut in aliã quoq; ſuſpicionem duci poſſe demonſtrabitur. Cum autem pro comparabili aliquid inducetur, quoniã id per ſimilitudinem maxime tractatur, in reprehendendo conueniet, ſimile id negare eſſe, quod conferetur ei quicum conferetur. Id fieri poterit, ſi demonſtrabitur diuerſum eſſe genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, perſona, opinione: ac ſi quo in numero illud, quod per ſimilitudinem afferetur, & quo in loco hoc genus, cuius cauſa afferetur, haberi conueniat, oſtendetur. Deinde quid res cum re differat, demonſtrabimus, ex quo docebimus aliud de eo quod comparabitur, & de eo quicum comparabitur, exiſtimari oportere. Huius facultatis maxime indigemus, cum ea ipſa argumẽtatio, quæ per inductionem tractatur, erit reprehendenda. Si iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maxime firmatur, laude eorum, qui iudicarunt, ſimilitudine eius rei, qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatum eſt, cõmemorando non modo non eſſe reprehenſum iudicium, ſed ab omnibus approbatum: & demonſtrando difficilius, & maius fuiſſe id iudicatum quod afferatur, quàm id, quod inſtet. Ex contrarijs locis, ſi res aut uera aut uerisſimilis permittet, infirmari oportebit:

tebit: atq; erit obſeruandum diligenter, ne nihil ad id quod agatur, pertineat id quòd iudicatum ſit: & uidendum eſt ne ea res proferatur, in qua ſit offenſum, ut de ipſo qui iudicarit, iudicium fieri uideatur. Oportet autem animaduertere, ne, cum aliter multa ſint iudicata, ſolitarium aliquod, aut rarum iudicatum afferatur. Nam his rebus autoritas iudicati maxime poteſt infirmari. Atq; ea quidem argumenta, quæ quaſi probabilia ſumuntur, ad hunc modum tentari oportebit. Quæ uero ſicuti neceſſaria inducentur, ea ſi forte imitabuntur modo neceſſariam argumentationem, neq; erunt eiuſmodi, ſi reprehendentur. Primum complexio, quæ utrum conceſſeris, debet tollere, ſi uera eſt, nunquam reprehendetur: ſin falſa, duobus modis, aut conuerſione, aut alterius partis infirmatione. Conuerſione, hoc modo:

Nã ſi ueretur, quid eũ accuſes, qui eſt probus?
Sin inuerecundum animi ingenium poßidet,
Quid eũ accuſes, qui id parui auditu æſtimet?

Hic ſiue uereri dixeris, ſiue non uereri, concludendum hoc putat, ut neges eſſe accuſandum. Quod conuerſione, ſic reprehendetur: Immo uero accuſandus eſt. Nam ſi ueretur, accuſes. non enim parui auditu æſtimabit. Sin inuerecundum animi ingenium poßidet, tamen accuſes. non enim probus eſt. Alterius autem partis infirmatione hoc modo reprehendetur: Verum

ſi ne

ſi ueretur, accuſatione tua correctus, ab errato recedet. Enumeratio uitioſa intelligitur, ſi aut præteritum quiddam dicemus, quod uelimus concedere: aut infirmum aliquid annumeratum, quod aut contrà dici poſsit, aut cauſa non ſit quare non honeſte poſsimus concedere. Præteritur quiddam in eiuſmodi enumerationibus: Quoniam habes iſtum equum, aut emeris oportet, aut hereditate poſsideas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus ſit: aut ſi horum nihil eſt, ſurripueris neceſſe eſt. Sed neq; emiſti, neq; hæreditate uenit, neq; domi natus eſt, neq; donatus eſt: neceſſe eſt ergo ſurripueris. Hoc cōmode reprehenditur, ſi dici poſsit ex hoſtibus equus eſſe captus, cuius prædæ ſectio non uenierit: quo illato, infirmatur enumeratio, quoniam id ſit inductum quod præteritum ſit in enumeratione. Altero autem modo reprehendetur, ſi aut contrà aliquid dicetur: hoc eſt, ſi (exempli cauſa, ut in eodem uerſemur) poterit oſtendi hæreditate ueniſſe: aut ſi extremū illud non erit turpe concedere. ut ſi quis cum dixerint aduerſarij, Aut inſidias facere uoluiſti, aut amico morem geſsiſti, aut cupiditate elatus es: amico ſe morem geſsiſſe fateatur. Simplex autem concluſio reprehēditur, ſi id quod ſequitur, nō uideatur neceſſario cum eo quod anteceſsit, cohærere. Nam hoc quidem, Si ſpiritum ducit, uiuit: Si dies eſt, lucet: eiuſmodi eſt ut cū priore

nece

neceſſario poſterius cohærere uideatur. Hoc autem, Si mater eſt, diligit: Si aliquando peccauit, nunquam corrigetur: ſic conueniet reprehendi, ut demonſtretur non neceſſario cũ priore poſterius cohærere. hoc genus & cætera neceſſaria, & omnino omnis argumentatio, & eius repræhenſio maiorem quandam uim continet, & latius patet, quàm hic exponitur: ſed eius artificij cognitio huiuſmodi eſt, ut non ad huius artis partem aliquam adiungi poßit: ſed ipſa ſeparatim longi temporis, & magnæ atq; arduæ cognitionis indigeat. Quare illa nobis alio tempore, atq; ad aliud inſtitutum, ſi facultas erit, explicabuntur. Nunc his præceptionibus rhetorum ad uſum oratorium contentos nos eſſe oportebit. Cum igitur ex ijs quæ ſumuntur, aliquid non conceditur, ſic infirmabitur. Cum autem his conceßis, complexio ex his non conficitur, hæc erunt conſideranda, num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo: Si cum aliquis dicat ſe profectum eſſe ad exercitum, contráq; eum quis uelit hac argumentatione uti, Si ueniſſes ad exercitum, à Tribunis militaribus uiſus eſſes: non es autem uiſus ab his: non es igitur profectus ad exercitum. hic cum conceſſeris propoſitionem, & aſſumptionem, complexio eſt infirmanda. Aliud enim quàm cogebatur, illatum eſt. Ac nunc quidem quò facilius res cognoſceretur, perſpicuo & grandi uitio præditum

ditum poſuimus exemplum: ſed ſæpe obſcurius poſitum uitium pro uero probatur, cum aut parum memineris quod conceſſeris, aut ambiguū aliquod pro certo conceſſeris. Ambiguum ſi conceſſeris ex ea parte quam ipſe intellexeris: eam partem ſi aduerſarius ad aliā partem per complexionem uelit accomodare, demonſtrare oportebit, non ex eo quod ipſe conceſſeris, ſed ex eo quod ille ſumpſerit, confici complexionem ad hunc modū: Si pecuniæ indigetis, pecuniam non habetis: Si pecuniam non habetis, pauperes eſtis: Indigetis autem pecunia: mercaturæ enim niſi ita eſſet, operam non daretis: Pauperes igitur eſtis. Hoc ſi reprehenditur: Cum dicebas, Si indigetis pecuniæ, pecuniam non habetis: hoc intelligebam: ſi propter inopiam in egeſtate eſtis, pecuniam non habetis, & idcirco concedebam. cum autem hoc ſumebas, indigetis autem pecuniæ: illud accipiebam, Vultis autē pecuniæ plus habere. ex quibus cōceſsionibus non conficitur hoc, Pauperes igitur eſtis: conficeretur autem, ſi tibi primo quoq; hoc conceſsiſſem, qui pecuniam maiorem uellet habere, eum pecuniam non habere. Sæpe autem oblitum putāt quid conceſſeris, & idcirco id quod non conficitur, quaſi conficiatur, in concluſione infertur, hoc modo: Si ad illū hæreditas ueniebat, ueriſimile eſt ab illo eſſe necatū. Deinde hoc approbant plurimis uerbis: poſt aſſumunt, Ad illum

autem

autem hæreditas ueniebat, deinde infertur, Ille igitur occidit. Id ex ijs quæ ſumpſerant, nõ conficitur. Quare obſeruare diligenter oportet & quid ſumatur, & quid ex his conficiatur. Ipſum autem genus argumentationis uitioſum his de cauſis oſtendetur: ſi aut in ipſo uitium erit: aut ſi non ad id quod inſtituitur, accommodabitur. Atq; in ipſo uitiũ erit: ſi omnino totum falſum erit, ſi commune, ſi uulgare, ſi leue, ſi remotum, ſi mala definitio, ſi controuerſum, ſi perſpicuum, ſi non conceſſum, ſi turpe, ſi offenſum, ſi contrariũ, ſi inconſtãs, ſi aduerſum. Falſum eſt, in quo perſpicue mendacium eſt, hoc modo: Non poteſt eſſe ſapiens, qui pecuniam negligit: Socrates autem pecuniã negligebat: nõ igitur ſapiens erat. Cõmune eſt, quod nihilo magis ab aduerſarijs, quàm à nobis facit, hoc modo: Idcirco, Iudices, quia ueram cauſam habebam, breui peroraui. Vulgare eſt, quod in aliam quoq; rem nõ probabilem: ſi nũc conceſſum ſit, transferri poßit, hoc modo: Si ueram cauſam non haberet, uobis ſe, Iudices, non commiſiſſet. Leue eſt, quod aut poſt tempus dicitur, hoc modo: Si in mentem ueniſſet, non commiſiſſet. aut perſpicue rem turpem leui tegere uult defenſione, hoc modo:

Cum te expetebant omnes, florentißimo
In regno reliqui: nunc deſertum ab omnibus,
Summo periclo ſola ut reſtituam, paro.

Remotum eſt, quod ultra quàm ſatis eſt, petitur,

titur, hoc modo: Quòd ſi non P. Scipio Corneliam filiam Tiberio Graccho collocaſſet, atq; ex ea duos Gracchos procreaſſet, tantæ ſeditiones natæ non eſſent. Quare hoc incommodum Scipioni adſcribendum uidetur. Huiuſmodi eſt illa quoq; conqueſtio:

Vtinam, ne in nemore Pelio ſecuribus
Cæſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes.

Longius enim repetita eſt, quàm res poſtulabat. Mala definitio eſt, cum aut communia deſcribit, hoc modo: Seditioſus eſt is, qui malus, atq; inutilis eſt ciuis. nā hoc non magis ſeditioſi, quàm ambitioſi, quàm calumniatoris, quàm alicuius improbi hominis uim deſcribit. Aut falſum quiddam dicit, hoc pacto: Sapientia, eſt pecuniæ acquirendæ intelligentia. Aut aliquid non graue, nec magnum continens, ſic: Stultitia, eſt immenſæ gloriæ cupiditas. Eſt hæc quidem ſtultitia, ſed ex parte quadam non ex omni genere definita. Controuerſum eſt, in quo ad dubium demonſtrandum dubia cauſa affertur, hoc modo:

Eho tu, dij, quibus eſt poteſtas motus ſuperum, atq; inferum
Pacē inter ſeſe cōciliant, conferūt concordiā.

Perſpicuum eſt, de quo non eſt controuerſia: ut ſi quis, cum Oreſtem accuſet, planum faciat ab eo matrem eſſe occiſam. Non conceſſum eſt, cum id quod augetur, in controuerſia eſt. ut ſi

Quis, cũ Vlyſſem accuſet. in hoc maxime commoretur, Indignum eſſe ab homine ignauiſſimo uirum fortiſſimum Aiacem necatum. Turpe eſt, quod aut eo loco, in quo dicitur: aut eo homine, qui dicat: aut eo tempore, quo dicitur: aut ijs, qui audiunt: aut ea re, de qua agitur, indignum propter inhoneſtam rem uidetur. Offenſum, eſt quod eorum qui audiunt, uoluntatem lædit: ut ſi quis apud equites Romanos cupidos iudicãdi Cæpionis legem iudiciariã laudet. Contrarium, eſt quod contra ea dicitur quæ ij qui audiunt, fecerunt: ut ſi quis apud Alexandrum Macedonem contra aliquem urbis expugnatorem diceret, nihil eſſe crudelius, quàm urbes diruere, cũ ipſe Alexander Thebas diruiſſet. Inconſtans eſt, quod ab eodem de eadem re diuerſe dicitur: ut ſi quis, cum dixerit, qui uirtutem habeat, eum nullius rei ad bene uiuendum indigere, neget poſtea ſine bona ualetudine poſſe bene uiuere. aut ſe amico adeſſe propter beneuolentiã: ſperare enim aliquid cõmodi ad ſe peruenturũ. Aduerſum eſt, quod ipſi cauſæ aliqua ex parte officit. ut ſi quis hoſtium uim, & copias & felicitatem augeat, cũ ad pugnam milites hortetur. Si non ad id, quod inſtituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horũ aliquo in uitio reperietur. Si plura pollicitus, pauciora demonſtrabit: aut ſi cum totum debebit oſtendere, de parte aliqua

loquatur, hoc modo: Mulierum genus auarum eſt. Nam Eriphyle auro uiri uitam uendidit. Aut ſi non id quod accuſabitur, defendet: ut ſi quis, cum ambitus accuſabitur, manu ſe fortem eſſe defendet, ut Amphion apud Euripidem. Item apud Pacuuiũ, qui uituperata muſica, ſapientiam laudat. Aut ſi res ex hominis uitio uituperabitur: ut ſiquis doctrinam ex alicuius docti uitijs reprehendat. Aut ſiquis, cum aliquem uolet laudare, de felicitate eius, non de uirtute dicat. Aut ſi quis rem cum re ita comparabit, ut alteram ſe non putet laudare, niſi alteram uituperarit: aut ſi alteram ita laudet, ut alterius non faciat mentionem. ut ſiquis, cum aliqui deliberent, bellum geratur, an non: pacem laudet omnino, non illud bellum inutile eſſe demonſtret. Aut ſi, cum de certa re quæretur, de communi inſtituetur oratio. Aut ſi ratio alicuius rei reddetur falſa, hoc modo: Pecunia bonum eſt, propterea quòd ea maxime uitã beatam efficiat. Aut ſi infirma; ut Plautus:

Amicum caſtigare ob meritam noxiam,
Immane eſt facinus: uerum in ætate utile,
Et conducibile: nam ego amicũ hodie meum
Non caſtigabo pro commerita noxia.

Aut eadem, hoc modo: Maximum malum eſt auaritia: multos enim magnis incommodis afficit pecuniæ cupiditas. Aut parum idonea, hoc modo: Maximum bonum eſt amicitia:

plur

plurimæ enim delectationes ſunt in amicitia. Quartus modus erat reprehenſionis, per quem contra firmam argumentationem, æque firma, aut firmior ponebatur. Hoc genus in deliberationibus maxime uerſatur, cùm aliquid, quod contrà dicatur, æquum eſſe concedimus. Sed id quod nos defendimus, neceſſarium eſſe demonſtramus, aut cùm id quod illi defendant utile eſſe fateamur: quod nos dicamus, demonſtremus eſſe honeſtum. Ac de reprehenſione hæc quidem exiſtimauimus eſſe dicenda. Deinceps nunc de concluſione ponemus. Hermagoras digreſsionem, deinde tum poſtremam concluſionem ponit. In hac autem digreſsione ille putat oportere quandam inferri orationem à cauſa, atque à iudicatione ipſa remotam, quæ aut ſui laudem, aut aduerſarij uituperationem contineat, aut in aliam cauſam deducat: ex qua conficiat aliquid confirmationis, aut reprehenſionis non argumentando, ſed augendo per quandam amplificationem. Hanc ſiquis partem putarit eſſe orationis, ſequatur Hermagoram licebit. Nam & augendi, & laudandi, & uituperandi præcepta à nobis partim data ſunt, partim ſuo loco dabuntur. Nobis autem nõ placet hanc partem in numerum reponi, quòd de cauſa digredi, niſi per locum communem, diſplicet: quo de genere poſterius eſt dicendum. Laudes autem, & uituperationes non ſeparatim

placet tractari, ſed in ipſis argumentationibus eſſe implicitas. Nunc de concluſione dicemus.

CONCLVSIO, *eſt exitus & determinatio totius orationis. Hæc habet parteis tres, enumerationem, indignationem, conqueſtionem. Enumeratio eſt, per quam res diſperſe, & diffuſe dictæ, unum in locum coguntur, & reminiſcendi cauſa, unum ſub aſpectum ſubijciuntur. Hæc ſi ſemper eodem modo tractabitur, perſpicue ab omnibus artificio quodam tractari intelligetur: ſin uarie fiet, & hanc ſuſpicionem, & ſatietatem uitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, ut pleriq; faciunt propter facilitatem, ſingillatim unamquanq; rem attingere, & ita omnes tranſire breuiter argumentationes: tum autem, id quod difficilius eſt, dicere quas parteis expoſueris in partitione, de quibus te pollicitus ſis dicturum, & reducere in memoriam, quibus rationibus unamquanq; partem confirmaris: tum ab ijs qui audiunt, quærere quid ſit quod ſibi uelle debeant demonſtrari, hoc modo: Docuimus hoc, illud planum fecimus: ita ſimul & in memoriam redibit auditor, & putabit nihil eſſe præterea quod debeat deſiderare. Atque in his generibus (ut antè dictum eſt) tum tuas argumentationes tranſire ſeparatim, tum id quod artificioſius eſt, cum tuis contrarias coniungere: & cum tuam argumentationem dixeris, tum contra*

tra eam quod afferebatur, quemadmodum dilueris, oſtẽdere. Ita per breuem comparationem auditoris memoria & de confirmatione, & de reprehenſione redintegrabitur. Atq; hæc alijs actionis quoque modis uariare oportebit. Nam tum ex tua perſona enumerare poßis, ut quid, & quo loco quidq; dixeris admoneas: tum uero perſonam, aut rem aliquam inducere, & enumerationem ei totam attribuere. Perſonam, hoc modo: Nã ſi legis ſcriptor exiſtat, & quærat à uobis quid dubitetis quid poßitis dicere: cum uobis hoc, & hoc ſit demonſtratum. Atq; hic item ut in noſtra perſona licebit, aliâs ſingillatim tranſire omnes argumentationes: aliâs ad partitiones ſingula genera referre, aliâs ab auditore, quid deſideret quærere: aliâs hæc facere per comparationem ſuarum, & cõtrariarum argumentationũ. Res autem inducetur, ſi alicui rei huiuſmodi, legi, loco, urbi, monimento attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo: Quid ſi leges loqui poſſent, non'ne hæc apud uos quererentur? Quidnam amplius deſideratis, Iudices, cum uobis hoc, & hoc planum factum ſit? In hoc quoque genere omnibus eiſdem modis uti licebit. Commune autem præceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex unaquaque argumentatione, quoniam tota iterum dici non poteſt, id eligatur quod erit grauißimum: & unumquodque quàm breuißime tranſeatur,

ut memoria non oratio renouata uideatur. Indignatio, eſt oratio, per quam cõficitur ut in aliquem hominem magnũ odium, aut in rem grauis offenſio concitetur. In hoc genere illud primum intelligi uolumus, poſſe omnibus ex locis ijs, quos in confirmandi præceptis poſuimus, tractari indignationem. Nam ex ijs rebus, quæ perſonis atque negotijs attributæ ſunt, quæuis amplificationes & indignationes naſci poſſunt: ſed tamen ea, quæ ſeparatim de indignatione præcipi poſſunt, conſideremus. Primus locus ſumitur ab autoritate, cùm commemoramus, quantæ curæ res ea fuerit aut Dijs immortalibus, aut eis quorum autoritas grauiſſima debeat eſſe. qui locus ſumetur ex ſortibus, oraculis, uatibus, oſtentis, prodigijs, reſponſis, ſimilibus rebus. Item ex maioribus noſtris, regibus, ciuitatibus, gentibus, hominibus ſapientiſſimis, ſenatu, populo, legum ſcriptoribus. Secundus locus eſt, per quem illa res, ad quos pertineat, cum amplificatione per indignationem oſtenditur, an ad omnes, an ad maiorem partem, quod atrociſſimum eſt: an ad ſuperiores, quales ſunt ij quorum ex autoritate indignatio ſumitur, quod indigniſſimum eſt: an ad pares animo, fortuna, corpore, quod iniquiſſimum eſt: an ad inferiores, quod ſuperbiſſimum eſt. Tertius locus eſt, per quem quærimus, quidnam ſit euenturum, ſi idem cæteri faciant: & ſimul oſtend

oſtendimus, huic ſi conceſſum ſit, multos æmulos eiuſdē audaciæ futuros: ex quo quid mali ſit euenturum demonſtrabimus. Quartus locus eſt, per quem demonſtramus multos alacres expectare quid ſtatuatur, ut ex eo quod uni conceſſum ſit ſibi quoque tali de re quid liceat, intelligere poßint. Quintus locus eſt, per quem oſtendimus cæteras res perperam conſtitutas, intellecta ueritate commutatas corrigi poſſe: hanc eſſe rem, quæ ſi ſit ſemel iudicata, neq; aliò commutari iudicio, neq; ulla poteſtate corrigi poßit. Sextus locus eſt, per quem conſulto, & de induſtria factum eſſe demonſtratur: & illud adiungitur, uoluntario maleficio ueniam dari non oportere: imprudentiæ concedi nōnunquam conuenire. Septimus locus eſt, per quem indignamur, quòd tetrum, crudele, nefarium, tyrannicum factū eſſe dicamus, per uim, per manum opulentam: quæ res ab legibus, ab æquabili iure remotißima ſit. Octauus locus eſt, per quem demonſtramus non uulgare, neq; factitatum eſſe ne ab audacißimis quidem hominibus id maleficium de quo agitur: atq; id à feris quoq; hominibus & à barbaris gentibus, & immanibus beſtijs remotum eſſe. Hæc erunt quæ in parentes, liberos, coniuges, conſanguineos, ſupplices crudeliter facta dicentur: & deinceps ſiqua proferantur in maiores natu, in hoſpites, in uicinos, in amicos, in eos quibuſcum uitam egeris,

in eos apud quos educatus ſis, in eos à quibus eruditus ſis, in mortuos, in miſeros & misericordia dignos, in homines claros, nobiles, & honore uſos, in eos qui neq; lædere alium, nec ſe defendere potuerunt, ut in pueros, ſenes, mulieres: quibus omnibus acriter excitata indignatio ſummum in eum, qui uiolarit horum aliquid, odium commouere poterit. Nonus locus eſt, per quem cum alijs quæ conſtant eſſe peccata, hoc, quo de quæſtio eſt, comparatur, & ita per contentionem quanto atrocius & indignius ſit illud, de quo agitur, oſtenditur. Decimus locus eſt, per quem omnia quæ in negotio gerendo acta ſunt, quæq; poſt negotium conſecuta ſunt, cum uniuſcuiuſq; indignatione, & criminatione colligimus: & rem uerbis quammaxime ante oculos eius apud quem dicitur, ponimus: ut id quod indignum eſt, perinde illi uideatur indignum, ac ſi ipſe interfuerit, ac præſens uiderit. Vndecimus locus eſt, per quem oſtendimus ab eo factum, à quo minimè oportuerit: & à quo, ſi alius faceret, prohiberi conueniret.

Duodecimus locus eſt, per quem indignamur, quòd nobis hoc primis acciderit, nec alicui unquam uſu euenerit. Tertiuſdecimus locus eſt, ſi cum iniuria contumelia iuncta demonſtratur: per quem locũ in ſuperbiã & arrogantiam odium concitatur. Quartuſdecimus locus eſt, per quem petimus ab ijs qui audiunt, ut ad ſuas

res noſtras iniurias referant: ſi ad pueros pertinebit, de liberis ſuis cogitent: ſi ad mulieres, de uxoribus: ſi ad ſenes, de patribus aut parentibus. Quintuſdecimus eſt locus, per quem dicimus inimicis quoque & hoſtibus ea, quæ nobis acciderint, indigna uideri ſolere: & indignatio quidem his fere de locis grauiſſime ſumetur. Cōqueſtionis autē huiuſmodi de rebus parteis petere oportebit. Conqueſtio, eſt oratio, auditorum miſericordiā captās. In hac primū animum auditoris mitem, & miſericordem conficere oportet, quo facilius conqueſtione commoueri poſſit. Id locis cōmunibus efficere oportebit, per quos fortunæ uis in omnes, & hominum infirmitas oſtenditur: qua ratione habita grauiter & ſententioſe, maxime dimittitur animus hominum, & ad miſericordiam cōparatur, cum in alieno malo ſuā infirmitatem conſiderabit. Deinde primus locus eſt miſericordiæ, per quem quibus in bonis fuerint, & nūc quibus in malis ſint, oſtenditur. Secundus, qui in tempora tribuitur, per quem, quibus in malis fuerint, & ſint, & futuri ſint, demonſtratur. Tertius, per quem unumquodque deploratur incommodum, ut in morte filij pueritiæ delectatio, amor, ſpes, ſolatium, educatio: & ſiqua ſimili in genere quolibet de incommodo per conqueſtionem dici poterunt. Quartus, per quem res turpes & humiles, & illiberales proferentur, & indignæ

ætate

ætate, genere, fortuna, priſtino honore, beneficijs, quas paßi perpeſſuri'ue ſint. Quintus eſt, per quem omnia ante oculos ſingillatim incommoda ponentur, ut uideatur is, qui audit, uidere, & re quoque ipſa quaſi adſit, non uerbis ſolum ad miſericordiam ducatur. Sextus, per quem præter ſpem in miſerijs demonſtratur eſſe, & cùm aliquid expectaret, non modo id non adeptum eſſe, ſed in ſummas miſerias incidiſſe.

Septimus, per quem ad ipſos qui audiunt, ſimilem caſum conuertimus: & petimus ut de ſuis liberis, aut parentibus, aut aliquo, qui illis carus debeat eſſe, nos cùm uideant, recordentur.

Octauus, per quē aliquid dicitur eſſe factum quod non oportuerit, aut non factum quod oportuerit, hoc modo: Non affui, non uidi, non poſtremam eius uocem audiui, nō extremum eius ſpiritum excepi. Item, Inimicorum in manibus mortuus eſt: hoſtili in terra turpiter iacuit inſepultus: à feris diu uexatus communi quoq; honore in morte caruit. Nonus, per quem oratio ad mutas, & expertes animi res refertur: ut ſi ad equum, domum, ueſtem, ſermonem alicuius accōmodes, quibus animus eorum qui audiunt, & aliquem dilexerunt, uehementer commouetur. Decimus, per quem inopia, infirmitas, ſolitudo demonſtratur. Vndecimus, per quem aut liberorum, aut parētum, aut ſui corporis, ſepeliendi, aut alicuius eiuſmodi rei commēdatio fit.

ſit. Duodecimus, per quem diſiunctio deploratur ab aliquo, cum deducaris ab eo, quicum libentiſsime uixeris, ut à parente, filio, fratre, familiari. Tertiuſdecimus, per quem cum indignatione conquerimur, quòd ab ijs à quibus minime conueniat, male tractemur, propinquis, amicis, quibus beneſecerimus, quos adiutores fore putauerimus: aut à quibus indignum eſt, ut ſeruis, libertis, clientibus, ſupplicibus. Quartuſdecimus, qui per obſecrationem ſumitur, in quo orantur modo illi qui audiunt, humili & ſupplici oratione, ut miſereantur. Quintuſdecimus, per quem non noſtras, ſed eorum qui cari nobis debent eſſe, fortunas conqueri nos demonſtramus. Sextuſdecimus eſt, per quem animum noſtrum in alios miſericordem eſſe oſtendimus: & tamen amplum, & excelſum, & patientem incommodorum eſſe, & futurum, ſiquid acciderit, demonſtramus. Nam ſæpe uirtus & magnificentia, in quo grauitas & autoritas eſt, plus proficit ad miſericordiam commouẽdam, quàm humilitas & obſecratio. Commotis autem animis, diutius in conqueſtione morari non oportebit. Quemadmodũ enim dixit rhetor Apollonius, lacryma nihil citius areſcit. Sed quoniam & ſatis, ut uidemur, de omnibus partibus orationis diximus, & huius uoluminis magnitudo longius proceſsit: quæ ſequuntur deinceps in ſecundo libro dicemus.

M. T.

M. T. CICERONIS DE ARTE RHETORICA LIB. II.

CROTONIATAE quondã, cùm florerẽt omnibus copijs, & in Italia cum in primis beati numerarentur: templum Iunonis, quod religioſiſsime colebant, egregijs picturis locupletare uoluerunt. Itaq; Eracleotem Zeuxim, qui tum longe cæteris excellere pictoribus exiſtimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt. Is & cæteras tabulas complures pinxit, quarum nonnulla pars uſq; ad noſtram memoriam propter fani religionem remanſit, & ut excellentem muliebris formæ pulchritudinem muta in ſeſe imago contineret, Helenæ ſe pingere ſimulacrum uelle dixit. Quod Crotoniatæ, qui eum muliebri in corpore pingendo plurimum alijs præſtare ſæpe accepiſſent, libenter audierunt. Putauerunt enim eum, ſiquo in genere plurimum poſſet, in eo magnopere elaboraſſet, egregiũ ſibi opus illo in fano relicturum. Neque tum eos illa opinio fefellit. nam Zeuxis illico quæſiuit ab his quaſnam uirgines formoſas haberent. Illi autem ſtatim hominem deduxerunt in palæſtram, atq; ei pueros oſtenderunt multos magna præditos dignitate. (Etenim quodam tempore Crotoniatæ multum omnibus

corp

corporum uiribus, & dignitatibus anteſtete-runt, atq; honeſtiſsimas ex gymnico certami-ne uictorias domum cum maxima laude retu-lerunt) Cùm puerorum igitur formas, & cor-pora magno hic opere miraretur, Horum, in-quiunt illi, ſorores ſunt apud nos uirgines. quare qua ſint illæ dignitate, potes ex his ſuſpicari. Præbete igitur mihi quæſo, inquit, ex iſtis uir-ginibus formoſiſsimas, dum pingo id, quod pol-licitus ſum uobis, ut mutum in ſimulacrum ex animali exemplo ueritas transferatur. Tunc Crotoniatæ publico de conſilio uirgines unum in locum conduxerunt, & pictori quas uellet, eligendi poteſtatem dederunt. Ille autem quinq; delegit, quarum nomina multi poëtæ memoriæ tradiderunt, quòd eius eſſent iudicio probatæ, qui ueriſsimum pulchritudinis habere iudicium debuiſſet. Neq; enim putarit omnia, quæ quæ-reret ad uenuſtatem, uno in corpore ſe reperire poſſe: ideo quòd nihil ſimplici in genere omni ex parte perfectum natura expoliuit. Itaque tanquam cæteris non ſit habitura quod largia-tur, ſi uni cuncta conceſſerit, aliud alij commo-di aliquo adiuncto incommodo muneratur. Quod quoniam nobis quoque uoluntatis acci-dit, ut artem dicendi perſcriberemus: non unum aliquod propoſuimus exemplum, cuius omnes partes, quocunq; eſſent in genere, exprimendæ nobis neceſſario uiderentur: ſed omnibus unum in lo

in locum coactis ſcriptoribus, quod quiſq; commodiſſime præcipere uidebatur, excerpſimus: & ex uarijs ingenijs excellentiſſima quæq; libauimus. ex ijs enim, qui nomine & memoria digni ſunt, nec nihil optime, nec omnia præclariſſime quiſquam dicere nobis uidebatur. Quapropter ſtultitia nobis uiſa eſt, aut à bene inuentis alicuius recedere, ſi quo in uitio eius offenderemur: aut ad uitia quoq; eius accedere, cuius aliquo bene præcepto duceremur. Quòd ſi in cæteris quoq; ſtudijs à multis eligere homines cõmodiſſimum quodq;, quàm ſeſe uni alicui certo uellent addicere: minus in arrogantiam offenderent, non tantopere in uitijs perſeuerarent: aliquanto ex inſcientia leuius laborarent. Ac, ſi par in nobis huius artis, atque in illo picturæ ſcientia fuiſſet, fortaſſe magis hoc ſuo in genere opus noſtrum, quàm ille in ſua pictura nobilis eniteret. ex maiore enim copia nobis, quàm illi, fuit exemplorum eligendi poteſtas. Ille una ex urbe, & ex eo numero uirginũ, quæ tum erant, eligere potuit: nobis omnium quicunq; fuerunt ab ultimo principio huius præceptionis uſque ad hoc tempus expoſitis copijs, quodcunq; placeret, eligendi poteſtas fuit. Ac ueteres quidem ſcriptores artis uſque ab principe illo, atque inuentore Tyſia repetitos unum in locum conduxit Ariſtoteles, & nominatim cuiuſque præcepta magna cõquiſita cura perſpicuè conſcripſit,

poſuit, atq; enodata diligenter expoſuit: ac tantũ inuẽtoribus ipſis ſuauitate, & breuitate dicẽdi præſtitit, ut nemo illorum præcepta ex ipſorum libris cognoſcat: ſed omnes, qui quod illi præcipiant, uelint intelligere, ad hunc quaſi ad quendam multo cõmodiorem explicatorem reuertantur. Atq; hic quidem ipſe & ſeſe ipſum nobis, & eos qui ante ſe fuerant, in medio poſuit: ut cæteros, & ſeipſum per ſe cognoſceremus. Ab hoc autem qui profecti ſunt, quãquam in maximis philoſophiæ partibus operæ plurimũ conſumpſerunt, ſicut & ipſe, cuius inſtituta ſequebantur, fecerat: tamen permulta nobis præcepta dicẽdi reliquerunt. Atq; alij quoq; alio ex fonte præceptores dicendi emanauerunt: qui item permultum ad dicẽdum, ſiquid ars proficit, opitulati ſunt. nam fuit tẽpore eodem, quo Ariſtoteles, magnus et nobilis rhetor Iſocrates: cuius ipſius quam cõſtet eſſe artem, non inuenimus. Diſcipulorum autem, atq; eorum qui protinus ab hac ſunt diſciplina profecti, multa de arte præcepta reperimus. Ex his duabus diuerſis ſicuti familijs, quarum altera cum uerſaretur in philoſophia, nonnullam rhetoricæ quoq; artis ſibi curam aſſumebat: altera uero omnis in dicẽdi erat ſtudio & præceptione occupata: unum quoddam eſt conflatum genus à poſterioribus, qui ab utriſq; ea, quæ commode dici uidebantur, in ſuas artes contulerunt: quos

BIBLIOTECA NAZ. VITTORIO EMANUELE ROMA

ipſos ſimul atque illos ſuperiores nos nobis omnes, quoad facultas tulit, propoſuimus, & ex noſtro quoq; nonnihil in commune contulimus. Quòd ſi ea quæ in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quãto ſtudio electa ſunt: profecto neq; nos, neq; alios induſtriæ noſtræ pœnitebit. Sin autem temere aliquid alicuius præteriiſſe, aut non ſatis eleganter ſecuti uidebimur: docti ab aliquo facile, & libenter ſententiam commutabimus. non enim parum cognoſſe, ſed in parum cognito ſtulte, & diu perſeueraſſe turpe eſt: propterea quòd alterum communi hominum infirmitati, alterum ſingulari uniuſcuiuſq; uitio eſt attributum. Quare nos quidem ſine ulla affirmatione ſimul quærentes dubitãter, unumquodq; dicemus: ne dum paruulum hoc conſequimur, ut ſatis commode hæc perſcripſiſſe uideamur, illud amittamus quod maximum eſt, ut ne cui rei temere, atq; arroganter aſſenſerimus. Verum hoc quidem nos, & in hoc tempore, & in omni uita ſtudioſe, quoad facultas feret, cõſequemur. Nunc autem ne longius oratio progreſſa uideatur, de reliquis, quæ præcipiẽda uidẽtur eſſe, dicemus. Igitur primus liber expoſito genere huius artis, & officio, & fine, & materia, et partibus, genera controuerſiarũ & inuentiones, & conſtitutiones continebat. Deinde partes orationis, & in eas omnes omnia præcepta. Quare cum

in eo

in eo cæteris de rebus diſtinctius dictum ſit, diſperſe autem de cõfirmatione, & de reprehenſione: nunc certos cõfirmandi, & reprehendendi in ſingula cauſarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia quo pacto tractari conueniret argumentationes, in libro primo non indiligenter expoſitum eſt, hîc tantũ ipſa inuentæ unamquanq; in rem exponẽtur ſimpliciter ſine ulla exornatione: ut ex hoc, inuenta ipſa: ex ſuperiore autẽ expolitio inuentorũ petatur. Quare hæc quæ nunc præcipientur, ad confirmationis, & reprehenſionis partes referre oportebit.

OMNIS & demonſtratiua, & deliberatiua, & iudicialis cauſa neceſſe eſt in aliquo eorum, quæ antè expoſita ſunt, cõſtitutionis genere uno, pluribuſ'ue uerſetur. Hoc quãquam ita eſt, tamen cum communiter quædam de omnibus præcipi poßint, ſeparatim quoq; aliæ ſunt cuiuſq; generis, et diuerſæ præceptiones. Aliud enim laus aut uituperatio, aliud ſententiæ dictio, aliud accuſatio aut recuſatio conficere debet. In iudicijs quid æquum ſit quæritur: in demonſtrationibus, quid honeſtum: in deliberationibus, ut nos arbitramur, quid honeſtum ſit, & quid utile. Nam cæteri utilitatis modo finem in ſuadendo, & in diſſuadẽdo exponi oportere arbitrati ſunt. Quorum igitur generum fines & exitus diuerſi ſunt: eorum præcepta eadem eſſe non poſſunt. Neq; nunc hoc dicimus

non eaſdem incidere conſtitutiones: uerumtamẽ oratio quædã ex ipſo fine, & genere cauſæ naſcitur, quæ pertineat ad uitæ alicuius demonſtrationem, aut ad ſententiæ dictionem. Quare nunc in exponẽdis controuerſijs in iudiciali genere cauſarum & præceptorũ uerſabimur. Ex quo pleraq; in cætera quoq; cauſarũ genera ſimili implicita controuerſia nulla cum difficultate transferentur: pòſt autem ſeparatim de reliquis dicemus. Nunc à coniecturali conſtitutione proficiſcemur, cuius exẽplum ſit hoc expoſitum: In itinere quidam proficiſcentem ad mercatum quendam, & ſecum aliquantum numorum ferentem eſt comitatus: cum hoc, ut ferè fit, in uia ſermonẽ contulit: ex quo factũ eſt ut illud iter familiarius facere uellent. Quare, cũ in quãdam tabernã diuertiſſent, ſimul cœnare, & in eodem loco ſomnũ capere uoluerũt. Cœnati diſcubuerunt ibidem: caupo autẽ (nam ita dicitur pòſt inuentũ, cum in alio maleficio deprehẽſus eſſet) cum illum alterum, uidelicet qui numos haberet, animaduertiſſet, noctu poſtquã illos arctius, ut fit, iam ex laſsitudine dormire ſenſit, acceſsit, & alterius eorũ, qui ſine numis erat, gladium propter appoſitum è uagina eduxit, & illum alterũ occidit, numos abſtulit, gladium cruẽtum in uaginam recondidit, ipſe ſeſe in lectum ſuũ recepit. Ille autem, cuius gladio occiſio erat facta, multo ante lucem ſurrexit,

comit

comitem illum ſuum inclamauit ſemel, & ſæpius. Illum ſomno impeditũ non reſpõdere exiſtimauit: ipſe gladiũ & cætera, quæ ſecũ attulerat, ſuſtulit: ſolus profectus eſt. Caupo nõ multo pòſt conclamauit hominẽ eſſe occiſum, & cũ quibuſdam diuerſoribus illũ qui antè exierat, conſequitur: in itinere hominem comprehendit: gladium eius è uagina educit: reperit cruentũ: homo in urbẽ ab illis deducitur, ac reus fit. In hac intẽtio eſt criminis, Occidiſti. depulſio, Nõ occidi. Ex quibus conſtitutio eſt. Quæſtio eadem in cõiecturali, quæ iudicatio, Occiderit'ne. Nunc exponemus locos, quorũ pars aliqua in omnem coniecturalem incidit controuerſiam. Hoc autem & in horum locorum expoſitione, & in cæterorum oportebit attendere, nõ omnes in omnem cauſam cõuenire. Vt enim omne nomen ex aliquibus, nõ ex omnibus literis ſcribitur: ſic omnem in cauſam non omnis argumentorum copia, ſed eorum neceſſaria pars aliqua cõueniet. Omnis igitur, ex cauſa, ex perſona, ex facto ipſo, coniectura capiẽda eſt. Cauſa diſtribuitur in impulſionem, & in ratiocinationem. Impulſio eſt quæ ſine cogitatione per quandam affectionem animi facere aliquid hortatur: ut amor, iracũdia, ægritudo, uinolentia, & omnino omnia, in quibus animus ita uidetur affectus fuiſſe, ut rem perſpicere cũ cõſilio & cura non potuerit: & id quod fecit, impetu quodã

animi potius quàm cogitatione fecerit. Ratiocinatio autem eſt diligens, & conſiderata faciendi aliquid, aut nō faciendi excogitatio. Ea dicitur tum interfuiſſe, cum aliquid faciendum, aut non faciendū certa de cauſa uitaſſe, aut ſecutus eſſe animus uidetur: ut ſi amicitiæ quid cauſa factū dicetur, ſi inimici ulciſcendi, ſi metus, ſi gloriæ, ſi pecuniæ, ſi deniq; (ut omnia generatim amplectamur) alicuius retinendi, augendi, adipiſcendi'ue cōmodi: aut contrà reijciendi, diminuendi, deuitādi'ue incōmodi cauſa. Nam horum in genus alterutrum illa quoq; incidūt, in quibus aut incōmodum aliquod maioris uitandi incōmodi cauſa, aut maioris adipiſcendi cōmodi ſuſcipitur: aut cōmodum aliquod maioris adipiſcendi cōmodi, aut maioris uitandi incommodi prætcritur. Hic locus ſicut aliquod fundamentum eſt huius conſtitutionis: nam nihil factum eſſe cuiquam probatur, niſi aliquid quare factū ſit, oſtēditur. Ergo accuſator, cum aliquid impulſione factum eſſe dicet, illum impetum & quandam cōmotionem animi, affectionemq; uerbis, & ſententijs amplificare debebit, & oſtēdere quanta uis amoris ſit, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat, aut ex aliqua cauſa earum qua impulſum aliquem id feciſſe dicet. Hic & exemplorum cōmemoratione, qui ſimili impulſu aliquid commiſerint, & ſimilitudinum collatione, & ipſius animi

affect

affectionis explicatione curandũ eſt, ut nõ mirum uideatur, ſi quod ad facinus tali perturbatione commotus animus acceſſerit. Cum autem non impulſione, uerum ratiocinatione aliquem commiſiſſe quid dicet, quid cõmodi ſit ſecutus, aut quid incõmodi fugerit, demonſtrabit, & id augebit quammaxime poterit: ut quoad eius fieri poßit, idonea quammaxime cauſa ad peccandũ hortata uideatur. Si gloriæ cauſa, quantam gloriam conſecuturam exiſtimarit. Item ſi dominationis, ſi pecuniæ, ſi amicitiæ, ſi inimicitiarum, & omnino quicquid erit quod cauſæ fuiſſe dicet, id ſumme augere debebit. Et hoc eũ magnopere conſiderare oportebit, non quid in ueritate modo, uerum etiam uehementius, quid in opinione eius, quẽ arguet, fuerit. Nihil enim refert non fuiſſe, aut non eſſe aliquid commodi, aut incommodi, ſi oſtendi poteſt ei uiſum eſſe qui arguatur. Nam opinio dupliciter fallit homines, cũ aut res aliuſmodi eſt ac putatur, aut non is euentus eſt quẽ arbitrati ſunt. Res aliuſmodi eſt tum, cum aut id, quod bonum eſt, malũ putant: aut contrà, quod malum eſt, bonum: aut quod nec malum eſt, nec bonum, malum aut bonum: aut quod malum, aut bonum eſt, nec malum, nec bonũ. Hoc intellecto ſiquis negabit ullam eſſe pecuniã fratris, aut amici uita, aut denique officio ſuo antiquiorem, aut ſuauiorem, non erit hoc accuſatori negandũ. Nam in eum

culpa, & ſummum odium transferetur, qui id, quod tam uere, & pie dicetur, negabit. Verum illud dicendum erit, illi nõ eſſe ita uiſum, quod ſumi oportet ex ijs, quæ ad perſonam pertinẽt, de quo pòſt dicendum eſt. Euẽtus autẽ tum fallit, cum aliter accidit, atq; ij qui arguuntur, arbitrati eſſe dicũtur: ut ſiquis dicatur alium occidiſſe, ac uoluerit, quòd aut ſimilitudine, aut ſuſpicione, aut demonſtratione falſa deceptus ſit: aut cum necaſſe, cuius teſtamẽto nõ ſit hæres, quòd eius teſtamento ſe hæredem arbitratus ſit. non enim ex euẽtu cogitationem ſpectari oportere, ſed qua cogitatione, & ſpe ad maleficium profectus ſit, conſiderare: & quo animo quid quiſq; faciat, non quo caſu utatur, ad rem pertinere. In hoc autem loco, caput illud erit accuſatori, ſi demonſtrare poterit alij nemini cauſam fuiſſe faciendi. Secundariũ, ſi tantam, aut tam idoneam nemini. Sin fuiſſe alijs quoq; cauſa faciendi uidebitur, aut poteſtas alijs defuiſſe demonſtranda eſt, aut facultas, aut uoluntas. Poteſtas, ſi aut neſciſſe, aut non affuiſſe, aut conficere aliquid non potuiſſe dicetur. Facultas, ſi ratio, adiutores, adiumenta, & cætera quæ ad rem pertinebunt, defuiſſe alicui demonſtrabuntur. Voluntas, ſi animus à talibus factis uacuus, & integer eſſe dicetur. Poſtremo, quas ad defenſionem rationes reo dabimus, ijs accuſator ad alios ex culpa eximendos

abutet

abutetur. Verum id breui faciendum eſt, & in unum multa ſunt cõducenda: ut ne alterius defendendi cauſa hunc accuſare, ſed huius accuſandi cauſa defendere alterum uideatur. atq; accuſatori quidẽ hæc ferè ſunt in cauſa facienda, & conſideranda. Defenſor autẽ ex contrario: primum impulſionem, aut nullam fuiſſe dicet: aut ſi fuiſſe concedet, extenuabit, & paruulam quandam fuiſſe demonſtrabit, aut non ex ea ſolere huiuſmodi facta naſci docebit. Quo erit in loco demonſtrandum quæ uis & natura eius ſit affectionis, qua impulſus aliquid reus commiſiſſe dicetur: in quo & exẽpla, & ſimilitudines erunt proferendæ, & ipſa diligenter natura eius affectionis quamleuiſſime quietiſſimam ad partem explicanda: ut & res ipſa à facto crudeli, & turbulento ad quoddam mitius, & tranquillius traducatur: & oratio tamen ad animum eius qui audiet, & ad animi quendam intimum ſenſum accommodetur. Ratiocinationis autẽ ſuſpiciones infirmabit, ſi aut commodum nullum fuiſſe, aut paruum, aut alijs magis fuiſſe, aut nihilo ſibi magis quàm alijs, aut incommodum ſibi maius quàm cõmodum dicet: ut nequaquam fuerit illius cõmodi, quod expetitum dicatur, magnitudo, aut cum eo incommodo quod acciderit, aut cum illo periculo quod ſubeatur, comparanda. qui omnes loci ſimiliter incommodi quoq; uitatione tractabuntur.

tur. Sin accuſator dixerit eum id eſſe ſecutum, quod ei uiſum ſit cõmodum: aut id fugiſſe quod putarit eſſe incommodum, quanquam in falſa fuerit opinione: demonſtrandum erit defenſori neminem tantæ eſſe ſtultitiæ qui tali in re poſſit ueritatem ignorare. Quòd ſi id concedatur, illud non conceſſum iri, nec dubitaſſe quidem hunc quid eius iuris eſſet, ſed id quod falſum fuerit, ſine ulla dubitatione pro falſo, quod uerum pro uero probaſſe. Quòd ſi dubitauerit, ſummæ fuiſſe amẽtiæ, dubia ſpe impulſum certum in periculum ſe committere. Quemadmodum autem accuſator, cum ab alijs culpam dimouebit, defenſoris locis utetur: ſic ijs locis, qui accuſatori dati ſunt, utetur reus, cum in alios a ſe crimen uolet transferre. Ex perſona autem coniectura capietur, ſi eæ res, quæ perſonis attributæ ſunt, diligẽter conſiderabuntur: quas omnes in primo libro expoſuimus. nam & de nomine nonnunquam aliquid ſuſpicionis naſcitur. Nomen autem cum dicimus, cognomen quoque intelligatur oportet. De hominis enim certo & proprio uocabulo agitur, ut ſi dicamus iccirco aliquem Caldum uocari, quòd temerario, & repentino conſilio ſit: aut ſi ea de re hominibus Græcos imperitis uerba dediſſe, quòd Clodius, aut Cæcilius, aut Mutius uocarentur. Et de natura licet aliquantulum ducere ſuſpicionis. omnia enim hæc, uir

an mul

an mulier, huius an illius ciuitatis ſit, quibus ſit maioribus, quibus conſanguineis, qua ætate, quo animo, quo corpore, quæ naturæ ſunt attributa, ad aliquam coniecturam faciendam pertinebunt. Et ex uictu multæ trahuntur ſuſpiciones; cum quemadmodum, & apud quos, & à quibus educatus, & eruditus ſit quæritur, & quibuſcũ uiuat, qua ratione uitæ, quo more domeſtico uiuat. Et ex fortuna ſæpe argumẽtatio naſcitur, cum ſeruus an liber, pecunioſus an pauper, nobilis an ignobilis, felix an infelix, priuatus an cum poteſtate ſit, aut fuerit, aut futurus ſit, conſideratur: aut deniq; aliquid eorum quæritur, quæ fortunæ eſſe attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta & conſtanti animi aut corporis abſolutione conſiſtit, quo in genere eſt uirtus, ſcientia, & quæ contraria ſunt: res ipſa cauſa poſita docebit, ecquid hic quoq; locus ſuſpicionis oſtendat. Nam affectionis quidem ratio perſpicuam ſolet præ ſe gerere coniecturam, ut amor, iracundia, moleſtia: propterea quòd & ipſorũ uis intelligitur, & quæ res harum aliquã rem conſequantur, faciles cognitu ſunt. Studium autem, quoniam eſt áſsidua, & uehemens ad aliquam rem applicata magna cũ uoluntate occupatio, facile ex eo ducetur argumentatio, quã res ipſa deſiderabit in cauſa. Item ex conſilio ſumetur aliquid ſuſpicionis. Nam conſilium, eſt aliquid

faciendi,non faciendi'ue excogitata ratio. Item facta, & caſus, & orationes, quæ ſunt omnia (ut in confirmationis præceptis dictum eſt) in tria tempora diſtributa: facile erit uidere ecquid afferant ad coniecturam confirmandam ſuſpicionis. Ac perſonis quidem res eæ ſunt attributæ, ex quibus omnibus unū in locum coactis accuſatoris erit improbatione hominis uti. Nā cauſa facti parum firmitudinis habet, niſi animus eius, qui inſimulatur, in eam ſuſpicionem adducatur, ut à tali culpa non uideatur abhorruiſſe. Ut enim animum alicuius improbare nihil attinet, cum cauſa, quare peccauerit, non interceſſerit: ſic cauſam peccati intercedere leue eſt, ſi animus nulli minus honeſtæ rationi affinis oſtenditur. Quare uitā eius, quem arguit ex antefactis accuſator improbare debebit, et oſtendere ſi quo in pari antè peccato conuictus ſit. Si id non poterit, ſiquam in ſimilem ante ſuſpicionem uenerit, ac maxime ſi fieri poterit, ſimili aliquo in genere eiuſmodi cauſa aliqua commotum peccaſſe, aut in æque magna re, aut in maiore, aut in minore: ut ſi quis pecunia dicat inductum feciſſe, poßit demonſtrare aliqua in re eius aliquod factū auarum. Item in omni cauſa naturam, aut uictum, aut ſtudium, aut fortunam, aut aliquid eorum, quæ perſonis attributa ſunt, ad eam cauſam, qua commotum peccaſſe dicet, adiungere, atq; ex diſpari quoq; genere

culp

culparum, ſi ex pari ſumendi facultas non erit, improbare animum aduerſarij oportebit: ſi auaritia inductum arguas feciſſe, & auarum eum, quem accuſes, demonſtrare non poßis: alijs affinem eſſe uitijs doceas, & ex ea re non eſſe mirandum, qui in illa re turpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hoc quoq; in re eum deliquiſſe. Quantũ enim de honeſtate & autoritate eius, qui arguitur, detractum eſt, tantum de facultate totius eſt defenſionis diminutum. Si nulli affinis poterit uitio reus antè admiſſo demonſtrari: locus inducetur ille, per quem hortandi Iudices erunt, ut ueterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere. nã eum antè celaſſe, nunc manifeſto teneri. Quare non oportere hanc rem ex ſuperiori uita ſpectari, ſed ſuperiorem uitam ex hac re improbari, & aut poteſtatem antè peccandi non fuiſſe, aut cauſam. Aut ſi hæc dici non poterũt, dicendum erit illud extremum non eſſe mirũ, ſi nunc primum deliquerit. Nam neceſſe eſt eum qui uelit peccare, aliquando primum delinquere. Sin uita anteacta ignorabitur, hoc loco prætερito, & cur prætereatur demonſtrato, argumentis accuſationem ſtatim confirmare oportebit. Defenſor autem primum, ſi poterit, debebit uitam eius, qui inſimulabitur, quamhoneſtißimam demonſtrare. Id faciet, ſi oſtendet aliqua eius nota, & communia officia, quod genus in parentes, cognatos, amicos,

coſ, affines, neceſſarios: etiam quæ magis rara, & eximia ſunt, ſi ab eo, cum magno aliquo labore, aut periculo, aut utraque re, cum neceſſe non eſſet, officij cauſa, aut in Rempublicam, aut in parentes, aut in aliquos eorum qui modo expoſiti ſunt, facta eſſe dicet. Deinde ſi nihil deliquiſſe, nulla cupiditate impeditum ab officio receſsiſſe. Quod eo confirmatius erit, ſi cum poteſtas impune aliquid faciendi minus honeſte fuiſſe dicetur, uoluntas ei faciendi demonſtrabitur abſuiſſe. Hoc autem ipſum genus erit eo firmius, ſi eo ipſo in genere, quo arguetur, integer antea fuiſſe demonſtrabitur: ut ſi cum auaritiæ cauſa feciſſe arguatur, minime omni in uita pecuniæ cupidus fuiſſe doceatur. Hic illa magna cum grauitate inducetur indignatio, iuncta con queſtioni, per quam miſerum facinus eſſe, & indignum demonſtrabitur, cum animus omni in uita fuerit à uitijs remotiſsimus, eam cauſam putare, quæ homines audaces in fraudem rapere ſoleat, caſtiſsimum quoq; hominem ad peccandum potuiſſe impellere: aut iniquum eſſe, & optimo cuiq; perniciosiſsimum, non uitam hone ſte actam tali in tempore quamplurimum prodeſſe, ſed ſubita ex criminatione, quæ confingi facile poſsit, non ex anteacta uita, quæ neq; ad tempus ſingi, neq; ullo modo immutari poſsit, facere iudicium. Sin autem in anteacta uita aliquæ turpitudines erunt, aut falſo ueniſſe in

eam

eam exiſtimationem dicentur, aut ex aliquorũ inuidia, aut obtrectatione, aut falſa opinione: aut imprudentiæ, neceſsitudini, aut perſuaſioni, adoleſcentiæ, aut alicui non malitioſæ animi affectioni attribuentur, aut diſsimili in genere uitiorum: ut animus non omnino integer, ſed à tali culpa remotus eſſe uideatur. Ac ſi nullo modo uitæ turpitudo, aut infamia leniri poterit oratione, negare oportebit de uita eius, & moribus quæri, ſed de eo crimine, quo de arguatur: quare antè factis omiſsis, illud quod inſtet, agi oportere. Ex facto autem ipſo ſuſpiciones ducentur, ſi totius adminiſtratio negotij ex omnibus partibus pertentabitur, atq; hæ ſuſpiciones partim ex negotio ſeparatim, partim cõmuniter ex perſonis atq; ex hoc negotio proficiſcentur. Ex negotio duci poterunt, ſi eas res, quæ negotijs attributæ ſunt, diligẽter conſiderabimus. Ex ijs igitur in hanc conſtitutionẽ conuenire uidentur genera eorũ omnia, partes generũ plerç;. Videre igitur primum oportebit, quæ ſint continentia cũ ipſo negotio: hoc eſt, quæ ab re ſeparari non poſſunt. Quo in loco ſatis erit diligenter conſiderare, quid ſit ante rem factum, ex quo ſpes perficiendi nata, & faciendi facultas quæſita uideatur: quid in ipſa re gerenda, quid poſtea conſecutum ſit. Deinde ipſius eſt negotij geſtio pertractanda. Nam hoc genus earũ rerum, quæ negotio attributæ ſunt, ſecundo in loco nobis

nobis eſt expoſitum. Hoc ergo in genere ſpectabitur locus, tempus, occaſio, facultas: quorum uniuſcuiuſq; uis diligẽter in cõfirmationis præceptis explicata eſt. Quare, ne aut hic non admonuiſſe, aut ne eadem iterũ dixiſſe uideamur: breuiter demonſtrabimus, quid quaq; in parte conſiderari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tẽpore longinquitas, in occaſione commoditas ad faciendum idonea, in facultate copia, & poteſtas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit, aut ſine quibus omnino confici non poteſt, conſideranda eſt. Deinde uidendum eſt quid adiũctum ſit negotio, hoc eſt, quid maius, quid minus, quid æque magnum ſit, quid ſimile: ex quibus coniectura quædam ducitur, ſi quemadmodum res maiores, minores, æque magnæ, ſimilesq; agi ſoleant, diligenter conſiderabitur. Quo in genere euentus quoq; uidendus erit, hoc eſt quid ex unaquaq; re ſoleat euenire, magnopere conſiderandum eſt, ut metus, lætitia, titubatio. Quarta autem pars erat ex ijs, quas negotijs dicebamus eſſe attributas, conſecutio. In ea quæruntur ea, quæ geſtum negotium confeſtim, aut ex interuallo conſequuntur. In qua uidebimus ecquæ conſuetudo ſit, ecquæ lex, ecquæ actio, ecquod eius rei artificium ſit, aut uſus, aut exercitatio hominum, aut approbatio, aut offenſio, ex quibus nonnunquam elicitur aliquid ſuſpicionis. Sunt autem aliquæ ſuſpicio-

nes,

nes,quæ communiter & ex negotiorum,& ex perſonarũ attributionibus ſumuntur. Nam & ex fortuna, & ex natura, & ex uictu, ſtudio factis, caſu orationibus, conſilio, & ex habitu animi, aut corporis pleraque pertinent ad eaſdem res, quæ rem credibilem, aut incredibilem facere poſſunt, & cum facti ſuſpicione iunguntur. Maxime enim quæri oportet in hac conſtitutione, primum potuerit'ne aliquid fieri. deinde ecquo ab alio potuerit. Deinde facultas, de qua antè diximus. Deinde utrum id facinus ſit, quod pœnitere fuerit neceſſe: item quod ſpem celandi non haberet. Deinde neceſſitudo, in qua num neceſſe fuerit id aut fieri, aut ita fieri quæritur. Quorum pars ad conſilium pertinet, quod perſonis attributum eſt, ut in ea cauſa, quam expoſuimus. Ante rem erit, quòd in itinere ſe tam familiariter applicauerit: quòd ſermonis cauſam quæſiuerit: quòd ſimul diuerterit: dehinc cœnarit. In re, nox, ſomnus. Poſt rem, quòd ſolus exierit, quòd illum tam familiarem comitatum tam æquo animo reliquerit, quòd cruentum gladiũ habuerit. Horum pars ad conſilium pertinet. quæritur enim utrum uideatur diligenter ratio faciendi eſſe habita, & excogitata, an ita temere, ut nõ ueriſimile ſit quenquam tam temere ad maleficium acceßiſſe. In quo quæritur num quo alio modo commodius potuerit fieri, uel à fortuna adminiſtrari. Nam

ſæpe, ſi pecuniæ adiumenta, ſi adiutores deſint, facultas fuiſſe faciendi non uidetur, hoc modo: Si diligenter attendamus, apta inter ſe eſſe intelligimus hic quæ negotijs, & illa quæ perſonis ſunt attributa. Hic neque facile eſt, neque neceſſarium diſtinguere, ut in ſuperioribus partibus, quo pacto quidque accuſatorem, & quomodo defenſorem tractare oporteat. Non neceſſarium, propterea quòd cauſa poſita, quid in quanque conueniat, res ipſa docebit eos, qui non omnia hic ſe inuenturos putabunt: ſed ad ea, quæ præcepta ſunt, comparationis modo quandam in commune mediocrem intelligentiam conferent. Non facile autem, quòd & infinitum eſt tot de rebus utranque in partem ſingillatim de unaquaque explicare, & alias aliter hæc in utranq; partem cauſæ ſolent conuenire. Quare conſiderare hæc quæ expoſuimus, oportebit. Facilius autem ad inuentionem animus incedet, ſi geſti negotij & ſuam, & aduerſarij narrationem ſæpe, & diligenter pertractabit, & quid quæque pars ſuſpicionis habebit, eliciens conſiderabit. Quare, quo conſilio, qua ſpe perficiendi quidque factum ſit: cur hoc modò potius, quàm illo: cur ab hoc potius, quàm ab illo: cur nullo adiutore, aut cur hoc: cur nemo ſit conſcius, aut cur ſit, aut cur hic ſit: cur hoc antè factum ſit: cur hoc antè factum non ſit: cur hoc in ipſo negotio, cur hoc

poſt negotium: aut quid factum de induſtria, aut quid rem ipſam conſecutum ſit. conſtet'ne oratio aut cum re, aut ipſa ſecum: hoc huius'ne rei ſit ſignum, an illius, an huius & illius, & utrius potius: quid factum ſit quod non oportuerit, aut non factum quod oportuerit. Cũ animus hac intentione omnes totius negotij partes conſiderabit, tum illi ipſi in medium conſeruati loci procedent, de quibus antè dictũ eſt: & cum ex ſingulis, tum ex coniunctis argumenta certa naſcentur. Quorum argumentorum pars probabili, pars neceſſario in genere uerſabitur. Accedunt autem ad conie cturam ſæpe quæſtiones, teſtimonia, rumores, quæ contra omnia uterq; ſimili uia præceptorum torquere ad ſuæ cauſæ commodum debebit. Nam & ex quæſtione ſuſpiciones, & ex teſtimonio, & ex rumore aliquo pari ratione, ut ex cauſa, & ex perſona, & ex facto duci oportebit. Quare nobis & ij uidētur errare, qui hoc genus ſuſpicionum artificij non putant indigere, & ij, qui aliter hoc de genere, ac de omni coniectura præcipiendum putant. Omnis enim ijſdem ex locis coniectura ſumenda eſt. Nam & eius, qui in quæſtione aliquid dixerit, & eius qui in teſtimonio, & ipſius rumoris cauſa, & ueritas ex ijſdem attributionibus reperiretur. Omni autem in cauſa pars argumentorum eſt adiuncta ei cauſæ ſolum quæ dicitur, & ab ipſa ita

ducta, ut ab ea ſeparatim in omnes eiuſdem generis cauſas transferri non ſatis commode poſſit. Pars autẽ eſt peruagatior: & aut in omnes eiuſdem generis, aut in pleraſq; cauſas accommodata. Hæc ergo argumenta, quæ transferri in multas cauſas poſſunt, locos communes nominamus. Nam locus communis, aut certæ rei quandam continet amplificationẽ: ut ſiquis hoc uelit oſtendere, cum qui parentem necarit maximo ſupplicio eſſe dignum: quo loco niſi perorata, & probata cauſa, non eſt utendum. Aut dubiæ, quæ ex contrario quoq; habeat probabiles rationes argumentandi: ut ſuſpicionibus credi oportere, & contrà, ſuſpicionibus credi non oportere. Ac pars locorum communium, aut per indignationem, aut per conqueſtionem inducitur, de quibus antè dictũ eſt: pars per aliquam probabilem utraq; ex parte rationem. Diſtinguitur autem oratio, atq; illuſtratur maximè, raro inducendis locis communibus, & aliquo loco, iam certioribus illis auditoribus, & argumentis confirmantis. Nam & tum conceditur commune quiddam dicere, cum diligenter aliquis proprius cauſæ locus tractatus eſt: & auditoris animus aut renouatur ad ea, quæ reſtãt, aut omnibus iam dictis, exuſcitatur. Omnia enim ornamenta elocutionis, in quibus & ſuauitatis, & grauitatis plurimum conſiſtit, & omnia, quæ in inuentione uerborum, & ſen-

tentiarum aliquid habent dignitatis, in commu nes locos conferuntur. Quare, non ut cauſarum, ſic oratorum quoque multorum communes loci ſunt. nã niſi ab ijs, qui multa exercitatione magnam ſibi & uerborum, & ſententiarum copiam comparauerint, tractari non poterunt ornate, & grauiter, quemadmodum natura ipſorum deſiderat. Atq; hoc ſit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium. Nunc exponemus in coniecturalem constitutionem qui loci communes incidere ſoleant. Suſpicionibus credi oportere, & non oportere. Rumoribus credi oportere, & non oportere. Teſtibus credi oportere, & non oportere. Quæſtionibus credi oportere, & non oportere. Vitam anteactam ſpectari oportere, & non oportere. Eiuſdem eſſe, qui in illa re peccarit, et hoc quoq; admiſiſſe: & non eſſe eiuſdem. Maxime ſpectari cauſam oportere, & nõ oportere. Atque hi quidem, & ſi qui eiuſmodi ex proprio argumento communes loci naſcentur, in contrarias parteis diducentur. Certus autem locus eſt accuſatoris, per quem auget facti atrocitatem: & alter per quem negat malorum miſereri oportere. Defenſoris, per quem calumnia accuſatorum cum indignatione oſtenditur, & per quem cum conqueſtione miſericordia captatur. Hi, & cæteri omnes loci communes ex ijſdem præceptis ſumuntur, quibus cæteræ argumentationes:

tiones: ſed illæ tenuius, & acutius, & ſubtilius tractantur: hi autem grauius, & ornatius, & cum uerbis, tum etiam ſententijs excellentibus. In illis enim finis eſt, ut id quod dicitur, uerum eſſe uideatur: in his tametſi hoc quoque uideri oportet, tamen finis eſt amplitudo. Nunc ad aliam conſtitutionem tranſeamus.

CVM *eſt nominis cõtrouerſia, quia uis uocabuli definienda uerbis eſt, conſtitutio definitiua dicitur. Eius generis exemplo nobis poſita ſit hæc cauſa: C. Flaminius is qui conſul Rempub. male geſſit bello Punico ſecundo, cum tribunus plebis eſſet, inuito ſenatu, & omnino contra uoluntatem omnium optimatum per ſeditionẽ ad populum legem Agrariam ferebat. Hunc pater ſuus concilium plebis habentem de templo deduxit: accerſitur maieſtatis. Intentio eſt, Maieſtatem minuiſti, quòd tribunũ plebis de templo deduxiſti. Depulſio eſt, Non minui maieſtatem. Quæſtio eſt, Maieſtatem'ne minuerit. Ratio, In filium enim quam habebam poteſtatem, ea uſus ſum. Rationis infirmatio, At enim qui patria poteſtate, hoc eſt priuata quadam, tribunitiam poteſtatẽ, hoc eſt populi poteſtatem infirmat, minuit is maieſtatem. Iudicatio eſt, Minuat'ne is maieſtatẽ, qui in tribunitiam poteſtatem patria poteſtate utatur. Ad hanc iudicationẽ argumentationes omnes afferri oportebit. Ac, ne quis forte arbitretur nos nõ intelligere*

ligere aliam quoq; incidere conſtitutionem in hanc cauſam: eam nos pariē ſolam ſumimus, in qua præcepta nobis dāda ſunt. Omnibus autem partibus hoc in libro explicatis, quiuis omni in cauſa, ſi diligenter attendet, omnes uidebit conſtitutiones, & earum parteis & controuerſias, ſiquæ forte in eas incidēt: nam de omnibus perſcribemus. Primus ergo accuſatoris locus eſt, eius nominis, cuius de ui quæritur, breuis & aperta, & ex hominum opinione definitio, hoc modo: Maieſtatē minuere, eſt de dignitate, aut amplitudine, aut poteſtate populi, aut eorū quibus populus poteſtatē dedit, aliquid derogare. Hoc ſic breuiter expoſitum, pluribus uerbis eſt & rationibus confirmandum, & ita eſſe, ut deſcripſeris, oſtendendum. Poſtea ad id quod definieris, factum eius qui accuſabitur, adiungere oportebit: & ex eo quod oſtenderis eſſe, uerbi cauſa, Docere aduerſariū maieſtatem minuiſſe: & hunc locum totum cōmuni loco confirmare, per quem ipſius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cum indignatione augeatur. Pòſt erit infirmanda aduerſariorum deſcriptio. Ea autem infirmabitur, ſi falſa demonſtrabitur. Hoc ex opinione hominum ſumetur: cùm quemadmodum, & quibus in rebus homines in conſuetudine ſcribendi, aut ſermocinandi eo uerbo uti ſoleant, conſiderabitur. Item infirmabitur, ſi turpis aut inutilis eſſe oſtendetur eius

deſcriptionis approbatio: & ſi, quæ incommodà conſecutura ſint, eo conceſſo oſtendetur. Id autem ex honeſtatis & utilitatis partibus ſumetur, de quibus in deliberationis præceptis exponemus. Et ſi cum definitione noſtra aduerſariorum definitionem conferemus: & noſtram ueram, honeſtam, utilem eſſe demonſtrabimus, illorum contrà. Quæremus autem res, aut maiori, aut minori, aut parti in negotio ſimiles, ex quibus affirmetur noſtra deſcriptio. Iam ſi res plures erunt definiendæ: ut ſi quæratur, fur ſit, an ſacrilegus, qui uaſa ex priuato ſacra ſurripuerit, erit utendum pluribus definitionibus. Deinde ſimili ratione cauſa tractanda. Locus autem communis in eius malitiam, qui nõ modo rerum, uerumetiam uerborum poteſtatem ſibi arrogare conetur, ut & faciat, quod uelit: & id quod fecerit, quo uelit nomine appellet. Deinde defenſoris primus locus eſt, item nominis breuis & aperta & ex opinione hominum deſcriptio, hoc modo: Maieſtatem minuere eſt, aliquid de Repub. cùm poteſtatem non habeas, adminiſtrare. Deinde huius confirmatio eſt, ſimilibus, & exemplis, & rationibus. Poſtea ſui facti ab illa definitione ſeparatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas, aut honeſtas adaugetur. Deinde ſequitur aduerſariorum definitionis reprehenſio: quæ iiſdem ex locis omnibus, quos accuſatori præſcripſimus, conficitur:

& cætera pòſt eadem præter communem locum inducentur. Locus autem communis erit defenſoris is, per quem indignabitur: accuſatorem ſui periculi cauſa non res ſolum conuertere, uerumetiam uerba commutare conari. Nam illi quidem communes loci, qui aut calumniæ accuſatorum demonſtrandæ, aut miſericordiæ captandæ, aut facti indignandi, aut à miſericordia deterrendi cauſa ſumuntur, ex periculi magnitudine, non ex cauſæ genere ducuntur. Quare non in omnem cauſam, ſed in omne cauſæ genus incidunt. Eorum mentionem in coniecturali conſtitutione fecimus. Inductione autem eorum, cum cauſa poſtulabit, utemur.

CVM *autem actio translationis, aut commutationis indigere uidetur: quòd non aut is agit, quem oportet, aut cum eo quicum oportet, aut apud quos, qua lege, qua pœna, quo crimine, quo tempore oportet: conſtitutio translatiua appellatur. Huius nobis exẽpla permulta opus ſunt, ſi ſingula translationum genera quæramus: ſed quia ratio præceptorũ ſimilis eſt, exemplorum multitudine ſuperſedendum eſt. Atq; in noſtra quidem conſuetudine multis de cauſis fit ut rarius incidant translationes. Nam & prætoriis exceptionibus multæ excluduntur actiones: & ita ius ciuile habemus conſtitutum, ut cauſa cadat is, qui non quemadmodum oportet, egerit. Quare in iure plerunq; uerſantur. Ibi enim*

& exceptiones poſtulantur, & quodammodo agendi poteſtas datur, & omnis conceptio priuatorum iudiciorum conſtituitur. In ipſis autem iudicijs rarius incidunt: & tamen, ſi quando incidunt, eiuſmodi ſunt ut per ſe minus habeant firmitudinis. confirmentur autem aſſumpta alia aliqua conſtitutione. Vt in quodam iudicio, cum uenefici cuiuſdam nomen eſſet delatum, & quia parricidij cauſa ſubſcripta eſſet, extra ordinem eſſet acceptum, cum in accuſatione alia quædam crimina teſtibus & argumentis confirmarentur, parricidij autem ſolum mentio facta eſſet, defenſor in hoc ipſo multum oportet ut diu conſiſtat, cum de nece parentis nihil demonſtratum ſit, indignum facinus eſſe ea pœna afficere eum, qua parricidæ afficiũtur. Id autem ſi damnaretur, fieri neceſſe eſſet: quoniam & id cauſæ ſubſcriptum, & ex ea re nomen extra ordinem ſit acceptum. Ea igitur pœna ſi affici reum non oporteat, damnari quoque non oportere, quoniam ea pœna damnationem neceſſario cõſequatur. Hic defenſor pœnæ commutationem ex translatiuo genere inducendo, totam infirmabit accuſationem. Veruntamen cæteris quoque criminbus defendendis coniecturali conſtitutione translationem confirmabit. Exemplum autẽ translationis in cauſa nobis poſitum ſit huiuſmodi: Cùm ad uim faciendam quidam armati ueniſſent: armati contra

præſtò

præſtò fuerunt, & cuidam equiti Romano quidam ex armatis reſiſtenti gladio manum præcidit. Agit is, cui manus præciſa eſt, iniuriarū. poſtulat is, quicum agitur, à prætore exceptionem: extra quam in reum capitis præiudicium fiat. Hîc is qui agit, iudicium purum poſtulat: Ille quicum agitur, exceptionem addi ait oportere. Quæſtio eſt, Excipiendum ſit, an non. Ratio, Non enim oportet in recuperatorio iudicio eius maleficij, de quo inter ſicarios quæritur, præiudicium fieri. Infirmatio rationis, Eiuſmodi ſunt iniuriæ, ut de his indignum ſit nō primo quoq; tempore iudicari. Iudicatio, Atrocitas iniuriarum ſatis'ne cauſæ ſit, quare dum de ea iudicetur, de aliquo maiore maleficio, de quo iudicium comparatum ſit, præiudicetur. atq; exēplum quidem hoc eſt. In omni autem cauſa ab utroq; quæri oportebit, à quo, & per quos, & quomodo, et quo tempore aut agi, aut iudicari, aut quid ſtatui de ea re conueniat. Id ex partibus iuris, de quibus pòſt dicendum eſt, ſumi oportebit: & ratiocinari quid in ſimilibus rebus fieri ſoleat: & uidere utrum malitia quid aliud agatur, aliud ſimuletur, an ſtultitia, an neceſſitudine, quòd alio modo agi non poſſit: an occaſione agendi ſic ſit iudicium, aut actio conſtituta: an rectè ſine ulla re eiuſmodi res agatur. Locus autem communis contra eum, qui translationem inducet, fugere iudicium ac pœnam

nam,quia cauſæ diffidat. A translatione autem omnium fore perturbationem,ſi non ita res agatur,& in iudicium ueniat,quo pacto oporteat: hoc eſt ſi aut cum eo agatur, quicum non oporteat,aut alia pœna,alio crimine, alio tempore:atq; hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omnium pertinere. Tres igitur eæ conſtitutiones,quæ partes non habent,ad hunc modum tractabuntur. Nunc generalem conſtitutionem,& partes eius conſideremus.

CVM *& facto, & facti nomine conceſſo, neq; ulla actionis illata controuerſia, uis & natura,& genus negotij ipſius quæritur,conſtitutionem generalem appellamus. Huius primas eſſe parteis duas nobis uideri diximus negotialem,& iuridicialem.Negotialis eſt,quæ in ipſo negotio iuris ciuilis habet implicitam controuerſiam. Ea eſt huiuſmodi: Quidam pupillum hæredem fecit, Pupillus autẽ antè mortuus eſt, quàm in ſuam tutelam ueniret. De hæreditate ea,quæ pupillo uenit inter eos,qui patris pupilli hæredes ſecundi ſunt, & inter agnatos pupilli controuerſia eſt:poſſeſsio hæredum ſecundorum eſt.Intentio eſt agnatorum,Noſtra pecunia eſt, de qua is, cuius agnati ſumus, teſtatus non eſt. Depulſio eſt, Imò noſtra, qui hæredes ſecundi teſtamento patris ſumus. Quæſtio eſt,Vtrorum ſit.Ratio eſt,Pater enim & ſibi,& filio teſtamentum ſcripſit, dum is pupillus eſſet. Quare,*

quæ

quæ filij fuerunt, teſtamento patris noſtra fiant neceſſe eſt. Infirmatio eſt rationis, Imo pater ſibi ſcripſit, & ſecundum hæredem non filio, ſed ſibi iuſsit eſſe. Quare præter quàm quod ipſius fuit in teſtamento, ullius ueſtrum eſſe non poteſt. Iudicatio, Poſsit'ne quiſquam de filij pupilli re teſtari. An hæredes ſecundi ipſius patrisfamiliâs, non filij quoque eius hæredes pupilli ſint. Atque hoc non alienum eſt quòd ad multa pertineat, ne aut nuſquam, aut uſquequaque dicatur, hîc admonere. Sunt cauſæ, quæ plures habent rationes in ſimplici conſtitutione: quod fit, cum id quod factum eſt, aut quod defenditur, pluribus de cauſis rectum, aut probabile uideri poteſt, ut in hac ipſa cauſa. Supponatur enim ab hæredibus hæc ratio, Vnius enim pecuniæ plures diſsimilibus de cauſis hæredes eſſe non poſſunt: nec unquam factum eſt, ut eiuſdem pecuniæ alius teſtamento, alius lege hæres eſſet. Infirmatio hæc erit, Non eſt una pecunia: propterea quòd altera iam erat pupilli aduentitia: cuius hæres non illo in teſtamento quiſquam ſcriptus erat, ſiquid pupillo accidiſſet: & de altera patris etiam nunc mortui uoluntas plurimum ualebat, quæ iam mortuo pupillo ſuis hæredibus concedebat. Iudicatio eſt, Vna'ne pecunia fuerit. ac ſi hac erunt uſi infirmatione, Poſſe plures eſſe unius hæredes pecuniæ diſsimilibus de cauſis. de eo

ipſo

ipſo indicatio naſcitur, Poſsint'ne eiuſdem pecuniæ plures diſsimilibus generibus eſſe hæredes. Ergo una in conſtitutione intellectum eſt, quomodo & rationes, & rationum infirmationes, & preterea indicationes pluresſiant. Nunc huius generis præcepta uideamus. Vtriſq;, aut etiam omnibus, ſi plures ambigent, ius ex quibus rebus conſtet, eſt conſiderandum. Initium ergo eius ab natura ductũ uidetur. Quædam autem ex utilitatis ratione, aut perſpicua nobis, aut obſcura in conſuetudinem ueniſſe: pòſt autem approbata. Quædam aut à conſuetudine, aut uero utilia uiſa, legibus eſſe firmata. Ac naturæ quidem ius eſt, quod nobis non opinio, ſed quædam innata uis afferat, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obſeruantiam, ueritatem. Religionem, eam quæ in metu & ceremonia Deorum ſit, appellant. Pietatem, quæ erga patriam, aut parentes, aut alios ſanguine coniunctos officium conſeruare moneat. Gratiam, quæ in memoria & remunuratione officiorum, & honorum, & amicitiarum obſeruantiam teneat. Vindicationem, per quam uim, & contumeliam defendendo, aut ulſciſcendo propulſamus à nobis, & à noſtris qui nobis eſſe chari debent: & per quam peccata punimus. Obſeruãtiam, per quam ætate, aut ſapientia, aut honore, aut aliqua dignitate antecedentes reueremur & colimus. Veri-

tatem, per quam damus operam ne quid aliter, quàm confirmauerimus, fiat, aut factum, aut futurum ſit. Ac naturæ quidem iura minus ipſa quæruntur ad hanc controuerſiam, quòd neq; in hoc ciuili iure uerſantur, & à uulgari intelligentia remotiora ſunt: ad ſimilitudinem uero aliquam aut ad rem amplificandam ſæpe ſunt inſerēda. Conſuetudinis autē ius eſſe putatur id, quod uoluntate omnium ſine lege uetuſtas comprobarit. In ea autē iura ſunt quædam ipſa iam certa propter uetuſtatem. Quo in genere et alia ſunt multa: & eorum multo maxima pars, quæ prætores ediſcere conſueuerunt. Quædam autem genera iuris iam certa conſuetudine facta ſunt: quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum eſt, quod inter aliquos conuenit, quod iam ita iuſtum putatur, ut iuri præſtare dicatur. Par, quod inter omnes æquabile eſt. Iudicatum, de quo iam antè ſententia alicuius, aut aliquorum conſtitutum eſt. Iam iura legitima ex legibus cognoſci oportebit. His ergo ex partibus iuris quicquid aut ex ipſa re, aut ex ſimili, aut ex maiore, aut ex minore naſci uidebitur, quæq; attendere, atq; elicere pertentando unamquanque partem iuris oportebit. Locorum autem communium, quoniam (ut antè dictum eſt) duo ſunt genera: quorum alterū dubiæ rei, alterum certæ continet amplificationem, quid ipſa cauſa det, et quid augeri per communem locum

poſſis

poſſit, & oporteat, conſiderabitur. Nam certi, qui in omnes incidant loci præſcribi non poſſunt. in plerisq; fortaſſe ab autoritate iuriſconſultorum, & contra autoritatem dici oportebit. Attendendum eſt autem in hac, & in omnibus, num quos locos communes, præter eos quos expoſuimus, ipſa res oſtendat. Nunc iuridiciale genus, & parteis eius conſideremus.

IVRIDICIALIS *eſt, in qua æqui et iniqui naturâ, et præmij, aut pœnæ ratio quæritur. Huius partes ſunt duæ, quarum alteram abſolutam, alteram aſſumptiuam nominamus. Abſoluta eſt, quæ ipſa in ſe, non ut negotialis implicite & abſcondite, ſed patentius & expeditius recti, & non recti quæſtionem continet. Ea eſt huiuſmodi: Cum Thebani Lacedæmonios bello ſuperauiſſent: et ferè mos eſſet Graijs, cum inter ſe bellum geſſiſſent, ut ij qui uiciſſent, trophæum aliquod in finibus ſtatuerent uictoriæ modo in præſentia declarandæ cauſa, non ut in perpetuum belli memoria maneret, æneum ſtatuerunt trophæum. Accuſantur apud Amphictyonas, id eſt apud cõmune Græciæ concilium. Intentio eſt, Non oportuit. Depulſio eſt, Oportuit. Quæſtio eſt, Oportuerit'ne. Ratio eſt, Eam enim ex bello gloriã uirtute peperimus, ut eius æterna inſignia poſteris noſtris relinquere uellemus. Infirmatio eſt, Attamẽ æternum inimicitiarum monimentũ Graios de Graijs ſtatuere*

non

non oportet. Iudicatio eſt, cum ſummæ uirtutis celebrãdæ cauſa Graij de Graijs æternũ inimicitiarum monimentum ſtatuerint, rectè'ne, an contrà fecerint: Hanc ideo rationem ſubiecimus, ut hoc cauſæ genus ipſum, de quo agimus, cognoſceretur. Nam ſi eã ſuppoſuiſſemus, quæ fortaſſe uſi ſunt, Non enim iuſte, neq; pie bellũ geſsiſtis: in relationem criminis dilaberemur, de qua pòſt loquemur. Vtrunq; autem cauſæ genus in hanc cauſam incidere perſpicuum eſt. In hanc argumentationes ex ijſdem locis ſumendæ ſunt, atq; in cauſam negotialem, de qua antè dictũ eſt. Locos autem communes & ex cauſa ipſa, ſiquid inerit indignationis aut conqueſtionis, & ex iuris utilitate & natura multos & graues ſumere licebit, & oportebit, ſi cauſæ dignitas uidebitur poſtulare. Nunc aſſumptiuam partem iuridicialis conſideremus. Aſſumptiua igitur tunc dicitur, cum ipſum ex ſe factum probari non poteſt, aliquo autem foris adiuncto argumẽto defenditur. Eius partes ſunt quatuor, Comparatio, Relatio criminis, Remotio criminis, Conceſsio. Comparatio eſt, cum aliquod factum, quod per ſe ipſum non ſit probandum, ex eo, cuius id cauſa factum eſt, defenditur. Ea eſt huiuſmodi: Quidam Imperator, cum ab hoſtibus circunſideretur, neq; effugere ullo modo poſſet, depactus eſt cum eis, ut arma & impedimenta relinqueret, milites

educeret. Itaq; fecit: armis & impedimentis amiſſis, præter ſpem milites conſeruauit. Accuſatur maieſtatis. Incurrit huc definitio, quid ſit lædere maieſtatem: ſed nos hunc locum, de quo agimus, conſideremus. Intentio eſt, Non oportuit arma & impedimenta relinquere. Depulſio eſt, Oportuit. Quæſtio eſt, Oportuerit'ne. Ratio eſt, Milites enim omnes periſſent. Infirmatio eſt aut coniecturalis, Non periſſent: aut altera coniecturalis, Non ideo feciſti. Ex quibus ſunt iudicationes, Periſſent'ne: & ideo'ne fecerit. aut hæc comparatiua, cuius nũc indigemus, At enim ſatius fuit amittere milites, quàm arma & impedimenta hoſtibus concedere. Ex qua iudicatio naſcitur, Cum omnes perituri milites eſſent, niſi ad hanc pactionem ueniſſent, utrum ſatius fuerit amittere milites, an ad hanc conditionem uenire. Hoc cauſæ genus ex his locis tractari conueniet. Oportebit adhibere cæterarum quoq; conſtitutionum rationẽ atq; præcepta, ac maxime coniecturis faciendis infirmare illud, quod cum eo quod crimini dabitur, ij qui accuſabuntur, comparabuntur. Id fiet, ſi aut id quod dicent defenſores futurum fuiſſe, niſi id factum eſſet, quo de facto iudicium eſt, futurum fuiſſe negabitur: aut ſi alia ratione, & aliam ob cauſam, ac dicet ſe reus feciſſe, demonſtrabitur eſſe factum. Eius rei confirmatio, & itẽ cõtraria de parte

infirm

infirmatio ex conicturali conſtitutione ſumetur. Sin autem certo nomine maleficij uocabitur in iudiciũ,ſicut in hac cauſa (nam maieſtatis accerſitur) definitione, & definitionis præceptis uti oportebit. Atq; hæc quidem plerũq; in hoc genere incidunt,ut coniectura, & definitione utendũ ſit. Sin aliud quoq; aliquod genus incidet, eius generis præcepta licebit huc pari ratione transferre. Nam accuſatori maxime eſt in hoc elaborandum, ut id ipſum factũ, propter quod ſibi reus concedi putat oportere, quamplurimis infirmet rationibus: quod facile eſt, ſi quamplurimis conſtitutionibus aggrediatur id improbare. Ipſa autem comparatio ſeparata à cæteris generibus controuerſiarum ſic ex ſua ui conſiderabitur, ſi illud quod comparabitur, aut non honeſtum, aut nõ utile, aut non neceſſarium fuiſſe, aut non tantopere utile, aut non tantopere honeſtum, aut non tantopere neceſſarium fuiſſe demonſtrabitur. Deinde oportet accuſatorem illud, quod ipſe arguat, ab eo quod defenſor cõparat, ſeparare. Id autẽ faciet, ſi demonſtrabit non ita fieri ſolere, neque oportere, neq; eſſe rationem, quare hoc propter hoc fiat: ut propter ſalutẽ militum ea quæ ſalutis cauſa comparata ſunt, hoſtibus tradantur. Poſtea comparare oportebit cum beneficio maleficium, & omnino id quod arguitur cum eo quod factũ ab defenſore laudatur, aut faciendũ

fuiſſe demonſtratur, contenderet: & hoc extenuando malefícij magnitudinem simul adaugere. Id fieri poterit, si demonſtrabitur, honeſtius, utilius, magis neceſſariũ fuiſſe illud quod uitarit reus, quàm illud quod fecerit. Honeſti autem, & utilis, & neceſſarij uis & natura in deliberationis præceptis cognoſcetur. Deinde oportebit ipſam illã comparatiuã indicationẽ exponere tanquam cauſam deliberatiuam, & de ea ex deliberationis præceptis deinceps dicere. Sit enim hæc indicatio, quam antè expoſuimus: Cum omnes perituri milites eſſent, niſi ad hanc pactionem ueniſſent: utrum ſatius fuerit perire milites, an ad hanc pactionem uenire. Hoc ex locis deliberationis, quaſi aliquam in conſultationem res ueniat, tractari oportebit. Defenſor autem quibus in locis ab accuſatore aliæ conſtitutiones erunt inductæ, in ijs ipſe quoq; ex ijſdem conſtitutionibus defenſionem comparabit: cæteros autem omnes locos, qui ad ipſam comparationẽ pertinebunt, ex contrario tractabit. Loci autẽ cõmunes erũt accuſatoris, in eum qui cũ de facto turpi aliquo, aut inutili, aut utroq; fateatur: quærat tamen aliquã defenſionem, & facti inutilitatem, aut turpitudinem cum indignatione proferre. Defenſoris eſt, nullum factum inutile, neque turpe, neq; item utile, neq; honeſtum putari oportere, niſi quo animo, quo tẽpore, qua de cauſa factum ſit, intel-

ligatur

ligatur. Qui locus ita cõmunis eſt, ut bene tractatus in hac cauſa, magno ad perſuadendum momento futurus ſit. Et alter locus, per quem magna cum amplificatione beneficij magnitudo ex utilitate, aut honeſtate, aut facti neceßitudine demonſtratur. Et tertius, per quem res expreſſa uerbis, ante oculos eorũ qui audiunt, ponitur: ut ipſi ſe quoq; idem facturos fuiſſe arbitrẽtur, ſi ſibi illi res atq; ea faciẽdi cauſa per idem tẽpus accidiſſet. Relatio criminis eſt, cum reus id quod arguitur confeſſus, alterius ſe inductum peccato, iure feciſſe demonſtrat. Ea eſt huiuſmodi: Horatius occiſis tribus Curiatibus, & duobus amißis fratribus, domum ſe uictor recepit. Is animaduertit ſororem ſuam de fratrum morte non laborantem: ſponſi autem nomen appellantẽ identidem Curiatis cum gemitu, & lamentatione, indignè paſſus, uirginem occidit. accuſatur. Intentio eſt, Iniuria ſororẽ occidiſti. Depulſio eſt, Iure occidi. Quæſtio eſt, Iuréne occiderit. Ratio eſt, Illa enim hoſtium mortem lugebat, fratrum negligebat, me & populum Rom. uiciſſe moleſte ferebat. Infirmatio eſt, Tamen à fratre indemnatã necari non oportuit. Ex qua iudicatio fit: Cum Horatia fratrum mortem negligeret, hoſtium lugeret, de fratris & populi Romani uictoria non gauderet, oportuerit'ne eam à fratre indemnatam necari. Hoc in genere cauſæ, primum

ſiquid ex cæteris dabitur cōſtitutionibus ſumi oportebit, ſicut in comparatione præceptū eſt. Poſtea ſiqua facultas erit, per aliquam conſtitutionem illum, in quem crimen trāſfertur, defendere. Deinde leuius eſſe illud, quod in alterū peccatum reus transferat, quàm quód ipſe ſuſceperit. Poſtea translationis partibus uti, & oſtendere à quo, & per quos, & quomodo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut ſtatui de ea re conuenerit: ac ſimul oſtendere non oportuiſſe antè ſupplicium, quàm iudicium interponere. Tum leges quoq; & iudicia demōſtranda ſunt, per quæ potuerit id peccatū, quòd ſponte ſua reus punitus ſit, moribus, & iudicio uindicari. Deinde negare debebit, audiri oportere id quod in eum criminis conferatur, de quo is ipſe qui conferat, iudicium fieri noluerit: & id quod iudicatum non ſit, pro infecto haberi oportere. Poſtea impudentiam demonſtrare eorum, qui cum nunc apud Iudices accuſent, quem ſine iudicibus ipſi condemnarint: & de eo iudicium faciant, de quo iam ipſi ſuppliciū ſumpſerint. Poſtea perturbationem iudicij futuram dicemus, & iudices longius, quàm poteſtatem habeant, progreſſuros, ſi ſimul & de reo, & de eo, quem reus arguat, iudicarint. Deinde hoc ſi conſtitutum ſit, ut peccata homines peccatis, & iniurias iniurijs ulciſcantur, quantum incōmodorum conſequatur. Ac

ſi idem

ſi idem facere ipſe, qui nunc accuſat, ualuiſſet: ne hoc quidem ipſo quicquã opus fuiſſet iudicio. ſi uero cæteri quoq; idem faciant, omnino iudicium nullum futurum. Poſtea demonſtrabitur, ne ſi iudicio quidem illa dãnata eſſet, in quam id crimẽ ab reo conferatur, potuiſſe hunc ipſum de illa ſupplicium ſumere. Quare eſſe indignũ, eum qui ne de damnata quidem pœnas ſumere potuiſſet, de ea ſuppliciũ ſumpſiſſe, quæ ne adducta quidem ſit in iudicium. Deinde poſtulabit, ut legem, qua lege fecerit, proferat. Deinde (quemadmodum in cõparatione præcipiebamus) ut illud quod comparabatur, extenuaretur ab accuſatore quammaxime: ſic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transferetur, cum huius maleficio, qui ſe iure feciſſe dicat, cõparare: poſtea demonſtrandum eſt, non eſſe illud eiuſmodi, ut ob id hoc fieri conueniret. Extrema eſt, ut in comparatione, aſſumptio indicationis, & de ea per amplificationẽ ex deliberationis præceptis dictio. Defenſor autem, quæ per alias conſtitutiones inducentur, ex ijs locis qui traditi ſunt, infirmabit. Ipſam autem relationem comprobabit: primum augendo eius, in quem refert crimen, culpam & audaciam: & quammaxime per indignationem, ſi res feret, iuncta conqueſtione ante oculos ponendo. Poſtea leuius demonſtrando reum punitum, quàm ſit ille promeritus: & ſuum

ſuppliciũ cum illius iniuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accuſatore tractati, ut refelli, & contrariam in partem cõuerti poſsint, quo in genere ſunt tres extremi; contrarijs rationibus infirmare. Illa autem acerrima accuſatorũ criminatio, per quam perturbationẽ fore omnium iudiciorũ demonſtrãt, ſi de indemnato ſupplicij ſumẽdi poteſtas data ſit, leuabitur. Primũ, ſi eiuſmodi demonſtrabitur iniuria, ut non modo uiro bono, uerũ etiam homĩni libero uideatur nõ fuiſſe tolleranda. Deinde ita perſpicua, ut ne ab ipſo quidem qui feciſſet, in dubium uocaretur. Deinde eiuſmodi, ut in eam is maxime debuerit animaduertere, qui animaduerterit: ut non tam rectũ, non tam fuerit honeſtum in iudicium illã rem peruenire, quàm eo modo, atq; ab eo uindicari, quo modo, & à quo ſit uindicata. Poſtea ſic rem fuiſſe apertam, ut iudicium de ea re fieri nihil attinuerit. Atq; hic demonſtrandum eſt rationibus & rebus ſimilibus permultas ita atroces & perſpicuas res eſſe, ut de his non modo non neceſſe ſit, ſed ne utile quidem, quin mox iudicium fiat, expectare. Locus communis accuſatoris in eum, qui cum id quod arguitur, negare non poſsit, tamen aliquid ſibi ſpei comparet ex iudiciorum perturbatione. Atq; hic utilitatis iudiciorum demonſtratio, & de eo cõqueſtio, qui ſupplicium dederit indemnatus:

tus: in eius autem qui ſumpſerit audaciam, & crudelitatē, indignatio. Ab defenſore in eius, quem ultus ſit, audaciam ſui conqueſtione: rem non ex nomine ipſius negotij; ſed ex conſilio eius qui fecerit, & cauſa, & tempore conſiderari oportere: quid mali futurum ſit aut ex iniuria, aut ex ſcelere alicuius: niſi tāta, & tam perſpicua audacia ab eo, ad cuius famam, aut ad parentes, aut ad liberos pertinuerit: aut ad aliquā rem, quam caram eſſe omnibus aut neceſſe eſt, aut oportet eſſe, fuerit uindicata. Remotio criminis eſt, cum eius intentio facti, quod ab aduerſario infertur, in alium, aut in aliud dimouetur. Id fit bipartito: nam tum cauſa, tum res ipſa remouetur. Cauſæ remotionis hoc nobis exemplo ſit: Rhodij quoſdam legarunt Athenas. Legatis Quæſtores ſumptum, quem oportebat dari, non dederunt. Legati profecti non ſunt. accuſantur. Itentio eſt, Proficiſci oportuit. Depulſio eſt, Non oportuit. Quæſtio eſt, Oportuerit'ne. Ratio eſt, Sumptus enim, qui de publico dari ſolet, is ab Quæſtore nō eſt datus. Infirmatio eſt, Vos tamē id quod publice uobis datum erat negotij, conficere oportebat. Iudicatio eſt, cum ijs qui legati erant, ſumptus qui debebatur de publico, non daretur, oportuerit'ne eos conficere nihilominus legationem. Hoc in genere primū, ſicut in cæteris, ſiquid aut ex cōiecturali, aut ex alia cōſtitutione ſumi poßit, uidere

dere oportebit. Deinde pleraq; ex comparatione, & ex relatione criminis in hanc quoq; cauſam conuenire poterunt. Accuſator autem illum, cuius culpa id factum reus dicet, primum defendet, ſi poterit: ſin minus poterit, negabit ad hoc iudicium illius, ſed huius quem ipſe accuſet, culpam pertinere. Poſtea dicet, ſuo quenq; officio cōſulere oportere: nec ſi ille peccaſſet, hunc oportuiſſe peccare. Deinde ſi ille deliquerit, ſeparatim illum, ſicut hunc accuſari oportere, & non cum huius defenſione coniungi illius accuſationem. Defenſor autem, cum cætera, ſiqua ex alijs incident conſtitutionibus, pertractarit, de ipſa remotione ſic argumentabitur. Primum cuius acciderit culpa demonſtrabit. Deinde cum id aliena culpa accidiſſet, oſtendet ſe aut non potuiſſe, aut non debuiſſe id facere quod accuſator dicat oportuiſſe. Quod non potuerit, ex utilitatis partibus, in quibus eſt neceßitudinis uis implicata, demonſtrabit. quod non debuerit, ex honeſtate conſiderabitur. De utroq; diſtinctius in deliberatiuo genere dicetur. Deinde omnia facta eſſe ab reo, quæ in ipſius fuerint poteſtate: quòd minus, quàm conuenerit, factum ſit, culpa id alterius accidiſſe. Deinde in alterius culpa exponenda demonſtrandum eſt, quantum uoluntatis, & ſtudij fuerit in ipſo: & id ſignis confirmandum huiuſmodi, ex cætera diligentia, ex antè factis,

aut

aut dictis: atq; hoc ipſi utile fuiſſe facere, inutile autem non facere, & cum cætera uita magis hoc fuiſſe conſentaneum, quàm quod propter alterius culpam non fecerit. Sin autem nõ in hominem certum, ſed in rem aliquam cauſa dimouebitur, ut in hac eadem re, ſi Quæſtor mortuus eſſet; & idcirco legatis pecunia data non eſſet: accuſatione alterius, & culpæ depulſione dempta, cæteris ſimiliter uti locis oportebit, & ex conceſſionis partibus quæ conueniunt, aſſumere, de quibus pòſt nobis dicendum erit. Loci autem communes ijdem utriſq; ferè, qui ſuperioribus aſſumptiuis incidunt. Hi tamen certiſſimi: Accuſatoris, facti indignatio: Defenſoris, cum in alio culpa ſit, aut in ipſo non ſit, ſupplicio reũ affici non oportere. Ipſius autem rei ſit remotio, cum id quod datur crimini, negat neq; ad ſe, neq; ad officium ſuum reus pertinuiſſe: nec, ſi quod in eo ſit delictũ, ſibi attribui oportere. Id genus cauſæ eſt huiuſmodi: In eo fœdere, quod factum eſt quondam cum Samnitibus, quidam adoleſcens nobilis porcam ſuſtinuit iuſſu imperatoris. Fœdere autem ab ſenatu improbato, & imperatore Samnitibus dedito, quidam in ſenatu cũ quoq; dicit, qui porcam tenuerit, dedi oportere. Intentio eſt, Dedi oportet. Depulſio eſt, Non oportet. Quæſtio eſt, Oporteat'ne. Ratio eſt, Non enim meũ fuit officium, nec mea poteſtas: cum & id æta-

tis, &

tis,& priuatus eſſem,& eſſet ſumma cum autoritate & poteſtate imperator, qui uideret ut ſatis honeſtum fœdus feriretur. Infirmatio eſt, Attamen quoniã tu particeps factus es in turpiſsimo fœdere ſummæ religionis, dedi te conuenit. Iudicatio eſt, Cum is qui poteſtatis nihil habuerit iuſſu imperatoris in fœdere, et in tãta religione interfuerit, dedendus ne ſit hoſtibus, nec ne. Hoc genus cauſæ à ſuperiore hoc differt, quòd in illo concedit ſe reus oportuiſſe facere id quod fieri dicat accuſator oportuiſſe, ſed alicui rei, aut homini cauſam attribuit, quæ uoluntati ſuæ fuerit impedimento, ſine conceßionis partibus. nam earum quædam maior uis eſt, quod paulo pòſt intelligetur. In hoc autem non accuſare alterum, nec culpam in alium transferre debet, ſed demonſtrare eam rem nec ad ſe, nec ad poteſtatem, neq; ad officium ſuum pertinuiſſe, aut pertinere. Atque in hoc genere hoc accidit noui, quòd accuſator quoque ſæpe ex remotione criminationem conficit. Vt ſi quis eum accuſet, qui, cùm prætor eſſet, in expeditionem ad arma populum uocarit, cum conſules adeſſent. Nã ut in ſuperiore exemplo reus ab ſuo officio ac poteſtate, factũ dimouebat: ſic in hoc ab eius officio ac poteſtate, q accuſatur, ipſe accuſator factum remouendo, hac ipſa ratione confirmat accuſationem. In hac ab utroq; ex omnibus partibus honeſtatis, & omnibus

utilitatis partibus, exemplis, ſignis, ratiocinando quid cuiuſq; officij, iuris, poteſtatis ſit, quæri oportebit: & fuerit'ne ei, quo de agitur, id iuris, officij, poteſtatis attributum, nec'ne. Locos autem communes ex ipſa re, ſi quid indignationis ac conqueſtionis habebit, ſumi oportebit. Conceßio eſt, per quam non factum ipſum improbatur ab reo: ſed ut ignoſcatur, id petitur. Cuius partes ſunt duæ, purgatio, & deprecatio. Purgatio eſt, per quam eius qui accuſatur, non factum ipſum, ſed uoluntas defenditur. Ea habet parteis treis, imprudentiam, caſum, neceßitudinem. Imprudentia eſt, cum ſciſſe aliquid is qui arguitur, negatur. Vt apud quoſdam lex erat, nequis Dianæ uitulum immolaret. Nautæ quidam, cum aduerſa tempeſtate in alto iactarentur, uouerunt, ſi eo portu quem conſpiciebant, potiti eſſent, ei deo qui ibi eſſet, ſe uitulum immolaturos. Caſu erat in eo portu fanum Dianæ eius, cui uitulum immolari non licebat. Imprudentes legis, cum exiſſent, uitulum immolauerunt. Accuſantur. Intentio eſt, Vitulum immolaſtis ei deo, cui non licebat. Depulſio eſt in conceßione poſita. Ratio eſt, Neſciui non licere. Infirmatio eſt, Tamen quoniam feciſti quod non licebit, ex lege ſupplicio dignus es. Iudicatio eſt, Cum id fecerit quod non oportuerit: & id non oportere neſcierit, ſit'ne ſupplicio dignus. Caſus autem infertur in

conce-

conceſsionem, cum demonſtrabitur aliqua fortunæ uis uoluntati obſtitiſſe, ut in hac: Cum Lacedæmonijs lex eſſet, ut hoſtias, niſi ad ſacrificium quoddam redemptor præbuiſſet, capitale eſſet: hoſtias is qui redemerat, cum ſacrificij dies inſtaret, in urbem ex agro cœpit agere: tum ſubito magnis commotus tempeſtatibus fluuius Eurotas is qui propter Lacedæmonem fluit, ita magnus, & uehemens factus eſt, ut eò traduci uictimæ nullo modo poſſent. Redemptor ſuæ uoluntatis oſtendendæ cauſa hoſtias conſtituit omnes in litore, ut qui trans flumen eſſent, uidere poſſent. Cũ omnes ſtudio eius ſubitam fluminis magnitudinem ſcirẽt fuiſſe impedimento, tamen quidam capitis accerſierunt. Intentio eſt, Hoſtiæ, quas debuiſti, ad ſacrificium præſto non fuerunt. Depulſio eſt conceſsio, Ratio, Flumẽ enim ſubito accreuit, & ea re traduci non potuerunt. Infirmatio eſt, Tamen quoniam quod lex iubet, factum non eſt, ſupplicio dignus es. Iudicatio eſt, Cum in ea re redemptor contra legem aliquid fecerit, qua in re ſtudio eius ſubita fluminis obſtiterit magnitudo, ſupplicio'ne dignus ſit. Neceſsitudo autẽ infertur: cum ui quadam reus id quod fecerit, feciſſe defenditur, hoc modo: Lex eſt apud Rhodios, ut ſiqua roſtrata in portu nauis deprehenſa ſit, publicetur. Cum magna in alto tempeſtas eſſet, uis uentorum inuitis nautis Rhodiorum in portum

nauim

nauim coëgit. Quæſtor nauim populi uocat. Nauis dominus negat publicari oportere. Intentio eſt, Roſtrata nauis in portu deprehenſa eſt. Depulſio eſt conceßio. Ratio, Vi & neceſſario ſumus in portum coacti. Infirmatio eſt, Nauim ex lege tamen, populi eſſe oportet. Iudicatio eſt, Cum roſtratam nauim in portu deprehenſam lex publicarit, cumq́; hæc nauis inuitis nautis ui tempeſtatis in portum coniecta ſit, oporteat'ne eam publicari. Horum trium generum idcirco unum in locum contulimus exempla, quòd ſimilis in ea præceptio argumentorum traditur. Nam in his omnibus primum, ſiquid res ipſa dabit facultatis, coniecturam ab accuſatore induci oportebit, ut id quod uoluntate factum negabitur, conſulto factum ſuſpicione aliqua demonſtretur. Deinde inducere definitionem neceßitudinis, aut caſus, aut imprudentiæ: & exempla ad eam definitionem adiungere, in quibus imprudentia fuiſſe uideatur, aut caſus, aut neceßitudo: & ab his id quod reus inferat, ſeparare, id eſt oſtendere dißimile, quòd leuius, facilius, non ignorabile, non fortuitum, non neceſſarium fuerit. Poſtea demonſtrare, potuiſſe euitari, & hac ratione prouideri potuiſſe ſi hoc, aut illud feciſſet, aut niſi feciſſet, præcaueri: & definitionibus oſtendere non hanc imprudentiam, aut caſum, aut neceßitudinem, ſed inertiam, negligentiā, fatuitatem nominari

oport

oportere. Ac ſi qua neceßitudo turpitudinem uidebitur habere, oportebit per locorum communium implicationem redarguentem demonſtrare, quiduis perpeti, mori deniq; ſatius fuiſſe, quàm eiuſmodi neceßitudini obtemperare. Atq; tum ex ijs locis, de quibus in negotiali parte dictum eſt, iuris & æquitatis naturam oportebit quærere, & quaſi in abſoluta iuridiciali per ſe hoc ipſum ab rebus omnibus ſeparatim conſiderare. Atq; hoc in loco, ſi facultas erit, exemplis uti oportebit, quibus in ſimili excuſatione non ſit ignotum: & contentione, magis illis ignoſcendum fuiſſe: & ex deliberationis partibus, turpe, aut inutile eſſe concedi eam rem, quæ ab aduerſario commiſſa ſit: permagnum eſſe, & magno futurum detrimento, ſi ea res ab ijs, qui poteſtatem habent iudicandi, neglecta ſit. Defenſor autem conuerſis omnibus his partibus poterit uti: Maxime autem in uoluntate defendenda commorabitur, & in ea re adaugenda, quæ uoluntati fuerit impedimento, & ſe plus quàm fecerit facere non potuiſſe: & in omnibus rebus uoluntatem ſpectari oportere: & ſe conuinci non poſſe, quòd non abſit à culpa: & ex ſuo nomine communem hominum infirmitatem poſſe damnari. Deinde nihil indignius eſſe, quàm eum qui culpa careat, ſupplicio non carere. Loci autem communes accuſatoris unus in confuſßione, & alter, quanta poteſtas:

teſtas peccandi relinquatur, ſi ſemel inſtitutum ſit, ut non de facto, ſed de facti cauſa quæratur. Defenſoris autem, conqueſtio calamitatis eius, quæ non culpa, ſed ui maiore quadam acciderit: & de fortunæ poteſtate, & hominum infirmitate, & uti ſuum animum, non euentum conſiderent. In quibus omnibus conqueſtionem ſuarum ærumnarum & crudelitatis aduerſariorum indignationem ineſſe oportebit. Ac neminem mirari conueniet, ſi aut in ijs, aut in alijs exemplis ſcripti quoq; controuerſiam adiunctam uidebit. Quo de genere pòſt erit nobis ſeparatim dicendum, propterea quòd quædam genera cauſarum ſimpliciter, & ex ſua ui conſiderantur: quædam autem ſibi aliud quoque aliquod controuerſiæ genus aſſumunt. Quare omnibus cognitis, non erit difficile in unamquanq; cauſam transferre, quod ex eo quoque genere conueniet: ut in his exemplis conceſsionis ineſt omnibus ſcripti controuerſia ea, quæ ex ſcripto & ſententia nominatur. Sed quia de conceſsione loquebamur, in eam præcepta dedimus. alio autem loco de ſcripto, & ſententia dicemus, nunc in alteram conceſsionis partem conſiderationem intendemus. Deprecatio eſt, in qua non defenſio facti, ſed ignoſcendi poſtulatio continetur. Hoc genus uix in iudicio probari poteſt: ideo quòd conceſſo peccato, difficile eſt ab eo, qui peccatorum uindex eſſe

debet, ut ignoſcat impetrare. Quare parte eius generis, cum cauſam non in eo conſtitueris, uti licebit. Vt ſi pro aliquo claro aut forti uiro, cuius in Remp. multa ſint beneficia, dixeris, poſſis, cum uidearis non uti deprecatione, uti tamen ad hunc modum: Quòd ſi Iudices hic pro ſuis beneficijs, pro ſuo ſtudio, quod in uos habuit ſemper, tali ſuo tempore multorum ſuorum recte factorum cauſa uni delicto ut ignoſceretis poſtularet: tamen dignum ueſtra manſuetudine, dignum uirtute huius eſſet, Iudices, à uobis hac rem hoc poſtulante impetrari. Deinde augere beneficia licebit, & iudices per locum communem ad ignoſcendi uoluntatē ducere. Quare hoc genus, quanquam in iudicijs non uerſatur, niſi quadam ex parte, tamen quia & pars ipſa inducenda nonnunquā eſt, & in Senatu, aut concilio ſæpe omni in genere tractanda: in id quoq; precepta ponemus. Nam in Senatu, & in concilio de Siphace diu deliberatum eſt: & de Q. Numitorio Pullo, apud L. Opimium, & eius concilium diu dictum eſt: & magis in hoc quidem ignoſcendi, quàm cognoſcendi poſtulatio ualuit. Nam ſemper animo bono ſe in populum Romanum fuiſſe non tam facile probabat, cum coniecturali conſtitutione uteretur, quàm ut propter poſterius beneficium ſibi ignoſceretur, cum deprecationis parteis adiungeret. Oportebit eum igitur, qui ſibi ut ignoſcatur, poſtulabit,

bit, commemorare, ſi qua ſua poterit beneficia: & ſi poterit, oſtendere ea maiora eſſe, quàm hæc quæ deliquerit; ut plus ab eo boni, quàm mali profectum eſſe uideatur. Deinde maiorum ſuorum beneficia, ſi qua extabunt, proferre. Deinde oſtendere non odio, neq; crudelitate feciſſe quod fecerit, ſed aut ſtultitia, aut impulſu alicuius, aut aliqua honeſta aut probabili cauſa. Poſtea polliceri, & confirmare, ſe & hoc peccato doctum, & beneficio eorum, qui ſibi ignouerint, confirmatum, omni tempore à tali ratione abſuturum. Deinde ſpem oſtendere aliquo ſe in loco, magno ijs qui ſibi conceſſerint, uſui futurum. Poſtea ſi facultas erit, ſe aut conſanguineum, aut iam à maioribus in primis amicum eſſe demonſtrabit, & amplitudinem ſuæ uoluntatis, & nobilitatem generis corũ qui ſe ſaluum uelint, & dignitatem oſtendere, & cætera ea quæ perſonis ad honeſtatem & amplitudinem ſunt attributa, cum conqueſtione, ſine arrogantia in ſe eſſe demonſtrabit; ut honore potius aliquo, quàm ullo ſupplicio dignus eſſe uideatur. Deinde cæteros proferre, quibus maiora delicta conceſſa ſunt. Ac multum proficiet, ſi ſe miſericordem in poteſtate, & propenſum ad ignoſcendum fuiſſe oſtendet. Atq; ipſum illud peccatũ erit extenuandũ, ut quam minimum obfuiſſe uideatur, & aut turpe, aut inutile demonſtrandũ tali de homine ſuppliciũ

u. 2. *ſumæ*

ſumere. Deinde locis communibus miſericordiam captare oportebit ex ijs præceptis, quæ in primo libro ſunt expoſita. Aduerſarius autem maleſacta augebit, nihil imprudenter, ſed omnia ex crudelitate, & malitia facta dicet. Ipſum immiſericordem, ſuperbum fuiſſe: & ſi poterit, oſtendet ſemper inimicum fuiſſe, & amicũ fieri nullo modo poſſe. Si beneficia proferet, aut aliqua de cauſa facta, non propter beneuolentiam demonſtrabit, aut poſtea odium eſſe acre ſuſceptum, aut illa omnia maleficijs eſſe deleta, aut leuiora beneficia quàm maleficia, aut cum beneficijs honos habitus ſit, pro maleficio pœnam ſumi oportere. Deinde turpe eſſe, aut inutile ignoſci. Deinde de quo ut poteſtas eſſet, ſæpe optarint, in eum poteſtate non uti, ſummam eſſe ſtultitiam: & cogitare oportere quem animum in eum, uel quale odium habuerint. Locus autem communis erit indignatio maleficij, & alter, eorum miſereri oportere, qui propter fortunam, non propter malitiam in miſerijs ſint. Quoniam igitur in generali conſtitutione tandiu propter eius partium multitudinem commoramur, ne forte uarietate & diſsimilitudine rerum deductus alicuius animus in quendam errorem deferatur, quid etiam nobis ex eo genere reſtet, & quare reſtet, admonendum uidetur. Iuridicialem cauſam eſſe dicebamus, in qua æqui & iniqui na-

tura, præmij aut pœnæ ratio quæreretur. Eas cauſas, in quibus de æquo & iniquo quæritur, expoſuimus: nunc reſtat ut de præmio, & de pœna explicemus. Sunt enim multæ cauſæ, quæ ex præmij alicuius petitione conſtant. nam & apud iudices de præmio ſæpe accuſatorum quæritur: & à ſenatu, aut cõcilio aliquod præmium ſæpe petitur. Ac neminem conueniet arbitrari nos, cum aliquod exemplum ponamus, quod in ſenatu agatur, ab iudiciali genere exemplorum recedere. Quicquid enim de homine probando, aut improbãdo dicitur, cum ad eam dictionem ſententiarum quoque ratio accommodetur, id non, ſi per ſententiæ dictionem agitur, deliberatiuum eſt: ſed quia de homine ſtatuitur, iudiciale eſt habendum. Omnino autem qui diligenter omnium cauſarum uim, & naturam cognouerit, cum genere primo, tum etiam forma eas intelliget diſsidere. Cæteris autem partibus aptas inter ſe omnes, & aliam in aliam implicatam uidebit. Nunc de præmijs conſideremus. L. Licinius Craſſus conſul quoſdam in citeriore Gallia nullo illuſtri, neq; certo duce, neq; eo nomine, neq; numero præditos, ut digni eſſent qui hoſtes Romani P. eſſe dicerentur: quòd tamen excurſionibus, & latrocinijs infeſtam prouinciam redderent, conſectatus eſt, & confecit. Romam redijt, triumphum ab ſenatu poſtulat. Hic ut & in

deprecatione nihil ad nos attinet, rationibus & infirmationibus rationum ſupponendis ad iudicationem peruenire: propterea quòd niſi alia quoq; incidet conſtitutio, aut pars conſtitutionis, ſimplex erit iudicatio, & in quæſtione ipſa continebitur. In deprecatione, huiuſmodi, Oporteat'ne pœna affici. In hac, huiuſmodi, Oporteat'ne præmium dari. Nunc ad præmij quæſtionem appoſitos locos exponemus. Ratio igitur præmij quatuor eſt in parteis diſtributa: in beneficia, in hominem, in præmij genus, in facultates. Beneficia ex ſua ui, ex tempore, ex animo eius qui fecerit, ex caſu conſiderantur. Ex ſua ui, quærentur hoc modo: Magna an parua, facilia an difficilia, ſingularia ſint an uulgaria, uera an falſa quadam ex oratione honeſtentur. Ex tempore autem, ſi tum cum indigeremus, cum cæteri non poſſent, aut nollent opitulari, ſi tum cum ſpes deſeruiſſet, opitulatus ſit. Ex animo, ſi non ſui commodi cauſa, ſed eo conſilio fecit omnia, ut hoc conficere poſſet. Ex caſu, ſi non fortuna, ſed induſtria factū uidebitur, aut ſi induſtriæ fortuna obſtitiſſe. In hominē autem, quibus rationibus uixerit, quid ſumptus in eam rem, aut laboris inſumpſerit, & ſiquid aliquando tale fecerit, num alieni laboris, aut deorum bonitatis præmium ſibi poſtulet: num aliquando ipſe talem ob cauſam aliquē præmio affici negarit oportere: aut num iā ſa-

tis pro eo quod fecerit, honos habitus ſit: aut nũ neceſſe fuerit ei facere id quod fecerit: aut num huiuſmodi ſit factum, ut niſi feciſſet, ſupplicio dignus eſſet, non quia fecerit, præmio: aut num ante tempus præmium petat, & ſpem incertam certo uendicet pretio: aut num quo ſupplicium aliquod uitet, eo præmium poſtulet, uti de ſe præiudiciũ factum eſſe uideatur. In præmij autem genere, quid & quantum, & quamobrem poſtuletur, & quo & quanto quæque res præmio digna ſit, conſiderabitur. Deinde apud maiores, quibus hominibus, & quibus de cauſis talis honos ſit habitus, quæretur. Deinde ne is honos nimium peruagetur. Atq; hic eius, qui contra aliquem præmium poſtulantem dicet, locus erit communis, præmia uirtutis & officij ſancta & caſta eſſe oportere: neq; ea aut cum improbis communicari, aut in mediocribus hominibus peruulgari. Et alter, minus homines uirtutis cupidos fore uirtutis præmio peruulgato. Quæ enim rara & ardua ſint, ea ex præmio pulchra & iucunda hominibus uideri. Et tertius, ſi exiſtant qui apud maiores noſtros ob egregiam uirtutẽ tali honore dignati ſunt, non ne de ſua gloria cum pari præmio tales homines affici uideant, deliberari putẽt? & corũ enumeratio, et cũ eis quos cõtra dicat, cõparatio. Eius autẽ qui præmium petet, facti ſui amplificatio, & eorũ qui præmio affecti ſunt, cum ſuis factis

contentio. Deinde cæteros à uirtutis ſtudio repulſum iri, ſi ipſe præmio non ſit affectus. Facultates autem cõſiderantur, cùm aliquod pecuniarum præmium poſtulatur, in quo utrum copidne ſit agri, uectigalium, pecuniæ, an penuria conſideratur. Loci communes, facultates augere, non minuere oportere, & impudentem eſſe, qui pro beneficio non gratiam, uerùm mercedem poſtulet: contrà autem de pecunia ratiocinari ſordidum eſſe, cùm de gratia referenda deliberetur: & ſe non pretium pro facto, ſed honorem ita ut factitatum ſit, pro beneficio poſtulare. Ac de conſtitutionibus quidem ſatis dictum eſt: nunc de ijs controuerſijs, quæ in ſcripto uerſantur dicendum uidetur.

IN SCRIPTO *uerſatur controuerſia, cùm ex ſcriptionis ratione aliquid dubij naſcitur. Id fit ex ambiguo, ex ſcripto, & ſententia, ex contrarijs legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autem naſcitur controuerſia, cum quid ſenſerit ſcriptor, obſcurum eſt, quod ſcriptum duas plures'ue rés ſignificat, ad hunc modum: Paterfamilias, cùm filium hæredem faceret, uaſorum argenteorum centum pondo uxori ſuæ ſic legauit: Hæres meus uxori meæ uaſorum argenteorum pondo centum, quæ uolet, dato. Poſt mortem eius uaſa magnifica, & pretioſe cælata petit à filio mater: ille ſe quæ ipſe uellet, debere dicit. Primum ſi fieri poterit,*

demonſt

demonſtrandum eſt non eſſe ambiguè ſcriptum, propterea quòd omnes in conſuetudine ſermonis ſic uti ſolent eo uerbo uno, pluribus'ue in ea ſententia, in qua is qui dicet accipiendum eſſe, demonſtrabit. Deinde ex ſuperiore, & ex inferiore ſcriptura docendum id quod quæratur, fieri perſpicuum. Quare ſi ipſa ſeparatim ex ſe uerba conſiderentur, omnia, aut pleraq; ambigua uiſum iri. quæ autem ex omni conſiderata ſcriptura perſpicua fiant, hæc ambigua non oportere exiſtimari. Deinde quã in ſententia ſcriptor fuerit, ex cæteris eius ſcriptis, ex factis, ex dictis, animo, atq; uita eius ſumi oportebit: & eam ipſam ſcripturam, in qua inerit illud ambiguum, de quo quæritur, totam omnibus ex partibus pertentare, ſi quid aut ad id appoſitum ſit, quod nos interpretemur, aut ei, quod aduerſarius intelligat, aduerſetur. Nam facile, quid ueriſimile ſit eum uoluiſſe, qui ſcripſit, ex omni ſcriptura, & ex perſona ſcriptoris, atq; his rebus quæ perſonis attributæ ſunt, conſiderabitur. Deinde erit demonſtrandum, ſi quid ex ipſa re dabitur facultatis, id quod aduerſarius intelligat, multo minus cõmode fieri poſſe, quàm id quod nos accipimus, quòd illius rei neq; adminiſtratio, neq; exitus ullus extet: nos quod dicamus, facile & commode tranſigi poſſe. ut in hac lege: (nihil enim prohibet fictam legem exempli loco ponere, quo facilius res in-

u s *tellig*

telligatur.) Meretrix coronam auream ne habeto: ſi habuerit, publica eſto: contra eum qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, poſſe dici, neq; adminiſtrationem eſſe ullam publicæ meretricis, neq; exitum legis in meretrice publicanda: at in auro publicando & adminiſtrationem, & exitum facilem eſſe, & incõmodi nihil ineſſe. Ac diligenter illud quoq; attendere oportebit, num illo probato quod aduerſarius intelliget, utilior res, aut honeſtior, aut magis neceſſaria, à ſcriptore neglecta uideatur. Id fiet, ſi id quod nos demonſtrabimus, honeſtum, aut utile, aut neceſſarium demonſtrabimus: & ſi id quod ab aduerſarijs dicetur, minime eiuſmodi dicemus eſſe. Deinde ſi in lege erit ex ambiguo controuerſia, dare operam oportebit, ut de eo quod aduerſarius intelligat, alia in lege cautum eſſe doceatur. Permultum autem proficiet illud demõſtrare quemadmodum ſcripſiſſet, ſi id quod aduerſarius accipiat, fieri aut intelligi uoluiſſet: ut in hac cauſa, in qua de uaſis argenteis quæritur, poſſit mulier dicere, nihil attinuiſſe adſcribi, quæ uolet, ſi hæredis uoluntati permitteret. Eo enim non adſcripto nihil ineſſe dubitationis, quin hæres, quæ ipſe uellet, daret. Amentiæ igitur fuiſſe, cum hæredi uellet cauere, id aſcribere, quo non adſcripto nihilominus hæredi caueretur. Quare hoc genere magnopere talibus in cauſis uti oportebit:

tebit: ſi hoc modo ſcripſiſſet, iſto uerbo uſus non eſſet, non iſto loco uerbũ iſtud collocaſſet. Nam ex his ſententia ſcriptoris maxime perſpicitur. Deinde quo tempore ſcriptum ſit, quærendum eſt, ut, quod cum uoluiſſe in eiuſmodi tempore ueriſimile ſit, intelligatur. Pòſt ex deliberationis partibus, quid utilius, & quid honeſtius, & illi ad ſcribendũ, & his ad comprobandum ſit, demonſtrandum: & ex his ſi quid amplificationis dabitur, communibus utrunque locis uti oportebit. Ex ſcripto & ſententia controuerſia conſiſtit, cum alter uerbis ipſis quæ ſcripta ſunt, utitur: alter ad id quod ſcriptorem ſenſiſſe dicet, omnem adiungit dictionem. Scriptoris autem ſententia ab eo qui ſententia ſe defendet, tum ſemper ad idem ſpectare, & idem uelle demonſtrabitur: tum aut ex facto, aut ex euentu aliquo ad tempus id quod inſtituit, accommodatur. Semper ad idem ſpectare, hoc modo: Paterfamiliâs cùm liberorum nihil haberet, uxorem autem haberet, in teſtamento ita ſcripſit: Si mihi filius genitus fuerit unus, plures'ue, is mihi heres eſto. Deinde quæ aſſolent. Poſtea, Si filius antè moritur, quàm in tutelam ſuam uenerit, tu mihi (dicebat) ſecundus heres eſto. Filius non eſt natus. ambigunt agnati cum eo qui eſt ſecundus heres, ſi filius antè, quàm in tutelã ueniat, mortuus ſit. In hoc genere non poteſt hoc dici ad tẽpus, aut ad euen-

tum aliquem ſententiam ſcriptoris oportere accommodari: propterea quòd de ea ſola demonſtratur, qua fretus ille, qui contra ſcriptum dicet, ſuam eſſe hæreditatem defendit. Alterum autem genus eſt eorum qui ſententiã inducunt, in quo non ſimplex uoluntas ſcriptoris oſtenditur, quæ in omne tempus, & in omne factum idem ualeat: ſed ex quodam facto, aut euentu ad tempus interpretanda dicitur. Ea partibus iuridicialis aſſumptiuæ maxime ſuſtinetur. Nam tum inducitur comparatio, ut in eum qui, cum lex aperiri portas noctu uetaret, aperuit quodam in bello, & auxilia quædam in oppidum recepit, ne ab hoſtibus opprimerentur, ſi foris eſſent, quòd prope muros caſtra hoſtes haberẽt. Tum relatio criminis, ut in eo qui, cum communis lex omnium hominem occidere uetaret, tribunum militum ſuum qui uim ſibi inferre conabatur, occidit. Tum remotio criminis, ut in eo qui, cum lex quibus diebus in legationem proficiſceretur, præſtituerat, quia ſumptum non dedit Quæſtor, profectus non eſt. Tum conceſſio per purgationem & per imprudentiam, ut in uituli immolatione: & per uim, ut in naui roſtrata: & per caſum, ut in Eurotæ fluminis magnitudine. Quare aut ita ſententia inducetur, ut unum quoddam uoluiſſe ſcriptor demonſtretur: aut ſic, ut in eiuſmodi re & tempore hoc uoluiſſe doceatur. Ergo is, qui ſcriptum de-

ſendit, his locis plerunq; omnibus, maiore autem parte ſemper poterit uti. Primum ſcriptoris collaudatione, & loco communi: nihil eos qui iudicent, niſi id quod ſcriptum ſit, ſpectare oportere: & hoc eo magis, ſi legitimum ſcriptum proferetur, id eſt aut lex ipſa, aut ex lege aliquid. Poſtea, quod uehementiſsimum eſt, facti aut intentionis aduerſariorum cum ipſo ſcripto cõtentione, quid ſcriptum ſit, quid factum, quid iuratus iudex: quem locũ multis modis uariare oportebit, tum ipſum ſecum admirantem quidnam contrà dici poſsit: tum ad Iudicis officium reuertentem, & ab eo quærentem, quid prætercea audire, aut expectare debeat: tum ipſum aduerſarium, quaſi intentantis loco producendo, hoc interrogando utrum ſcriptum neget eſſe eo modo, an ab ſe contrà factum eſſe, aut contrà contendi neget, utrum negare auſus ſit ſe dicere deſiturum. Si neutrum neget, & contrà tamen dicat nihil eſſe quo hominem impudentiorem quiſquam ſe uiſurum arbitretur: in hoc ita commorari conueniet, quaſi nihil prætereca dicendum ſit, & quaſi contrà dici nihil poſsit, ſæpe id quod ſcriptum eſt, recitando, ſæpe cum ſcripto factum aduerſarij confligendo, atque interdum acriter ad iudicem ipſum reuertendo.

Quo in loco iudici demonſtrandum eſt, quid iuratus ſit, quid ſequi debeat: duabus de cauſis iudicem dubitare oportere, ſi aut ſcriptum

ſit

ſit obſcure, aut neget aliquid aduerſarius: cum & ſcriptum ſit aperte, & aduerſarius omnia confiteatur: tum iudicem legi parere, non interpretari legem oportere. Hoc loco confirmato, tum diluere ea, quæ contrà dici poterant, oportebit. Contrà autem dicetur, ſi aut prorſus aliud ſenſiſſe ſcriptor, & ſcripſiſſe aliud demonſtrabitur, ut in illa de teſtamento, quam poſuimus, controuerſia, aut cauſa aſſumptiua inferretur, quamobrem ſcripto non potuerit, aut non oportuerit obtemperari. Si aliud ſenſiſſe ſcriptor, aliud ſcripſiſſe dicetur is qui ſcripto utetur, hoc dicet, non oportere de eius uoluntate nos argumentari, qui ne id facere poſſemus, indicium nobis reliquerit ſuæ uoluntatis: multa incommoda conſequi, ſi inſtituatur ut à ſcripto recedatur. Nam & eos qui aliquid ſcribant, non exiſtimaturos id quod ſcripſerint, ratum futurum: & eos qui iudicent, certũ quid ſequãtur, nihil habituros, ſi ſemel à ſcripto recedere conſueuerint. Quòd ſi uoluntas ſcriptoris conſeruanda ſit, ſe, non aduerſarios à uoluntate eius ſtare. Nam multo propius accedere ad ſcriptoris uoluntatem eum qui ex ipſius eam literis interpretetur, quàm illum qui ſententiam ſcriptoris non ex ipſius ſcripto ſpectet, quod ille ſuæ uoluntatis, quaſi imaginem reliquerit, ſed domeſticis ſuſpicionibus perſcrutetur. Sin cauſam afferet is, qui à ſententia ſtabit, primũ erit

contradicendum, quàm abſurdum non negare contrà legem fеciſſe, ſed quare fecerit, cauſam aliquam inuenire. Deinde conuerſa omnia eſſe, antè ſolitos eſſe accuſatores iudicibus perſuadere. affinem eſſe alicuius culpæ eum qui accuſaretur, cauſam proferre quæ eum ad peccandum impuliſſet: nunc ipſum reum cauſam afferre quare deliquerit. Deinde hanc inducere partitionẽ, cuius in ſingulas partes multæ conuenient argumẽtationes. Primum nulla in lege ullam cauſam contra ſcriptum accipi conuenire. deinde ſi in cæteris legibus conueniat, hanc eſſe eiuſmodi legem, ut in ea non oporteat. Poſtremo ſi in hac quoq; lege oporteat, hanc quidem cauſam accipi minime oportere. Prima pars his ferè locis confirmabitur, ſcriptori neq; ingenium, neq; operam, neq; ullam facultatem defuiſſe quo minus poſſet aperte perſcribere id quod cogitaret: non fuiſſe ei graue, nec difficile eam cauſam excipere, quam aduerſarij proferant, ſi quicquam excipiendum putaſſet. conſueuiſſe eos qui leges ſcribant, exceptionibus uti. Deinde oportet recitare leges cũ exceptionibus ſcriptas, & maxime uidere, ſi qua in ea ipſa lege qua de agitur; ſit exceptio aliquo in capite, aut apud eundem legis ſcriptorem, quo magis probetur eum fuiſſe excepturum, ſiquid excipiendum putaret. & oſtẽdere cauſam accipere, nihil aliud eſſe, niſi legẽ tollere: ideo quòd

cum

cum ſemel cauſa conſideretur, nihil attineat eam ex lege conſiderare, quippe quæ in lege ſcripta non ſit. Quod ſi ſit institutum, omnibus cauſam dari, & poteſtatem peccandi, cùm intellexerint uos ex ingenio eius, qui cōtra legem fecerit, non ex lege, in quam iurati ſitis, rem iudicare. Deinde & ipſis iudicibus iudicandi, & cæteris ciuibus uiuendi rationes perturbatum iri, ſi ſemel à legibus receſſum ſit. Nam & Iudices neque quid ſequantur habituros, ſi ab eo quod ſcriptum ſit, recedant: neq; quo pacto alijs improbare poſsint, quòd contra legem indicarint: & cæteros ciues, quid agant ignoraturos, ſi ex ſuò quiſque conſilio, & ex ea ratione quæ in mentem aut in libidinem uenerit, nō ex communi præſcripto ciuitatis unamquāq; rem adminiſtrabit. Poſtea quærere à iudicibus ipſis, quare in alienis detineantur negotijs; cur Reipublicæ munere impediantur; cum ſæpius ſuis rebus, & commodis ſeruire poſsint: cur in certa uerba iurent, cur certo tempore conueniant, certo diſcedant. Nihil quiſquam afferat cauſæ quo minus frequenter operam Reipub. det, niſi quæ cauſa ex lege excepta ſit: an ſe legibus obſtrictos in tantis moleſtijs eſſe æquum cenſeant: aduerſarios noſtros leges negligere concedant. Deinde item quærere ab iudicibus, ſi eius rei cauſam, propter quam ſe reus contra legem feciſſe dicat, exceptionem ipſe in lege adſcribat,

bat, paſſuri'ne ſint. Poſtea hoc quod faciat, indignius, & impudentius eſſe, quàm ſi adſcribat. Age porro, quid ſi ipſi uelint Iudices adſcribere, paſſurus'ne ſit populus? atq; hoc eſſe indignius, quam rem uerbo, & literis mutare non poßint, eam re ipſa, & iudicio maxime commutare. Deinde indignum eſſe, de lege aliquid derogari, aut legē abrogari, aut aliqua ex parte commutari: cum populo cognoſcēdi, & probandi, aut improbandi poteſtas nulla fiat, hoc ipſis iudicibus inuidioſißimum futurum. Non hunc locum eſſe, neq; hoc tempus legum corrigendarū, apud populum hoc, & per populum agi conuenire. Quod ſi nunc id agant, uelle ſe ſcire qui lator ſit, qui ſint accepturi: ſe actiones uidere, & diſſuadere uelle. Quòd ſi hæc cum ſumme inutilia, tum multo turpißima ſint, legem cuiuſmodi ſit in præſentia conſeruari à iudicibus, pòſt ſi diſplicеat à populo corrigi conuenire. Deinde ſi ſcriptum nō extaret, magnopere quæreremus: neq; iſti, ne ſi extra periculū quidem eſſet, crederemus. Nunc cū ſcriptū ſit, amentiam eſſe eius qui peccarit potius, quàm legis ipſius uerba cognoſcere. His et huiuſmodi rationibus oſtenditur, cauſam extra ſcriptum accipi non oportere. Secunda pars eſt, in qua eſt oſtendendum, ſi in cæteris legibus oporteat, in hac non oportere. Hoc demonſtrabitur, ſi lex aut ad res maximas, utilißimas, honeſtißimas,

religioſiſsimas uidebitur pertinere: aut inutile, aut turpe, aut nefas eſſe tali in re nõ diligentiſſime legi obtẽperare: aut ita lex diligẽter perſcripta demonſtrabitur, ita cautum unaquaq; de re, et ita quod oportuerit exceptum, ut minime cõueniat quicquã in tam diligẽti ſcriptura prӕteritum arbitrari. Tertius locus eſt ei, qui pro ſcripto dicet, maxime neceſſarius, per quem oſtendat oportet, ſi eo ueniat, cauſam cõtra ſcriptum accipi: eam tamen minime oportere, quӕ ab aduerſarijs afferatur: qui locus idcirco eſt huic neceſſarius, quòd ſemper is, qui contra ſcriptum dicit, ӕquitatis aliquid afferat oportet. Nam ſumma impudentia eſt, cum qui contra quod ſcriptum ſit, aliquid probare uelit, non ӕquitatis prӕſidio id facere conari. Siquid igitur ex hac ipſa quippiam accuſator deroget, omnibus partibus iuſtius, & probabilius accuſare uideatur. Nam ſuperior oratio hoc omnis faciebat, uti iudices etiam ſi nollẽt, neceſſe eſſet: hӕc autem etiam ſi neceſſe non eſſet, ut uellent, contrà iudicare. Id autẽ fiet, ſi quibus ex locis culpa demonſtrabitur, non eſſe in eo, qui cõparatione, aut remotione, aut relatione criminis, aut conceſsionis partibus ſe defendit: de quibus antè, ut potuimus, diligenter perſcripſimus. De his locis, quӕ res poſtulabit, ad cauſam aduerſariorum improbãdam transferemus: aut cauſӕ & rationes afferentur, quare, & quo conſilio

ita ſit in lege aut in teſtamento ſcriptum, ut ſententia quoq; & uoluntate ſcriptoris, non ipſa ſolum ſcripturæ cauſa confirmatum eſſe uideatur: aut alijs quoq; conſtitutionibus factum coarguetur. Contra ſcriptum autem qui dicet, primum cum inducet locum, per quem æquitas cauſæ demonſtretur: aut oſtendet quo animo, quo conſilio, qua de cauſa fecerit: & quancunq; cauſam aſſumet, aſſumptionis partibus ſe defendet, de quibus antè dictũ eſt. Atq; hoc in loco cum diutius commoratus ſui facti rationem & æquitatẽ cauſæ exornauerit: tum ex his locis ferè contra aduerſarios dicet, oportere cauſas accipi: demõſtrabit nullã eſſe legẽ, quæ aliquam rem inutilem, aut iniquam fieri uelit; omnia ſupplicia, quæ à legibus proficiſcantur, culpæ ac malitiæ uindicãdæ cauſa conſtituta eſſe: ſcriptorem ipſum, ſi exiſtat, factum hoc probaturum: & idem ipſum, ſi ei talis res accidiſſet, facturũ fuiſſe: & ea re legis ſcriptorẽ certo ex ordine iudices, certa ætate præditos cõſtituiſſe, ut eſſent, nõ qui ſcriptum ſuum recitarent, quod quiuis puer facere poſſet, ſed qui cogitationem aſſequi poſſent, & uoluntatem interpretari. Deinde illum ſcriptorem, ſi ſcripta ſua ſtultis hominibus, & barbaris iudicibus committeret, omnia ſumma diligentia perſcripturum fuiſſe: nunc uero quòd intelligeret quales uiri iudicaturi eſſent, idcirco eum quæ

perſpicua uideret eſſe, nõ adſcripſiſſe: neq; enim nos ſcripti ſui recitatores, ſed uoluntatis interpretes fore putauit. Poſtea quærere ab aduerſarijs, Quid ſi hoc feciſſem? quid ſi hoc accidiſſet? eorum aliquid, in quibus aut cauſa ſit honeſtiſſima, aut neceſſitudo certiſſima, tum'ne accuſaretis? Atqui hoc lex nuſquã excepit. Nõ ergo omnia ſcriptis, ſed quædam quæ perſpicua ſunt, tacitis exceptionibus caueri. Deinde nullã rem neq; legibus, neq; ſcriptura ullæ: deniq; ne in ſermone quidẽ quotidiano, atq; imperijs domeſticis recte poſſe adminiſtrari, ſi unuſquiſq; uelit uerba ſpectare, & non ad uoluntatẽ eius qui uerba habuerit, accedere. Deinde ex utilitatis & honeſtatis partibus oſtendere, quàm inutile, aut quàm turpe ſit id quod aduerſarij dicant fieri oportuiſſe, aut oportere: & id quod nos fecerimus, aut poſtulemus, quàm utile, aut quàm honeſtum ſit. Deinde leges nobis caras eſſe non propter literas, quæ tenues & obſcuræ notæ ſint uoluntatis: ſed propter earum rerum, quibus deſcriptũ eſt, utilitatem, & eorum qui ſcripſerint, ſapientiam & diligentiam. Poſtea quid ſit lex, deſcribere, ut ea uideatur in ſententijs, non in uerbis conſiſtere: & iudex is uideatur legi obtemperare, qui ſententiam eius, non qui ſcripturam ſequatur. Deinde quàm indignum ſit eodem affici ſupplicio cum qui propter aliquod ſcelus & audaciam contrà legem

gem fecerit, & eum qui honeſta, aut neceſſaria de cauſa, non ab ſententia, ſed ab literis legis receſſerit: atq; his & huiuſmodi rationibus & accipi cauſam, & in hac lege accipi, & eam cauſam quam ipſe afferat, oportere accipi demonſtrabit. Et quemadmodum ei dicebamus, qui à ſcripto diceret, hoc fore utiliſsimum, ſiquid de æquitate ea quæ cum aduerſario ſtaret, derogaſſet: ſic huic qui contra ſcriptum dicet, plurimum proderit ex ipſa ſcriptura aliquid ad ſuam cauſam conuertere, aut ambigue aliquid ſcriptum oſtendere. Deinde ex illo ambiguo eam partem, quæ ſibi proſit, defendere: aut uerbi definitionem inducere, & illius uerbi uim, quo urgeri uideatur, ad ſuæ cauſæ commodum traducere: aut ex ſcripto, non ſcriptum aliquod inducere per ratiocinationem, de qua pòſt dicemus. Quacunq; autem in re quamuis leuiter probabili ſcripto ipſo ſe defenderit, etiam cum æquitate cauſa abundabit, neceſſario multum proficiet, ideo quòd ſi id quo nititur aduerſariorum cauſa, ſubduxerit, omnem illam eius uim & acrimoniam lenierit ac diluerit. Loci autem communes certis ex aſſumptionis partibus in utranq; partem conuenient. Prætcrea eius qui à ſcripto dicet, leges ex ſe, non ex eius qui contra commiſerit, utilitate ſpectari oportere, & legibus antiquius habere nihil oportere. Cõtra ſcriptũ, leges in conſilio ſcriptoris &

utilitate cõmuni, non in uerbis cõſiſtere: Quàm indignum ſit æquitatem literis urgeri, quæ uoluntate eius qui ſcripſerit, defendatur. Ex cõtrarijs autẽ legibus controuerſia naſcitur, cum inter ſe duæ uidentur leges, aut plures diſcrepare, hoc modo: Lex, Qui tyrannum occiderit, olympionicarũ premium capito, & quã uolet ſibi rem à magiſtratu depoſcito, & magiſtratus ei concedito. Et altera lex, Tyranno occiſo quinq; eius proximos cognatione magiſtratus necato. Alexãdrũ qui apud Phæreos in Theſſalia tyrannidem occuparat, uxor ſua, cui Thebe nomẽ fuit, noctu, cum ſimul cubaret, occidit. Hæc filium ſuum quẽ ex tyranno habebat, ſibi præmij loco depoſcit. Sunt qui ex lege puerum occidi dicant oportere. Res in iudicio eſt. In hoc genere utrãq; in partem iidem loci, atq; eadem præcepta conuenient, ideo quòd uterq; ſuam legem confirmare, contrariam infirmare debebit. Primum igitur leges oportet contendere, conſiderando utra lex ad maiores, hoc eſt ad utiliores, ad honeſtiores ac magis neceſſarias res pertineat. Ex quo conficitur, ut ſi leges duæ, aut ſi plures, aut quotquot erũt, cõſeruari nõ poſsint, quia diſcrepẽt inter ſe: ea maxime conſeruanda putetur quæ ad maximas res pertinere uideatur. Deinde utra lex poſterius lata ſit, nam poſtrema quæque grauiſsima eſt. Deinde utra lex iubeat aliquid, utra permittat. nam id quod

imperatur, neceſſarium: illud quod permittitur, uoluntarium eſt. Deinde in utra lege, ſi non obtemperatū ſit, pœna afficiatur, aut in utra maior pœna ſtatuatur. Nam maxime conſeruāda eſt ea quæ diligentiſſima & ſancta eſt. Deinde utra lex iubeat, utra uetet. nam ſæpe ea quæ uetat, quaſi exceptione quadam corrigere uidetur illam quæ iubet. Deinde utra lex de genere omni, utra de parte quadam, utra communiter in plures, utra in aliquam certam rem ſcripta uideatur. nam quæ in partem aliquam & quæ in certam quandam rem ſcripta eſt, promptius ad cauſam accedere uidetur, & ad iudiciū magis pertinere. Deinde ex lege utrū ſtatim fieri neceſſe ſit, utrū habeat aliquam morā, & ſuſtentationē. nam id quod ſtatim faciendum ſit, perfici prius oportet: deinde operam dare ut ſua lex ipſo ſcripto uideatur niti. Contraria autē, aut per ambiguum, aut per ratiocinationem, aut per definitionem induci, quo ſanctius et firmius id uideatur eſſe, quod apertius deſcriptum ſit. Deinde ſuæ legis ad ſcriptum ipſam ſententiam quoq; adiungere: contrariam legem item ad aliam ſententiam traducere, ut ſi fieri poterit, ne diſcrepare quidem uideantur inter ſe. Poſtremo facere, ſi cauſa dabit facultatem, ut noſtra ratione utraq; lex conſeruari uideatur, & aduerſariorum ratione altera ſit neceſſario negligenda. Locos autem cōmunes,

& quos ipſa cauſa det, uidere oportebit, & ex utilitatis & honeſtatis ampliſsimis partibus ſumere, demonſtrantem per amplificationem ad utram potius legem accedere oporteat. Ex ratiocinatione naſcitur controuerſia, cum ex eo quod uſpiam eſt, ad id quod nuſquam ſcriptum eſt peruenitur, hoc pacto: Lex, Si furioſus eſt, agnatûm gentiliumq; in eo pecuniaq; eius poteſtas eſto. Et Lex, Paterfamiliâs uti ſuper familia pecuniaq; ſua legauerit, ita ius eſto. Et Lex, Si paterfamiliâs inteſtato moritur, familia, pecuniaq; eius agnatûm, gentiliumq; eſto. Quidam iudicatus eſt parentem occidiſſe, & ſtatim, quòd effugiendi poteſtas non fuit, ligneæ ſoleæ in pedes inductæ ſunt. Os autem obuolutum eſt folliculo, & præligatum: deinde eſt in carcerem deductus, ut ibi eſſet tantiſper, dum culeus in quem coniectus in profluentem deferretur, compararetur. Interea quidam eius familiares in carcerem tabulas afferunt, & teſtes adducunt. Hæredes quos ipſe iubet, ſcribunt, tabulæ obſignantur. De illo pòſt ſupplicium ſumitur. Inter eos qui hæredes in tabulis ſcripti ſunt, & inter agnatos de hæreditate cõtrouerſia eſt. Hic certa lex, quæ teſtamenti faciendi ijs qui in eo loco ſint, adimat poteſtatẽ, nulla profertur. Ex cæteris legibus, & quæ hunc ipſum ſupplicio huiuſmodi afficiunt, & quæ ad teſtamenti faciendi poteſtatem pertinent,

nent, per ratiocinationem ueniendum eſt ad eiuſmodi rationem, ut quæratur habuerit'ne teſtamenti faciendi poteſtatem. Locos autem in hoc genere argumentandi hos, & huiuſmodi quoſdam eſſe arbitramur. Primum eius ſcripti quod proferas, laudationem & confirmationem. Deinde eius rei qua de quæratur, cum eo de quo conſtat, collationem eiuſmodi, ut id de quo quæritur, rei de qua conſtet, ſimile eſſe uideatur. Poſtea admirationem perconctatione, qui fieri poſsit ut qui hoc æquũ eſſe concedat, illud neget, quod aut æquius, aut eodem ſit in genere. Deinde idcirco de hac re nihil eſſe ſcriptum: quòd, cum de illa eſſet ſcriptum, de hac re is qui ſcribebat, dubitaturum neminem arbitratus ſit. Poſtea multis in legibus multa eſſe præterita, quæ idcirco præterita nemo arbitretur, quòd ex cæteris, de quibus ſcriptum ſit, intelligi poſsint. Deinde æquitas rei demonſtranda eſt, ut in iuridiciali abſoluta. Contra autem qui dicet, ſimilitudinem infirmare debebit: quod faciet, ſi demonſtrabit illud quod conferatur, ab eo cui conferatur, diuerſum eſſe genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, perſona, opinione: ſi quo in numnro illud quod per ſimilitudinẽ affertur, & quo in loco illud cuius cauſa afferretur, haberi conueniat, oſtendetur. Deinde quid res cum re differat, demonſtrabitur, ut non idem uideatur de utraq;

existimari oportere. Ac ſi ipſe quoq; poterit ratiocinationibus uti, iiſdē ratiocinationibus, quibus antè prædictū eſt, utetur: ſi non poterit, negabit oportere quicquam, niſi quod ſcriptum ſit, conſiderare: periclitari omnia iura, ſi ſimilitudines accipiantur: nihil eſſe quod non alteri ſimile eſſe uideatur: multis diſsimilibus rebus in unamquanq; rem tātum ſingulas eſſe leges: omnia poſſe inter ſe uel ſimulia, uel diſsimilia demonſtrari. Loci communes à ratiocinatione, oportere coniectura ex eo quod ſcriptum ſit, ad id quod nō ſit ſcriptum peruenire: & neminem poſſe omnes res per ſcripturam amplecti, ſed eum commodiſsime ſcribere, qui curet ut quædam ex quibuſdam intelligantur. Cōtra ratiocinationem, huiuſmodi coniecturam diuinationem eſſe, & ſtulti ſcriptoris eſſe nō poſſe omnibus de rebus cauere quibus uelit. Definitio eſt, cum in ſcripto uerbum aliquod eſt poſitum, cuius de ui quæritur, hoc modo: Lex, Qui in aduerſa tempeſtate nauim reliquerint, omnia amittunto: eorum nauis & onera ſunto, qui in naui remanſerint. Duo quidam, cum iam in alto nauigarent, & eorum alterius nauis, alterius onus eſſet, naufragum quendam natantem, & manus ad ſe tendentem animaduerterunt: miſericordia commoti, nauim ad eum applicauerunt, hominem ad ſe ſuſtulerūt. Poſtea aliquanto ipſos quoq; tempeſtas uehementius

mentius iactare cœpit uſque adeo, ut dominus nauis, cum idem gubernator eſſet, in ſcapham confugeret, & inde funiculo, qui à puppi religatus ſcapham annexam trahebat, naui quoad poſſet, moderaretur: ille autem cuius merces erant, in gladium in naui ibidem incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculum acceßit, & naui quoad potuit, eſt opitulatus. Sedatis autem fluctibus, & tempeſtate iam commutata, nauis in portum prouehitur. Ille autem, qui in gladium incubuerat, leuiter ſaucius, facile eſt ex uulnere recreatus. Nauim cum onere horum trium ſuam quiſq; eſſe dicit. Hic omnes ſcripto ad cauſam accedunt, & ex nominis ui naſcitur cōtrouerſia. Nā & relinquere nauem, & remanere in naui, deniq; nauis ipſa quid ſit definitionibus quæritur: iiſdem autem ex locis omnibus, quibus definitiua conſtitutio tractabitur. Nunc expoſitis iis argumentationibus, quæ in iudiciale cauſarum genus accommodantur, deinceps in deliberatiuū genus & demonſtratiuū argumētandi locos & præcepta dabimus, non quo nō in aliqua conſtitutione omnis ſemper cauſa uerſetur, ſed quia proprij tantum harum cauſarum quidam loci ſunt, non à conſtitutione ſeparati, ſed ad fines horum generum accommodati. Nam placet in iudiciali genere finem eſſe æquitatem, hoc eſt partem quandam honeſtatis. In deliberatiuo autem Ariſtoteli

placet

placet utilitatem, nobis & honeſtatem & utilitatem. In demonſtratiuo autem honeſtatem. Quare in quoque genere cauſæ quædam argumentationes communiter ac ſimiliter tractabuntur: quædam ſeparatius ad finē, quo referri omnem rationem oportet, adiungentur. Atq; uniuſcuiuſq; conſtitutionis exemplum ſupponere non grauaremur, niſi illud uideremus, quemadmodum res obſcuræ dicendo fierent apertiores, ſic res apertas obſcuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis præcepta pergamus.

RERVM *expetendarū tria genera ſunt. Par autem numerus uitandarū ex contraria parte. Nam eſt quiddam quod ſua ui nos alliciat ad ſeſe, non emolumento captans aliquo, ſed trahens ſua dignitate: quod genus, uirtus, ſcientia, ueritas eſt. Aliud autem nō propter ſuam uim & naturam, ſed propter fructū atq; utilitatem petendum: quod pecunia eſt. Eſt porrò quiddam ex horum partibus iunctum, quod & ſua ui, & dignitate nos inductos ducit, & præ ſe gerit quandam utilitatem, quo magis expetatur: ut amicitia, bona exiſtimatio. Atq; ex his horū contraria facile tacentibus nobis intelligentur. Sed ut expeditius ratio tradatur, ea quæ poſuimus, breui nominabuntur. Nā in primo genere quæ ſunt, honeſta appellabuntur. Quæ autem in ſecundo, utilia. Hæc autem tertia, quia partem honeſtatis continent, & quia maior eſt*

uis

uis honeſtatis, iunctæ res omnino ex duplici genere intelliguntur: ſed in meliorem partem uocabuli conferantur, & honeſta nominentur. Ex his illud conficitur, ut appetẽdarum rerum partes ſint honeſtas & utilitas, uitandarum turpitudo & inutilitas. His igitur duabus rebus duæ res grandes ſunt attributæ, neceſsitudo & affectio: quarum altera ex ui, altera ex re & perſonis conſideratur. De utraq; pòſt apertius perſcribemus. Nunc honeſtatis rationes primum explicemus. Quod autem totum, aut aliqua ex parte propter ſe petitur, honeſtum nominabimus. Quare cum eius duæ partes ſint, quarum altera ſimplex, altera iuncta ſit, ſimplicem prius conſideremus. Eſt igitur in eo genere omnes res una ui atque uno nomine amplexa uirtus. Nam uirtus eſt animi habitus naturæ modo rationi cõſentaneus. Quamobrem omnibus eius partibus cognitis, tota uis erit ſimplicis honeſtatis conſideranda. Habet igitur parteis quatuor: prudentiam, iuſtitiam, fortitudinem, temperantiam. Prudentia eſt, rerum bonarum & malarum, & utrarunq; ſcientia. Partes eius, memoria, intelligentia, prouidentia. Memoria eſt, per quam animus repetit illa quæ fuerunt. Intelligentia eſt, per quam ea perſpicit quæ ſunt. Prouidentia eſt, per quam futurum aliquid uidetur antè quàm factum ſit. Iuſtitia, eſt habitus animi, communi utilitate

litate conſeruata, ſuam cuique tribuens dignitatem. Eius initium eſt ab natura profectum. Deinde quædam in conſuetudinem ex utilitatis ratione uenerunt: poſtea res & ab natura profectas, & ab cōſuetudine probatas, legum metus & religio ſanxit. Natura ius eſt, quod non opinio genuit, ſed quædam innata uis inſeruit, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obſeruantiam, ueritatem. Religio eſt, quæ ſuperioris cuiuſdam naturæ (quam diuinam uocant) curam, cærimoniamq́; affert. Pietas, per quam ſanguine coniunctis, patriæq́; beneuolis officium, & diligens tribuitur cultus. Gratia, in qua amicitiarum & officiorum alterius memoria, & alterius remunerandi uoluntas continetur. Vindicatio eſt, per quam uis & iniuria, & omnino omne quod abfuturum eſt, defendendo aut ulciſcendo propulſatur. Obſeruantia eſt, per quam homines aliqua dignitate antecedentes cultu quodam & honore dignantur. Veritas eſt, per quā immutata ea quæ ſunt aut antè fuerunt, aut futura ſunt, dicuntur. Conſuetudine ius eſt, quod aut leuiter à natura tractum aluit, & maius fecit uſus, ut religionem: aut ſi quid eorum quæ antè diximus, ab natura profectum maius factum propter conſuetudinem uidemus, aut quod in morem uetuſtas uulgi approbatione perduxit: quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum eſt, quod

inter

inter aliquos conuenit. Par, quod in omnes æquabile eſt. Iudicatũ, de quo alicuius, aut aliquorum iam ſententijs conſtitutum eſt. Lege ius eſt, quod in eo ſcripto, quod populo expoſitum eſt ut obſeruet, continetur. Fortitudo, eſt conſiderata periculorum ſuſceptio, & laborum perpeſſio. Eius partes magnificentia, fidentia, patientia, perſeuerantia. Magnificentia, eſt rerum magnarum & excelſarum cum animi ampla quadam, & ſplendida propoſitione agitatio atq; adminiſtratio. Fidentia eſt, per quam magnis & honeſtis in rebus multum ipſe animus in ſe fiduciæ certa cum ſpe collocauit. Patientia, eſt honeſtatis, aut utilitatis cauſa rerum arduarum ac difficilium uoluntaria ac diuturna perpeſſio. Perſeuerantia, eſt in ratione bene conſiderata, ſtabilis & perpetua permanſio. Temperantia, eſt rationis in libidinem, atq; in alios non rectos impetus animi firma et moderata dominatio. Eius partes ſunt, continentia, clementia, modeſtia. Continentia eſt, per quam cupiditas conſilij gubernatione regitur. Clementia, per quam animi temere in odium alicuius inuectionis concitati comitate retinentur. Modeſtia, per quam pudor honeſtus claram & ſtabilem comparat autoritatem. Atque hæc omnia propter ſe ſolum, ut nihil adiungatur emolumenti, petenda ſunt. Quod ut demonſtretur, neq; ad hoc noſtrum inſtitutum pertinet, &

3. ad Her: 74

à breuitate præcipiendi remotum eſt. Propter ſe autem uitanda ſunt, non ea modo, quæ his contraria ſunt, aut fortitudini ignauia, & iuſtitiæ iniuſtitia: uerumetiam illa quæ propinqua uidentur, & finitima eſſe, abſunt autem longiſſime: quod genus, fidentiæ contrarium eſt diffidentia. & ea re uitium eſt. Audacia non contrarium, ſed oppoſitum eſt, ac propinquum, & tamen uitium eſt. Sic unicuiq; uirtuti finitimũ uitium reperietur, aut certo iam nomine appellatum: ut audacia, quæ fidentiæ: pertinacia, quæ perſeuerantiæ finitima eſt: ſuperſtitio, quæ religioni propinqua eſt, aut ſine ullo certo nomine. Quæ omnia item uti contraria rerum bonarum in rebus uitandis reponemus. Ac de eo quidem genere honeſtatis, quod omni ex parte propter ſe petitur, ſatis dictum eſt: nunc de eo, in quo utilitas quoq; adiũgitur, quod tamen honeſtum uocamus, dicendum uidetur. Sunt igitur multa, quæ nos cum dignitate, tum quoq; fructu ſuo ducunt ad ſe: quo in genere eſt gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria, eſt frequens de aliquo fama cum laude. Dignitas, alicuius honeſta & cultu, & honore & uerecundia digna autoritas. Amplitudo, potentiæ aut maieſtatis, aut aliquarum copiarum magna abundãtia. Amicitia, uoluntas erga aliquem rerum bonarum illius ipſius cauſa, quem diligit, cum eius pari uoluntate. Hîc, quia de ciuilibus

libus cauſis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut eorum quoq; cauſa petenda uideatur: ne forte qui nos de omni amicitia dicere exiſtimant, reprehendere incipiant: quanquam ſunt qui propter utilitatem modo petendam putant amicitiam, ſunt qui propter ſe ſolum, ſunt qui propter ſe & utilitatem: quorum quid ueriſsime conſtituatur, alius locus erit conſiderandus. Nunc hoc ſic ad uſum oratoriũ relinquatur, utranque propter rem amicitiam eſſe expetendam. Amicitiarum autem ratio, quoniam partim ſunt religionibus iunctæ, partim non ſunt: & quia partim ueteres ſunt, partim nouæ, partim ab illorum, partim ab noſtro beneficio profectæ, partim utiliores, partim minus utiles: ex cauſarum dignitatibus, ex temporum opportunitatibus, ex officijs, ex religionibus, ex uetuſtatibus habebitur. Vtilitas autem, aut in corpore poſita eſt, aut in extrarijs rebus: quarum tamen rerum multo maxima pars ad corporis commodum reuertitur: ut in Rep. quædam ſunt, quæ (ut ſic dicam) ad corpus pertinẽt ciuitatis, ut agri, portus, pecunia, claſſes, nautæ, milites, ſocij: quibus rebus incolumitatem ac libertatem retinent ciuitates. Alia uero quæ iam quiddam magis amplum & minus neceſſarium conficiunt, ut urbis egregia exornatio atq; amplitudo, ut quædam excellens pecuniæ magnitudo, amicitiarum ac ſocie-

cietatum multitudo:quibus rebus non illud ſolum conficitur ut ſalua & incolumes, uerumetiam ut ampla atque potentes ſint ciuitates. Quare utilitatis dua partes uidentur eſſe,incolumitas & potentia. Incolumitas, eſt ſalutis tuta atq; integra conſeruatio. Potentia, eſt ad ſua conſeruanda, & alterius obtinenda idonearum rerum facultas. Atq; in ijs omnibus, qua antè dicta ſunt, quid difficulter fieri, & quid facile fieri poßit,oportet conſiderare. Facile fieri id dicimus, quod ſine magno, aut ſine ullo labore,ſumptu,moleſtia, quàm breuißimo tempore confici poteſt. Difficile autem fieri, quod quanquam laboris, ſumptus, moleſtia, longinquitatis indiget,atq; aut omnes,aut plurimas, aut maximas cauſas habet difficultatis:tamen his ſuſceptis difficultatibus, compleri,atq; ad exitum perduci poteſt. Quoniam ergo de honeſtate, & de utilitate diximus, nunc reſtat ut de ijs rebus quas his attributas eſſe dicebamus, neceßitudine & affectione perſcribamus. Puto igitur eſſe hanc neceßitudinem, cui nulla ui reſiſti poteſt, qua neq; mutari, neque leniri poteſt. Atq; ut apertius hoc ſit, exemplis licet uim rei,qualis & quanta ſit,cognoſcamus. Vri poſſe flamma ligneam materiam neceſſe eſt. Corpus mortale aliquo tempore interire neceſſe eſt: atq; ita neceſſe, ut uis poſtulat ea, quã modo deſcribebamus, neceßitudinis:

tudinis:cui nulla ui reſiſti poteſt,quæ neq; mutari, neq; leniri poteſt. Huiuſmodi neceſſitudines cum in dicendi rationes incident, recte neceſſitudines appellabuntur. Sin aliquæ res incident difficiles, in illa ſuperiori Poſsit'ne fieri, quæſtione conſiderabimus. Atq; etiam hoc mihi uideor uidere, eſſe quaſdam cum adiunctione neceſſitudines, quaſdā ſimplices & abſolutas. Nam aliter dicere ſolemus, Neceſſe eſt Caſilineſes ſe dedere Annibali: aliter autem, Neceſſe eſt Caſilinum uenire in Annibalis poteſtatem. Illic in ſuperiore adiunctio eſt hæc, Niſi malint fame perire: ſi enim id malunt, non eſt neceſſe. Hoc inferius non item, propterea quòd ſiue uelint Caſilinenſes ſe dedere, ſiue famem perpeti, atq; ita perire, neceſſe eſt Caſilinū uenire in Annibalis poteſtatē. Quid igitur perficere poteſt hæc neceſſitudinis diſtributio? Propè dicam, plurimū, cum is locus neceſſitudinis uidebitur incurrere. Nam cū ſimplex erit neceſſitudo, nihil erit quòd multa dicamus, cum eam nulla ratione lenire poſsimus. Cum autem ita neceſſe erit ut aliquid effugere aut adipiſci uelimus, tum adiunctio illa quid habeat utilitatis aut quid honeſtatis, erit conſiderandum. Nam ſi uelis attendere, ita tamen ut id quæras quod conueniat ad uſum ciuitatis, reperias nullam eſſe rem quā facere neceſſe ſit, niſi propter aliquā cauſam, quam adiunctionem nominamus.

mas. Præter hæc autem inuenias eſſe multas res neceſsitudinis, ad quas ſimilis adiunctio non accedit. Quod genus, ut homines mortales neceſſe eſt interire, ſine adiunctione: ut cibo utantur non neceſſe eſt, niſi cum illa exceptione, extra quam, ſi nolint ſame perire. Ergo, ut dixi, illud quod adiungitur, ſemper cuiuſmodi ſit, erit conſiderandum. Nam omni tempore id pertinebit, ut aut ad honeſtatem hoc modo exponenda neceſsitudo ſit: Neceſſe eſt hoc faciamus, ſi honeſte uolumus uiuere: aut ad incolumitatem, hoc modo: Neceſſe eſt, ſi incolumes uolumus eſſe: aut ad commoditatē, hoc modo: Neceſſe eſt, ſi ſine incommodo uolumus uiuere. Ac ſumma quidem neceſsitudo uidetur eſſe honeſtatis, huic proxima incolumitatis, tertia ac leuiſsima commoditatis, quæ cum his nūquam poterit duabus contēdere. Haſce autem inter ſe ſæpe neceſſe eſt comparari, ut quanquam præſtet honeſtas incolumitati, tamen utri potiſsimum conſulendum ſit, deliberetur. Cuius rei certum quiddam præſcriptum uidetur in perpetuum dari poſſe. Nam qua in re fieri poterit, ut cum incolumitati conſuluerimus, quod ſit in præſentia de honeſtate delibatum, uirtute aliquando & induſtria recuperetur, incolumitatis ratio uidebitur habenda: cum autem id non poterit, honeſtatis. Ita in huiuſmodi quoque re, cum incolumitati uidebimur conſulere, uere poterimus dicere, nos

hone

honeſtatis rationem habere, quoniam ſine incolumitate eam nullo tempore poſſumus adipiſci. Qua in re uel concedere alteri, uel ad conditionem alterius deſcendere, & in præſentia quieſcere, atque aliud tempus expectare oportebit. In commoditatis uero ratione modo illud attendatur, dignáne cauſa uideatur ea, quæ ad utilitatem pertinebit, quare aut de magnificentia, aut de honeſtate quiddam derogetur. Atq; in hoc loco mihi caput illud uidetur eſſe, ut quæramus quid ſit illud, quod ſi adipiſci aut effugere uelimus, aliqua res nobis ſit neceſſaria: hoc eſt, quæ ſit adiunctio, ut proinde uti quæq; res erit, laboremus, & grauiſſimam quanq; cauſam uehementiſſimè neceſſariã iudicemus. Affectio, eſt quædam ex tempore, aut ex negotiorum euentu, aut adminiſtratione, aut ſtudio hominum commutatio rerum, ut non tales, quales antè habitæ ſint, aut plerunq; haberi ſoleant, habendæ uideantur eſſe: ut ad hoſtes tranſire turpe uidetur eſſe, at non illo animo quo Vlyſſes tranſijt: & pecuniam in mare deijcere inutile, at non eo conſilio quo Ariſtippus fecit. Sunt igitur res quædam ex tempore, & ex conſilio, non ex ſua natura conſiderandæ, quibus in omnibus quid tempora petant, aut quid perſonis dignum ſit, conſiderandum eſt: & non quid, ſed quo quidq; animo, quicum, quo tempore, quandiu fiat, attendendum

eſt. His ex partibus ad ſententiam dicendam, locos ſumi oportere arbitramur. Laudes autem & uituperationes ex iis locis ſumentur, qui loci perſonis ſunt attributi: de quibus antè dictum eſt. Sin diſtributiùs tractare quis uolet, partiatur in animum & corpus & extraneas res licebit. Animi eſt, uirtus, cuius de partibus paulò antè dictum eſt. Corporis, ualetudo, dignitas, uires, uelocitas. Extraneæ, honos, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, potentia, & cætera quæ ſimili eſſe in genere intelligentur. Atque in his id quod in omnia ualet, ualere oportebit contraria quoque, & quæ, & qualia ſint, intelligentur. Videre autem in laudando & in uituperando oportebit, non tam quæ in corpore, aut in extrariis rebus habuerit is, de quo agetur, quàm quo pacto his rebus uſus ſit. Nam fortunam quidem & laudare ſtultitia, & uituperare ſuperbia eſt. Animi autem & laus honeſta, & uituperatio uehemens eſt. Nunc quoniam omne in cauſæ genus argumentandi ratio tradita eſt, de inuentione prima ac maxima parte rhetoricæ ſatis dictum uidetur. Quare quoniam & una pars ad exitum hunc ab ſuperiore libro perducta eſt, & hic liber non parum continet literarum, quæ reſtant in reliquis dicemus.

FINIS.

BIBLIOTECA NAZ. VITTORIO EMANUELE ROMA